שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות. ופ"ת וכי יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום עשה[ב] דמן התורה אין צריך להביא קרבן אחר וי"ל דלדווקא נודעה קודם זריקה אינה[ג] מכפרת אבל לאחר זריקה שכבר נתכפר לא הצריכוהו להביא אחרת א): **כי** מה טעם אמרו נודעה אינה מכפרת. דקתני מתניתין שלא נודעה מכפרת, הא נודעה אינה מכפרת כלומר אינה קריבה: **היינו דקתני חטאת.** דאיכא אכילת כהנים: **דכליל היא.** ואמרי מזבח אוכל גזילות: **איפכא מיבעיא ליה.** ועל חטאת הגזולה שנודעה לרבים שאינה מכפרת מפני תקנת המזבח: **משלם תשלומי כפל.** דכשגנבה חוזין הולי: **ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה.** דכי טבח ומכר הקדש הולי, ואין תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה מוהגין בהקדש כדילפין בהזהב (ב"מ דף מ:): **בחוץ.** אי שחט בחוץ עונש כרת: **כרת מאי עבידתיה.** דבשלמא לענין תשלומי ארבעה וחמשה לא קשיא לן דאיכא למימר דכי אמר יאוש כדי לא קני לענין הקרבה קאמר ולא לענין הקדש קאמר, אלא כרת אי מדאורייתא לא חזיא להקרבה הא קיימא לן (זבחים דף קיב.) הרלוי לפתח אהל מועד חייבין עליו בחוץ מידי אחרינא לא: **כרת שע"י דבריהם באת לו.** כרת דאורייתא, כדמפרש ואזיל: **אוקמוה רבנן.** בראשית גנב אם הקדישה שיחול עליה הקדש גמור ושיתחייב כרת אם שחטה בחוץ, כי היכי דאוקמוה בראשית לענין כפרה, וקנס היא דקנסוהו, והפקר כ"ד הפקר הוא וקדשה: **לגיזותיה וולדותיה.** דלפני הקדש, אי אמרת משעת גנבה קיימא בראשית גיזותיה דידיה הוא, ואינו משלם אלא דמי פרה העומדת לילד ולא דמי פרה וולדה: **מתני' לא היה סיקריקון ביהודה.** סיקריקון עובד כוכבים רוצח, שנותן לו ישראל קרקע בפליון נפשו ואומר לו שא קרקע זו ואל תמיתני: **בהרוגי המלחמה.** מלחמת טיטוס שהיתה בירושלים וביהודה, ובגמ' פריך מאי קאמר: מקחו בטל. דאמרי' מירמה עבד, אי נמי הסני נוח לי והראשון קשה היימנו. ובגמרא מוקי לה דלא כתב ליה שטרא: לקח מן האיש. קרקע המיוחדת לכתובת אשתו או שכתוב בכתובתה או הכניסתו לו שוס בכתובתה וכל שכן שאר נכסים, דאי לא עבדה ליה אמר לה עיניך נתת בגרושין ובמיתה, הכי מוקמינן ליה בב"ב (נ.): מקחו בטל. דאמרה נתת רוח עשיתי לבעלי[ו]: **נותן לבעלים רביע.** שהיערו דסיקריקון מוחל גבי ריבעא: **גמ' לא דנו דין סיקריקון.** בהרוגי המלחמה, דקני לגמרי והלוקח ממנו מקחו קיים, אבל מהרוגי המלחמה ואילך הלוקח ממנו יש לו דין המפורש במשנתינו: **דאמר רבי אסי שלש גזרות גזר.** טיטוס בפולמוס שלו: **כל דלא קטיל.** ישראל כל היכא דמשכח ליה: **לקטלוהו.** הלכך אגב חומיה ד"א ל"ל שא קרקע זו והיתיתי מקנייה ויהליה בלב שלם, וקיימא לן תלתא וחצי זמנין זמינא (ב"ב דף מז:): **מפחד.** דוחק גרמות הגולל שלא תארע תקלה בכך אם אעשה זאת: **שקא דריספק.** דופן של מרכבת נסיס שקורין ריטווג"ל בלשון אשכנז, והיא כעין עגלה, דאמריגן בחומו ואת בנו (חולין דף עט.) כי מעיילית לי כודייתא בריספק: **קמצא ובר קמצא.** כך שם שני יהודים: **דרחמיה קמצא.** חוהנו היה שמו קמצא: ח"ל

הכי יוחייב עלה. פירש בקונטרס דקנסוהו רבנן וקשה דמי לא עסקינן דאפילו שחטה אחר בחוץ דחייב אלא כיון דלא נודעה לרבים חוקמוה בראשית שלא יהו כהנים עבדים וממילא מחייב השוחט בחוץ: **לגיזותיה** וולדותיה. ופ"ת אפי' קודם הקדש הן שלו דהא תנן (ב"ק דף נג:) גזל פרה מעוברת וילדה ורחל טעונה וגזזה משלם דמי פרה העומדת לילד ודמי רחל העומדת ליגזז ואם נתעברה אלו משלם כשעת הגזלה וי"ל דנפקא מינה לר"מ דאמר התם בגמרא[ד] משלם אותה ואת גיזותיה ואת ולדותיה משום דקנסו גזלן ואע"ג דשיעור קונה הכא מ"מ[ה] בשעת הקדש[ו] חוקמוה בראשית ולא קנסו ולרבי יהודה דאמר גזילה חוזרת בעיניה לרב זביד דאמר אליביה[ז] שבח שעל גבי הגזלה דגזל הוי הכא דאוקמוה בראשית דגזלן הוי אבל לרב פפא דאמר אליביה דהוי דגזלן לא נפקא מינה מידי ולרבי שמעון דאמר התם למתא ולשלים ולרביע הכא הוי הכל שלו אבל לרב זביד דאמר דלר"ש[ח] טוליה דגזלן לא נפקא מינה מידי הכא ממאי דאוקמוה בראשית:

ביהודה בהרוגי המלחמה. בירושלמי[ט] בראשונה גזרו גזרה[י] על יהודה לפי שמסורת בידם מאבותם שיהודה הרג עשו דכתיב (בראשית מט) ידך בעורף אויביך ותניא נמי בספרי[כ] יליו רב לו בשעה שהרג את עשו ובסוף כן דן שקל קולפא ומחייב אריסיה דעשו ונתנו עיניה ונפלו אכרעיה דיעקב שמא לא מת בתותה הכאה על שעמד עליו יהודה והרגו: **אשרי אדם מפחד תמיד.** בפ' הרואה (ברכות ס.) אמריגן חזייה לההוא גברא דהוה מפחד א"ל מטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים ופריך מקרא דהכא ומוקי לה בדברי תורה שדומג שלא ישכח תלמודו וחזר על משנתו תמיד והכא נמי מייתי ליה אהני עובדי שבטחו על רוב טובתם ושלותם לגייס את בר קמצא ולעמוד על בת קיסר והיה הסס לפחד ולדאג מן הפורענות ולא דמי לאדם המתפחד בחנם: עגלה

ומה טעם אמרו נודעה אינה מכפרת שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות בשלמא לעולא היינו דקתני חטאת אלא לרב יהודה מאי איריא חטאת אפי' עולה נמי לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא עולה דכליל היא אלא אפי' חטאת נמי דחלב ודם הוא דסליק לגבי מזבח ואידך כהנים אכלי ליה אפי' הכי גזור שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות תנן על חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת מפני תיקון המזבח בשלמא לעולא ניחא אלא לרב יהודה איפכא מיבעי ליה הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת נודעה אינה מכפרת מפני תיקון המזבח מתיב רבא [ב]גנב והקדיש ואחר כך טבח ומכר משלם תשלומי כפל ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה ותני עלה [ג]בחוץ כי האי גוונא ענוש כרת ואי אמרת יאוש כדי לא קני כרת מאי עבידתיה אמר רב שיזבי כרת מדבריהם אחיכו עליה כרת מדבריהם מי איכא אמר להו רבא [ד]גברא רבה אמר מילתא לא תחוכו עלה כרת שעל ידי דבריהן באתה לו [ה]אוקמוה רבנן ברשותיה כי היכי דליחייב עלה אמר רבא הא וודאי קא מיבעיא לי כי אוקמוה רבנן ברשותיה משעת גניבה או משעת הקדישה למאי נפקא מינה לגיזותיה וולדותיה מאי הדר אמר רבא מסתברא [ו]משעת הקדישה [ז] שלא יהא חוטא נשכר: **מתני' [ח] לא היה** סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי המלחמה ואילך יש בה סיקריקון כיצד [ט] לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית מקחו בטל מבעל הבית וחזר ולקח מסיקריקון מקחו קיים [י] לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה ב"ד של אחריהם אמרו [יא]הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע אימתי בזמן שאין בידן ליקח אבל יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם רבי הושיב בית דין ונמנו [יב]שאם שהתה בפני סיקריקון שנים עשר חדש כל הקודם ליקח זכה אבל נותן לבעלים רביע: **גמ' בהרוגי המלחמה לא היה בה סיקריקון מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון אמר רב יהודה לא דנו בה דין סיקריקון** קאמר דאמר רבי אסי ג' גזירות גזרו גזרתא קמייתא כל דלא קטיל ליקטלוהו מציעתא כל דקטיל לייתי ארבע זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטלוהו הלכך קמייתא ומציעתא כיון דקטלי אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא אמרי האידנא לישקול למחר תבענא ליה בדינא: אמר רבי יוחנן מאי דכתיב [א]אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה [ב]אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים אתרנגולא ותרנגולתא חרוב טור מלכא אשקא דריספק[ג] חרוב ביתר אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים דהוהא גברא דרחמיה קמצא ובעל דבביה בר קמצא עבד סעודתא אמר ליה לשמעיה זיל אייתי לי קמצא אזל אייתי ליה בר קמצא אתא אשכחיה דהוה יתיב אמר ליה מכדי ההוא גברא בעל דבבא דהוהא גברא הוא מאי בעית הכא קום פוק אמר ליה הואיל ואתאי שבקן ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא

פ א מיי' פ"ה מהלכות איסורי מזבח הל' ז סמג לאוין שיח טיט:
פא ב מיי' פ"ג מהל' גניבה הל' ו סמג עשין עח:
פב ג ד ה מיי' פי"ח מהל' מעשה הקרבנות הלכה יד:
פג ו מיי' פכ"ב מהל' איסורי הל' יז ופ"ל מהל' ממרים הל' ג סמג עשין מח טוש"ע אח"ע סי' ל סעיף ח וסימן ק סעיף ג:
פד ז ח מיי' פ"ל מהל' גזילה הלכה ג סמג עשין עג טוש"ע ח"מ סימן רלו סעיף ח:

תוספות רי"ד

דאורייתא. פי' אבל בקטנה לא גזרי' דאפי' אי אכלה קטן אוכל בגילות היא ובקטנה נמי ליכא למיגזר שמא יאכיל קטן בגדולה לקדושי קטן אינן כלום שלא תקנו חכמים קידושין לקטן אבל קדושי חרש הן קדושין מדרבנן כדאמרן בפרק חרש: **ועל המריש וכו'.** פי' קורה גדולה וכגון שלא עשה בה שום שינוי מעשה אלא בנאה בבירתו כאשר היא שלא קנאה בשינוי מעשה שאילו עשה בה שינוי מעשה מדאורייתא קנאה ואין לו עליו אלא דמים: ת"ר גזל מריש ובנאו בבירה בש"א מקעקע את כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו ובה"א אין לו אלא דמי מריש מפני תקון השבים: **ועל חטאת הגזולה וכו'.** אמר עולא דבר תורה בין נודעה בין לא נודעה אינה מכפרת מ"ט יאוש כדי לא קני וקרבן פסול הוא דלא קרינא ביה קרבנו וחולין בעזרה הוא ומפני מה אמרו לא נודעה מכפרת שלא יהו כהנים עצבים שאכלו חולין שנשחטו בעזרה וימנעו מעשות עבודה ונמצא מזבח בטל. **ואי ק'** היאך התנו ב"ד לעקור דבר תורה ולפטור את זה מחטאת שהוא מחויב בה מן התורה. האמרן באשה רבה שב ואל תעשה שאני ולא מיעקר אקר: **ורב יהודה אמר** דבר תורה בין נודעה בין לא נודעה מכפרת מ"ט יאוש כדי קני ומפני מה אמרו נודעה אינה מכפרת גזירה שמא יאמרו מזבח אוכל גזילות. **פי'** רב יהודה מפרש מריש דמתני' דקתני מפני תיקון השבים כגון שלא נתייאשו הבעלים ואפ"ה מפני תיקון השבים שלא יקעקע בירתו תקנו שיתן דמיו משא"כ בכל גזילה: **מתני' לא היה סקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי מלחמה ואילך יש סקריקון** כיצד לקח מן הסקריקון וחזר ולקח מן ב"ה מקחו בטל מב"ה וחזר ולקח מן הסקריקון מקחו קיים מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה אבל ב"ד של אחריהם אמרו הלוקח מן הסקריקון נותן לבעלים רביע(י) אימתי בזמן שאין בידם ליקח אבל יש בידם ליקח הם קודמין לכל אדם ר' הושיב ב"ד ונמנו שאם שהתה לפני סקריקון י"ב חודש כל הקודם ליקח [זכה] ונותן לבעלים רביע.

פי' סקריקון. רומי אנס שאונס שדות ישראל וישראל אומר לו שא קרקע והניחני מפני שהוא ירא שלא יהרגנו ובהרוגי מלחמת טיטוס שהיתה בארץ יהודה לא היתה סקריקון אבל מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סקריקון: **ומקשה** מאי קאמר השתא בהרוגי מלחמה לא היה סקריקון ומהרוגי מלחמה ואילך יש בה סקריקון והרי יותר גדול היה בעת הרוגי מלחמה ממה שהיה לאחר מיכן: **אמר רב יהודה שלא דנו בה דין סקריקון** דאמר רב יוסף שלש גזירות גזרו גזירתא קמייתא כל דלא קטיל ניקטליה אמצעיתא כל דקטיל ניתיב ליה ד' זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטליה הלכך קמייתא ומציעתא כיון דקטליה מירתת אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא מימר אמר האידנא לישקול ולמחר תבענא ליה לדינא. **פי'** דין סקריקון הוא שאם קנה ישראל מיד א"י האנס שהוא הסקריקון אין מקחו קיים שבכל שעה יכול לבוא ישראל בעל השדה ומוציאה מידו ואומר לו למה קנית השדה שלי שאני הייתי עתיד לתבוע את הא"י בדין אבל בהרוגי מלחמה לא היה זה הדין נוהג דאגב אונסיה דמיתפחי דלא ליקטליה גמר ומקני ליה בכל לב והלכך ישראל שקנה ממנו קנינו קנין אבל מהרוגי מלחמה ואילך אינו מקנה לו בכל לב וישראל הקונה ממנו יש לו דין סקריקון שיבואו הבעלים ויוציאוה מידו ואם לקח מן הסקריקון וחזר ולקח מב"ה מקחו בטל מחמת פחד העובד כוכבים הקניתי לך ולא בכל לב אבל אם לקח תחילה מב"ה וחזר ולקח מן הסקריקון מקחו קיים כי כשהקנה לו הוא תחילה בכל לב הקנה לו וכן נמי אם קנה מן האיש וחזר ולקח מן האשה כדי שלא תבא ותטרוף ממנו בכתובתה מקחו בטל שתוכל לומר נחת רוח עשיתי לבעלי ולא הקניתי לך בכל לב אבל אם לקח תחילה מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים. **זו היתה** משנה ראשונה דתני מקחו בטל והבעלים מוציאין השדה מידו אבל ב"ד של אחריהם תקנו ואמרו שהלוקח מן הסקריקון נותן לבעלים רביע ומקחו קיים דק"ל דסקריקון רבעא מוזיל גביה ויהיב ההוא רבעא לבעלים ומקחו קיים וקי"ל אימתי הוא זה כשאין ביד הבעלים מעות ליקח וליתן דמי השדה שיתן הלוקח לסקריקון אבל אם יש בידן מעות ליקח הם קודמין לכל אדם אבל מיהו בחנם אינן יכולין להוציא מידן כמו שהיו עושין תחילה כ"א שיתנו להם הדמים שנתנו לסקריקון ור' הושיב ב"ד ונמנו וגמרו שאם שהתה שדה לפני הסקריקון י"ב חודש כל הקודם ליקח מהסקריקון זכה ונותן לבעלים הרביע שזלזל לו ואינו יכול להוציא השדה מידו אפילו בדמים שלקח מסקריקון וכו':

עין משפט נר מצוה

פא ב מיי' פ"ג מהלכות גניבה הל' ו סמג עשין עח:
פב ג ד ה מיי' פי"ח מהל' מעשה הקרבנות הלכה יד:
פג ו מיי' פכ"ב מהל' איסורי מזבח הל' יז ופ"ל מהל' ממרים הל' ג סמג עשין מח טוש"ע אח"ע סי' ל סעיף ח וסימן ק סעיף ג:
פד ז ח מיי' פ"ל מהל' גזילה הלכה ג סמג עשין עג טוש"ע ח"מ סימן רלו סעיף ח:

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) ב"ק סח: [עד:], **ג)** [ברכות יט: מה נ:], **ד)** [יומא לב: וש"נ], **ה)** ב"מ מז: מח., **ו)** סס מט: [כתובות לה.], **ז)** בבא בתרא מט:, **ח)** צה., **ט)** שם צה:, **י)** ה"ז וכתובות פ"א ה"ה, **יא)** הברכה סי' שמח.

הגהות מהר"ב רנשבורג

א) מתני' לא הי' סיקריקון וכו' אבל יש בידן ליקח כו'. עי' תוי"ט:

גליון הש"ס

גמ' אקמצא ובר קמצא. אסמכתא אקרא דמשלי עניין מעשה סהיה אח"כ וכן סהכתדרין דף לד ע"ב מאתת ס' בנית רשע זה פקח בן רמליהו וכו' ועיין לקמן דף סח ע"א וע"ש בתוס' ד"ה וכתיב.

תורה אור השלם

א) אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה: [משלי כח, יד]

הגהות וציונים

ד) [גי' הערוך דדריספיק] (גליון): **ה)** צ"ל **ועשה** (רש"ש): **ו)** נדצ"ל **שאינה** (באה"מ): **ז)** יותר נכון לגרוס קונה מ"מ הכא (ב"ש): **ח)** נדצ"ל מ"מ **בשהקדיש** (רש"ש): **ט)** בכת"י נוסף הוי: **י)** צ"ל **שמד** (דפו"י לפני הצענזור):

לעזי רש"י

ריטוג"א. פירוש מרכבה (לגמיס) (עיין רש"י ב"מ דף ע"ג ע"ב ד"ה גוהרקא וכ"ש תענית דף כ ע"ב ד"ה בגוהרקא):

תוספות ישנים מכת"י

א) אבל לעולא אפי' אחר זריקה צריך להביא קרבן אחר.

משנת ראשונים

אלא לרב יהודה, מאי איריא חטאת אפילו עולה נמי. הא לישנא לאו דוקא דכל שכן עולה הוה ליה למימר, אלא מדקאמר בדעולא חטאת דוקא ולא עולה, אמר לרב יהודה אפילו עולה. [הרשב"א]

הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת, נודעה אינה מכפרת, מפני תיקון המזבח. ובכלל הלשון דהכי קאמר דעל חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים לחוד תקנו שהיא מכפרת מפני תקון המזבח, נמצא דהתיקון הוא שנודעה אינה מכפרת, והכל בכלל לשון המשנה, דלאו חסורי מיחסרא וכדפרישית. [הריטב"א]

[המשך בסוף המסכת]

משנה

בתקופת חורבן בית שני, כשכבשו הרומאים את ארץ ישראל, גזרו שמד בארץ יהודה וירושלים, לפי שמסורת היתה בידם מאבותם שיהודה הרג את עשיו, כפי שנאמר (בראשית מט ח) 'יְהוּדָה אַתָּה יוֹדוּךָ אַחֶיךָ יָדְךָ בְּעֹרֶף אֹיְבֶיךָ'[א]. וכן שנינו בספרי (וזאת הברכה פ"ז), שהכתוב 'וְזֹאת לִיהוּדָה וַיֹּאמַר וגו' יָדָיו רָב לוֹ', נאמר על אותה שעה שהרג את עשיו[ב].

בתקופה ההיא, היו יהודים שרצו להנצל מידי הגוים הרוצחים, והיו נותנים להם את קרקעותיהם כדי לשחדם שלא יהרגום. גוי זה נקרא 'סיקריקון' לפי שהיהודי היה אומר לגוי 'שא קרקע זו והניחני'[ג]. משנתינו דנה האם אכן חל קנין הסיקריקון על נכסי היהודי, ומה דין ישראל הקונה מן הסקריקון[ד].

לֹא הָיָה דין[ה] **סִיקְרִיקוֹן** [-גוי רוצח], המבואר בהמשך המשנה, נוהג **בְּאֶרֶץ יְהוּדָה**[ו], **בְּתקופת הֶרוּגֵי מִלְחָמָה** - בימי מלחמת טיטוס ביהודה וירושלים, שהיו הגוים הורגים את ישראל. אלא באותה תקופה היה דין הלוקח מהסיקריקון כדין הלוקח מהבעלים, ומקחו קיים, לפי שמחמת הפחד שלא יהרגנו הגוי ומרצונו להנצל מידו, היה היהודי גומר בליבו להקנות לו את קרקעו[ז]. אולם מֵלאחר תקופת **הֶרוּגֵי הַמִּלְחָמָה וְאֵילָךְ**, ששוב לא הרגו הגוים את ישראל, לא היה היהודי האנוס לתת לסיקריקון את קרקעו גומר בליבו להקנותה לגוי, והיה חושב בליבו שבזמן שיוכל יוציא ממנו את הקרקע, ולכן **יֵשׁ בָּהּ** - היה נוהג ביהודה דין הלוקח מ**סִיקְרִיקוֹן**, שמקחו בטל, לפי שלא קנה מהבעלים האמיתיים של הקרקע.

המשנה מבארת **כֵּיצַד** הוא דין הקונה מהסיקריקון, וחזר וקנה גם מבעל הבית הראשון:

יהודי **שלָקַח** - קנה קרקע[ח] **מִסִּיקְרִיקוֹן, וְאחר** שקנה מהסיקריקון **חָזַר** היהודי **וְלָקַח** - וקנה את הקרקע **מִבַּעַל הַבַּיִת** הראשון שנתן באונסו את קרקעו לסיקריקון, **מִקְחוֹ** של הקונה **בָּטֵל**, ויכול בעל הבית הראשון להוציאו מן הקרקע[ט], לפי שאנו תולים שבעל הבית לא גמר בדעתו להקנות לו את הקרקע, והסכים למקח רק מחמת מוראו של הסיקריקון שיכעס על סירובו למכירה, וחשב בליבו שבזמן שיוכל יתבע את הלוקח לדין ויבטל את המקח'. אולם אם היהודי קנה תחילה את הקרקע **מִבַּעַל הַבַּיִת, וְחָזַר** אחר כך **וְלָקַח** - וקנה את הקרקע **מִן הַסִּיקְרִיקוֹן, מִקְחוֹ** של הקונה **קַיָּים.**

המשנה מביאה דין דומה לדין הקונה מן הסיקריקון:

הנושא אשה, כותב לה בכתובתה 'כל נכסי אחראין לכתובתך', והיינו שאם ימות או יגרשנה ויתחייב לה את כתובתה, יהיו כל קרקעותיו משועבדים עבור פרעון כתובתה, ותוכל להוציאם מהלקוחות שקנו את הקרקע מהבעל.

אדם **שלָקַח מִן הָאִישׁ** - קנה שדה מן הבעל, **וְאחר** כך **חָזַר וְלָקַח** - וקנה את השדה גם **מִן הָאִשָּׁה**, שלא תוכל לגבות שדה זו בכתובתה, **מִקְחוֹ בָּטֵל** ויכולה לגבות מקרקע זו את כתובתה[י]. לפי שאנו תולים שהאשה לא גמרה בדעתה להקנות ללוקח את זכותה לגבות את הקרקע, ולא הסכימה למקח אלא בכדי לעשות נחת רוח לבעלה שלא יצטער ויחשוב שהיא מצפה למותו או לגירושיה ממנו, שאז תגבה את השדה בכתובתה, ולכן אינה מסכימה שהשדה תמכר.

אולם מי שקנה תחילה שדה **מִן הָאִשָּׁה, וְחָזַר וְלָקַח מִן הָאִישׁ** - וקנה מן הבעל, **מִקְחוֹ קַיָּים**, שהרי אינה יכולה לטעון שלא נתכוונה אלא לעשות נחת רוח לבעלה, כיון ששאל אותה לפני ששאל אותו[יב].

המשנה חוזרת לדין סיקריקון, ואומרת שמה ששנינו שהלוקח מהסיקריקון מקחו בטל, **זוֹ** דברי **מִשְׁנָה רִאשׁוֹנָה** - היינו תנאים שהיו בתקופה הראשונה, אך **בֵּית דִּין שֶׁל אַחֲרֵיהֶם** - התנאים בתקופה שאחריהם ראו שהקרקעות נשארות בידי הסיקריקון, מכיון שיהודים אחרים נמנעו לקנותם מהסיקריקון מחשש שמא מקחם יתבטל ותחזור הקרקע לבעלים הראשונים, ולכן הושיבו בית דין **וְאָמְרוּ, הַלּוֹקֵחַ** - הקונה **מִסִּיקְרִיקוֹן** אף שלא בתקופת המלחמה, מקחו קיים, אלא **שנוֹתֵן לַבְּעָלִים רְבִיעַ** - רבע משווי הקרקע[יג], לפי ששיערו חכמים שהיות והסיקריקון קיבל את הקרקע בחינם

א. ירושלמי (ה"ז) מובא בתוס' (ד"ה ניהודה).

ב. ומה שאמרו בסוטה (יג.) שחושים בן דן נטל מקל והכה בראשו של עשיו ונפלו עיניו על רגלי יעקב, יש לומר שלא מת באותה הכאה עד שעמד עליו יהודה והרגו. תוס' (ד"ה ניהודה).

ג. ערוך (ערך סקר הד'), וראה רש"י (ד"ה לא היה). ובמוסף הערוך (שם) כתב שסיקריקון הוא רצחן בלשון רומי.

ד. משנה זו הובאה בפרק זה, משום שבמשנה נתבאר דין תקנת סיקריקון שתקנו חכמים מפני תיקון העולם. ולכן נכתבה משנתנו בין שאר תקנות שתקנו חכמים מפני תיקון העולם. רמב"ן (ד"ה הא).

ה. על פי המבואר בגמרא להלן, שאי אפשר לפרש הכוונה שלא היה כלל סיקריקון.

ו. ובתוספתא (פ"ג הי"ד) מבואר שבגליל תמיד היה נוהג דין סיקריקון, שמקחו בטל. והיינו כמבואר לעיל שהרומאים גזרו שמד רק ביהודה וירושלים.

ז. בתוספתא (שם) מבואר שתקנו כן מפני ישוב המדינה, וכן נתבאר בירושלמי (ה"ז) שתיקנו כן כדי שלא יחששו לקנות מן הסיקריקון ותהיה הארץ חלוטה בידי הסיקריקון. אולם בגמרא להלן משמע שכן הוא מעיקר הדין לפי שגמר בליבו להקנות בשביל שלא יהרגנו הגוי. וראה בילקוט ביאורים מו"מ בענין.

ח. בירושלמי (שם) מבואר שדין סיקריקון הוא רק בקרקעות, אבל במטלטלין לעולם אין דין סיקריקון. וביאר בחידושי הר"ן (ד"ה ג"ד) שהטעם הוא מכיון שבמטלטלין שנתיאשו הבעלים מהם קנה הלוקח ביאוש ושינוי רשות, אבל קרקע אינה נגזלת. והמאירי (ד"ה אמר) ביאר שמטלטלין אדם גומר ומקנה אפילו כשיש לו אונס קטן, מה שאין כן בקרקע.

ט. ולהחזיר לו את מה ששילם לו עבור המקח [אך אינו צריך לתת לו את מה ששילם לסיקריקון].

י. רש"י (ד"ה מקחו) הוסיף, שיש לומר שבעל הבית יכול לטעון 'השני נוח לי והראשון קשה הימנו', והיינו שעדיף לו ללכת לדין עם הקונה השני שיותר קל לו להוציא ממנו, מאשר ללכת לדין עם הסיקריקון, ולכן אמר שמסכים למקח. אולם הרשב"א (לקמן נח.) נחלק עליו והוכיח שהטעם לביטול המקח הוא רק משום שהסכים למקח מחמת מורא הסיקריקון.

יא. ישנם שלש שדות שדעת האשה סומכת עליהם שתוכל לגבות מהם את כתובתה. א. שדה שכתב לה הבעל בכתובתה שהוא משעבדה לכתובתה. ב. שדה מסוימת שלא נכתבה בפירוש בשטר הכתובה, אלא לאחר הנישואין ייחד אותה הבעל ואמר לה בפני עדים שממנה תגבה את כתובתה לכשתתגרש. ג. שדה שקיבלה מבית אביה, וכשנישאו הכניסה לו את השדה שתהיה שלו, ושמו את שווי השדה וכתבו בכתובה שאם הבעל ימות או יגרשנה תקבל האשה את שוויו. במסכת בבא בתרא (מט:-נ.) מובאים דברי רבה בר רב הונא שמשנתינו שאמרה שהמקח בטל מדברת רק בשלשה שדות אלו, ומבארת הגמרא שהכוונה למעט נכסי מלוג, שאם הכניסה האשה לבעלה שדה בתורת נכסי מלוג [-השדה נשארת שייכת לאשה והבעל אוכל את הפירות בלבד] והבעל מכר את השדה, ואחר כך קנה הלוקח את השדה מהאשה מקחו קיים, לפי שמכיון שהשדה שלה אינה עשויה לוותר לבעלה שימכור אותה משום נחת רוח, וודאי שגמרה להקנותה. ומה ששנינו 'מקחו בטל', הרשב"ם (ב"ב מט: ד"ה מקחו) ביאר שהמקח בטל רק לגבי האשה כשתבוא לגבות את כתובתה. אולם התוס' (כתובות פא. ד"ה מגרשה) פירשו בדעת רש"י (שם ד"ה מגרשה) שאם מכרה לו אחד משלשה שדות שדעתה סומכת עליהם לכתובתה, והיינו שדה שכתב לה לכתובתה, ושדה שיחד לה לכתובתה בעל פה, ושדה שהכניסה לו בנכסי צאן ברזל, כמבואר בב"ב (מט:), בטל מקחו לאלתר. והרשב"א (ד"ה ויש) הביא בשם יש מי שפירש דעה נוספת, שבנכסי צאן ברזל בטל המקח לאלתר, משום שבח בית אביה, ובשאר נכסים המקח קיים עד שעת גביית הכתובה.

יב. יש אומרים שדין זה הוא רק כאשר המכירה לא היתה במעמד הבעל, אבל אם המכירה היתה בפני הבעל בטל המקח, מכיון שעדיין יש לומר שהסכימה למקח כדי לעשות נחת רוח לבעלה. ריטב"א (ד"ה והא דאמרינן לקמן) דין זה דומה לדין הקודם שאף בו קנין הלוקח תלוי אם קנה מקודם מהסיקריקון שאין קנינו חל לפי שיש לתלות שחושש מהסיקריקון, או שקנה מהבעה"ב קודם שקנה מהסיקריקון שקנינו חל.

יג. בגמרא (לקמן נח:) נחלקו אמוראים בדין זה, רב סובר שהכוונה 'רביע בקרקע או רביע במעות', ושמואל סובר שהכוונה 'רביע בקרקע שהם שליש במעות', ושם יבואר.

שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות. וא"ת וכי יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום עשה[ב] דמן התורה אין צריך להביא קרבן אחר וי"ל דלדווקא נודעה קודם זריקה אינה[ג] מכפרת אבל לאחר זריקה שכבר נתכפר לא הצריכוהו להביא אחרת א): **כי** היכי דליחייב עלה. פירש בקונטרס דקנסוהו רבנן וקשה דמי לא עסקינן דאפילו שחטה אחר בחוץ דחייב אלא כיון דלא נודעה לרבים אוקמוה ברשותיה שלא יהו רבים עצמם וממילא מחייב השותפ בחוץ: **לגיזותיה** וולדותיה. וא"ת אפי' קודש הקדש הן שלו דהא תנן (ב"ק דף נג:) גזל פרה מעוברת וילדה ורחל טעונה וגזזה משלם דמי פרה העומדת לילד ודמי רחל העומדת ליגזז ואם נתעברה אינו משלם כשעת הגזלה וי"ל דנפקא מינה לר"מ דאמר התם בגמרא[ד] משלם אותה ואת גיזותיה ואת ולדותיה משום דקנסו גזלן ואע"ג דשיעור קונה הכא מ"מ[ה] בשעת הקדש[ו] אוקמוה ברשותיה ולא קנסו ולרבי יהודה דאמר גזילה מחזרת בעייה לרב זביד דאמר מליביה[ז] שבח שעל גבי הגזילה דגזל הוי הכא דאוקמוה ברשותיה דגזלן הוי אבל לרב פפא דאמר מליביה דהוי דגזלן לא נפקא מינה מידי ולרבי שמעון דאמר התם למתא ולשלים ולרביע הכא הוי הכל שלו אבל לרב זביד דאמר דלר"ש[ח] טוליה דגזלן לא נפקא מינה מידי הכא דמאי דאוקמוה ברשותיה:

ביהודה בהרוגי המלחמה. בירושלמי[ט] בראשונה גזרו גזרה[י] על יהודה לפי שמסורת בידם מאבותם שיהודה הרג עשו דכתיב (בראשית מט) ידך בעורף אויביך ותניא נמי בספרי[יא] יליו רב לו בשעה שהרג את עשו ובסוף פ"ק דסוטה (דף יג.) דאמר מושיב בן זן שקל קולפא ומחייב מריביה דעשו ונתנו עיניה ונפלו אברביה דיעקב שמא לא מת בחותה הכאה על שעמד עליו יהודה והרגו:

אשרי אדם מפחד תמיד. בפ' הרואה (ברכות ס.) אמרינן חזייה לההוא גברא דהוה מפחד א"ל מטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים ופריץ מקרא דהכא ומוקי לה בדברי תורה שדומג שלא יסבה תלמודו וחזר על משנתו תמיד והכא נמי מייתי ליה אהני עובדי שבטחו על רוב טובתם ושלותם נגיים את בר קמצא ולעמוד על בת קיסר והיה הסם לפחד ולדאג מן הפורענות ולא דמי לאדם המתפחד בחנם:

עגלא

ומה טעם אמרו נודעה אינה מכפרת שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות בשלמא לעולא היינו דקתני חטאת אלא לרב יהודה מאי איריא חטאת אפי' עולה נמי לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא עולה דכליל היא אלא אפי' חטאת נמי דחלב ודם הוא דסליק לגבי מזבח ואידך כהנים אכלי ליה אפי' הכי גזור שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות תנן על חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת מפני תיקון המזבח בשלמא לעולא ניחא אלא לרב יהודה איפכא מיבעי ליה הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת נודעה אינה מכפרת מפני תיקון המזבח מתיב רבא [ב]גנב והקדיש ואחר כך טבח ומכר משלם תשלומי כפל ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה [ג]בחוץ כי האי גוונא ענוש כרת ואי אמרת יאוש כדי לא קני כרת מאי עבידתיה אמר רב שיזבי כרת מדבריהם אחיכו עליה כרת מדבריהם מי איכא אמר להו רבא [ד]גברא רבה אמר מילתא לא תחוכו עלה כרת שעל ידי דבריהן באתה לו [ה]אוקמוה רבנן ברשותיה כי היכי דליחייב עלה אמר רבא הא וודאי קא מיבעיא לי כי אוקמוה רבנן ברשותיה משעת גניבה או משעת הקדישה למאי נפקא מינה לגיזותיה וולדותיה מאי הדר אמר רבא מסתברא [ו]משעת הקדישה [ז] שלא יהא חוטא נשכר: **מתני' [א]** לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי המלחמה ואילך יש בה סיקריקון כיצד [ח] לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית מקחו בטל מבעל הבית וחזר ולקח מסיקריקון מקחו קיים [ט] לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה ב"ד של אחריהם אמרו [י]הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע אימתי בזמן שאין בידן ליקח אבל יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם רבי הושיב בית דין ונמנו [יא]שאם שהתה בפני סיקריקון שנים עשר חדש כל הקודם ליקח זכה אבל נותן לבעלים רביע: **גמ'** השתא בהרוגי המלחמה לא היה בה סיקריקון מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון אמר רב יהודה לא דנו בה דין סיקריקון קאמר דאמר רבי אסי ג' גזירות גזרו גזרתא קמייתא כל דלא קטיל ליקטלוהו מציעתא כל דקטיל לייתי ארבע זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטלוהו הלכך קמייתא ומציעתא כיון דקטלי אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא אמרי האידנא לישקול למחר תבענא ליה בדינא: אמר רבי יוחנן מאי דכתיב [א] אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה [ב]אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים אתרנגולא ותרנגולתא חרוב טור מלכא אשקא דריספק[ג] חרוב ביתר אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים דההוא גברא דרחמיה קמצא ובעל דבביה בר קמצא עבד סעודתא אמר ליה לשמעיה זיל אייתי לי קמצא אזל אייתי ליה בר קמצא אתא אשכחיה דהוה יתיב אמר ליה מכדי ההוא גברא בעל דבבא דההוא גברא הוא מאי בעית הכא קום פוק אמר ליה הואיל ואתאי שבקן ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא

ומה טעם אמרו נודעה אינה מכפרת. דקתני מתניתין שלא נודעה מכפרת, הא נודעה אינה מכפרת כלומר אינה קריבה: **היינו דקתני חטאת.** דאיכא אכילת כהנים: **דכליל היא.** ואמרי מזבח אוכל גזילות: **איפכא מיבעי ליה.** ועל חטאת הגזולה שנודעה לרבים שאינה מכפרת מפני תקנת המזבח: **משלם תשלומי כפל.** דכסגנבה חוץ הוא: **ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה.** דכי טבח ומכר הקדש הוא, ואין תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה מוהגין בהקדש כדילפין בהזהב (ב"מ דף מז:): **בחוץ.** אי שחט בחוץ ענוש כרת: **כרת מאי עבידתיה.** דבשלמא לענין תשלומי ארבעה וחמשה לא קשיא לן דאיכא למימר דכי אמר יאוש כדי לא קני לענין הקרבה קאמר ולא לענין הקדש קאמר, אלא כרת אי מדאורייתא לא חזיא להקרבה הא קיימא לן (זבחים דף קיב.) הרהוי לפתח אהל מועד חייבין עליו בחוץ מידי אחרינא לא: **כרת שע"י דבריהם באת לו.** כרת דאורייתא, כדמפרש ואזיל: **אוקמוה רבנן.** בראשות גנב אם הקדישה שיחול עליה הקדש גמור ושיתחייב כרת אם שחטה בחוץ, כי היכי דאוקמוה ברשותיה לענין כפרה, וקנס היא דקנסוהו, והפקר כ"ד הפקר הוא וקדשה: **לגיזותיה וולדותיה.** דלפני הקדש, אי אמרת משעת גנבה קיימא ברשותיה גיזותיה דיליה הוא, ואינו משלם אלא דמי פרה העומדת לילד ולא דמי פרה וולדה: **מתני' לא** היה סיקריקון ביהודה. סיקריקון עובד כוכבים רומי, שנותן לו ישראל קרקע בפדיון נפשו ואומר לו שא קרקע זו ואל תמיתני: **בהרוגי המלחמה.** מלחמת טיטוס שהיתה בירושלים וביהודה, ובגמ' פריך מאי קאמר: מקחו בטל. דאמרי' מירמה עבד, אי נמי הסני נוח לי והראשון קשה שיימנו. ובגמרא מוקי לה דלא כתב ליה שטרא: **לקח מן האיש.** קרקע המיוחדת לכתובת אשתו או שכתוב בכתובתה או הכניסתו לו שוס בכתובתה וכל שכן שאר נכסים, דאי לא עבדה ליה אמר לה עיניך נתת בראשון ובמיתה, הכי מוקמינן ליה בב"ב (נ.): **מקחו בטל.** דאמרה נתת רוח עשיתי לבעלי[יב]: **נותן לבעלים רביע.** שהעבר הסיקריקון מוחל גבי ריבעא: **גמ' לא** דנו דין סיקריקון. בהרוגי המלחמה, דקני לגמרי והלוקח ממנו מקחו קיים, אבל מהרוגי המלחמה ואילך הלוקח ממנו יש לו דין המפורש במשנתינו: **דאמר רבי אסי שלש גזרות גזר.** טיטוס בפולמוס שלו: **כל דלא קטיל.** ישראל כל היכא דמשכח ליה: **ליקטלוהו.** הלכך אגב אונסיה כי א"ל שא קרקע זו והימיתי אקנייה ויהליה בלב שלם, וקיימא לן תלתא וחצי זמנין זמינא (ב"ב דף מז:): **מפחד.** דוחק לראות הגולל שלא תארע תקלה בכך אם אעשה זאת: **שקא דריספק.** דופן של מרכבת נסיס שקורין ריטווג"ל בלשון אשכנז, והיא כעין עגלה, דאמרינן בחומו ואת בנו (חולין דף עט.) כי מעיילית לי כודייתא בריספק: **קמצא ובר קמצא.** כך שם שני יהודים: **דרחמיה קמצא.** אוהבו היה שמו קמצא: א"ל

מסורת הש"ס עם הוספות

ב) ב"ק סח: [עד:], **ג)** [ברכות יט: מה נ:], **ד)** [יומא לב: וש"נ], **ה)** ב"מ מז: מח., **ו)** סז מט: [כתובות לה.], **ז)** בבא בתרא מט:, **ח)** צה., **ט)** שם צה:, **י)** ה"ז וכתובות פ"א ה"ה, **יא)** הברכה סי' שמח.

הגהות מהר"ב רנשבורג

א) מתני' לא הי' סיקריקון וכו' אבל יש בידן ליקח כו'. עי' תוי"ט:

גליון הש"ם

גמ' אקמצא ובר קמצא. אסמכתא אקרא דמשלי עניין מעשה סהיה אח"כ וכן סהכתדרין דף לד ע"ב מאחת ס' בנים רשע זה פקח בן רמליהו וכו' ועיין לקמן דף סח ע"א וע"ש בתוס' ד"ה וכתיב:

תורה אור השלם

א) אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה: [משלי כח, יד]

הגהות וציונים

ה) [גר' הערוך דדריספיק] (גליון): **ו)** צ"ל **ועשה** (רש"ש): **ז)** נדצ"ל **שאינה** (באה"מ): **ח)** יותר נכון לגרוס קונה מ"מ **הכא** (ב"ש): **ט)** נדצ"ל מ"מ **בשהקדיש** (רש"ש): **י)** בכת"י נוסף **הוי**: **יא)** צ"ל **שמד** (דפו"י לפני הצענזור):

לעזי רש"י

ריטווג"א. פירוס מרכבה (לגמיס) (עיין רש"י ב"מ דף ע"ג ע"ב ד"ה גוהרקא) ורש"י תענית דף כ ע"ב ד"ה בגוהרקא):

תוספות ישנים מכת"י

א) אבל לעולא אפי' אחר זריקה צריך להביא קרבן אחר.

משנת ראשונים

אלא לרב יהודה, מאי איריא חטאת אפילו עולה נמי. הא לישנא לאו דוקא דכל שכן עולה הוה ליה למימר, אלא מדקאמר בדעולא חטאת דוקא ולא עולה, אמר לרב יהודה אפילו עולה. [הרשב"א]

הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת, נודעה אינה מכפרת, מפני תיקון המזבח. ובכלל הלשון דהכי קאמר דעל חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים לחוד תקנו שהיא מכפרת מפני תקון המזבח, נמצא דהתיקון הוא שנודעה אינה מכפרת, והכל בכלל לשון המשנה, דלאו חסורי מיחסרא וכדפרישית. [הריטב"א]

[המשך בסוף המסכת]

עין משפט נר מצוה

פ א מיי' פ"ה מהלכות איסורי מזבח הל' ז סמג לאוין שיח טיט:

פא ב מיי' פ"ג מהל' גניבה הל' ו סמג עשין עח:

פב ג ד ה מיי' פי"ח מהל' מעשה הקרבנות הלכה יד:

פג ו מיי' פכ"ב מהל' איסורי הל' יז ופ"ל מהל' ממרים הל' ג סמג עשין מח טוש"ע אח"ע סי' ל סעיף ח וסימן ק סעיף ג:

פד ז ח מיי' פ"ל מהל' גזילה הלכה ג סמג עשין עג טוש"ע ח"מ סימן רלו סעיף ח:

תוספות רי"ד

דאורייתא. פי' אבל בקטנה לא גזרי' דאפי' אי אכלה קטן אוכל בגילות היא ובקטנה נמי ליכא למיגזר שמא יאכיל קטן בגדולה לקדושי קטן אינן כלום שלא תקנו חכמים קידושין לקטן אבל קדושי חרש הן קדושין מדרבנן כדאמרן בפרק חרש: **ועל המריש וכו'.** פי' קורה גדולה וכגון שלא עשה בה שום שינוי מעשה אלא בנאה בבירתו כאשר היא שלא קנאה בשינוי מעשה שאילו עשה בה שינוי מעשה מדאורייתא קנאה ואין לו עליו אלא דמים: ת"ר גזל מריש ובנאו בבירה בש"א מקעקע את כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו ובה"א אין לו אלא דמי מריש מפני תקון השבים: **ועל חטאת הגזולה וכו'.** אמר עולא דבר תורה בין נודעה בין לא נודעה אינה מכפרת מ"ט יאוש כדי לא קני וקרבן פסול הוא דלא קרינא ביה קרבנו וחולין בעזרה הוא ומפני מה אמרו לא נודעה מכפרת שלא יהו כהנים עצבים שאכלו חולין שנשחטו בעזרה וימנעו מעשות עבודה ונמצא מזבח בטל. **ואי ק'** היאך התנו ב"ד לעקור דבר תורה ולפטור את זה מחטאת שהוא מחויב בה מן התורה. האמרן באשה רבה שב ואל תעשה שאני ולא מיעקר אקר: **ורב יהודה אמר** דבר תורה בין נודעה בין לא נודעה מכפרת מ"ט יאוש כדי קני ומפני מה אמרו נודעה אינה מכפרת גזירה שמא יאמרו מזבח אוכל גזילות. **פי'** רב יהודה מפרש מריש דמתני' דקתני מפני תיקון השבים כגון שלא נתייאשו הבעלים ואפ"ה מפני תיקון השבים שלא יקעקע בירתו תקנו שיתן דמיו משא"כ בכל גזילה: **מתני' לא היה סקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי מלחמה ואילך יש סקריקון** כיצד לקח מן הסקריקון וחזר ולקח מן ב"ה מקחו בטל מב"ה וחזר ולקח מן הסקריקון מקחו קיים מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה אבל ב"ד של אחריהם אמרו הלוקח מן הסקריקון נותן לבעלים רביע(י) אימתי בזמן שאין בידם ליקח אבל יש בידם ליקח הם קודמין לכל אדם ר' הושיב ב"ד ונמנו שאם שהתה לפני סקריקון י"ב חודש כל הקודם ליקח [זכה] ונותן לבעלים רביע. **פי' סקריקון.** רומי אנס שאונס שדות ישראל וישראל אומר לו שא קרקע והניחני מפני שהוא ירא שלא יהרגנו ובהרוגי מלחמת טיטוס שהיתה בארץ יהודה לא היתה סקריקון אבל מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סקריקון: **ומקשה** מאי קאמר השתא בהרוגי מלחמה לא היה סקריקון ומהרוגי מלחמה ואילך יש בה סקריקון והרי יותר גדול היה בעת הרוגי מלחמה ממה שהיה לאחר מיכן: **אמר רב יהודה שלא דנו בה דין סקריקון** דאמר רב יוסף שלש גזירות גזרו גזירתא קמייתא כל דלא קטיל ניקטליה אמצעיתא כל דקטיל ניתיב ליה ד' זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטליה הלכך קמייתא ומצעיתא כיון דקטליה מירתת אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא מימר אמר האידנא לישקול ולמחר תבענא ליה לדינא. **פי'** דין סקריקון הוא שאם קנה ישראל מיד א"י האנס שהוא הסקריקון אין מקחו קיים שבכל שעה יכול לבוא ישראל בעל השדה ומוציאה מידו ואומר לו למה קנית השדה שלי שאני הייתי עתיד לתבוע את הא"י בדין אבל בהרוגי מלחמה לא היה זה הדין נוהג דאגב אונסיה דמיתפחי דלא ליקטליה גמר ומקני ליה בכל לב והלכך ישראל שקנה ממנו קנינו קנין אבל מהרוגי מלחמה ואילך אינו מקנה לו בכל לב וישראל הקונה ממנו יש לו דין סקריקון שיבואו הבעלים ויוציאוה מידו ואם לקח מן הסקריקון וחזר ולקח מב"ה מקחו בטל שתוכל לומר נחת רוח עשיתי לך ולא בכל לב אבל אם לקח תחילה מב"ה וחזר ולקח מן הסקריקון מקחו קיים כי כשהקנה לו הוא תחילה בכל לב הקנה לו וכן נמי אם קנה מן האיש וחזר ולקח מן האשה כדי שלא תבא ותטרוף ממנו בכתובתה מקחו בטל שתוכל לומר נחת רוח עשיתי לבעלי ולא הקניתי לך בכל לב אבל אם לקח תחילה מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים. **זו היתה** משנה ראשונה דתני מקחו בטל והבעלים מוציאין השדה מידו אבל ב"ד של אחריהם תקנו ואמרו שהלוקח מן הסקריקון נותן לבעלים רביע ומקחו קיים דק"ל דסקריקון רבעא מוזיל גביה ויהיב ההוא רבעא לבעלים ומקחו קיים וקי"ל אימתי הוא זה כשאין ביד הבעלים מעות ליקח וליתן דמי השדה שיתן הלוקח לסקריקון אבל אם יש בידן מעות ליקח הם קודמין לכל אדם אבל מיהו בחנם אינן יכולין להוציא מידן כמו שהיו עושין תחילה כ"א שיתנו להם הדמים שנתנו לסקריקון ור' הושיב ב"ד ונמנו וגמרו שאם שהתה שדה לפני הסקריקון י"ב חודש כל הקודם ליקח מהסקריקון זכה ונותן לבעלים הרביע שזלזל לו ואינו יכול להוציא השדה מידו אפילו בדמים שלקח מסקריקון וכו':

הרי הוא מוזיל ללוקח כשווי זה, ולכן תיקנו שיתן הלוקח שווי זה לבעלים[יד].

תקנה זו לא נתקנה בכל פעם, אלא **אֵימָתֵי** תקנו שהלוקח מהסיקריקון מקחו קיים, **בְּזְמַן שֶׁאֵין בְּיָדָן** של הבעלים הראשונים מעות **לִיקַּח** - לקנות את הקרקע מהסיקריקון, שאז אמרו שאם קנה יהודי אחר את הקרקע מהסיקריקון מקחו קיים ונותן רביע לבעלים הראשונים, **אֲבָל** אם **יֵשׁ בְּיָדָן** מעות והם מעוניינים **לִיקַּח** את הקרקע, הרי **הֵן** קוֹדְמִין **לְכָל אָדָם** ונותנים ללוקח את המעות ששילם לסיקריקון וזוכין בקרקע[טו].

בהמשך השנים הוגבלה תקנה זו, כדלהלן:
רַבִּי הוֹשִׁיב בֵּית דִּין וְנִמְנוּ - ופסקו על פי רוב הדיינים **שֶׁאִם שֶׁהֵתָּה** הקרקע **בִּפְנֵי סִיקְרִיקוֹן שְׁנֵים עָשָׂר חֹדֶשׁ**, שוב אין לבעלים הראשונים דין קדימה, אפילו שיש בידם מעות והם מעוניינים לפדות את הקרקע מהסיקריקון, אלא **כָּל** ישראל[טז] **הַקּוֹדֵם לִיקַּח** את הקרקע **זֹכֶה** בה, ואין הבעלים הראשונים יכולים להוציא מידו, **אֲבָל נוֹתֵן לַבְּעָלִים רְבִיעַ** שהוזיל הסיקריקון[יז].

גמרא
שנינו במשנה 'לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה, מהרוגי המלחמה ואילך יש בה סיקריקון', הגמרא הבינה שכוונת המשנה בפשטות שבתקופת הרוגי המלחמה לא היה כלל סיקריקון ביהודה אלא לאחרי תקופת המלחמה, והגמרא תמהה על כך:

הַשְׁתָּא - עתה שאמרה המשנה שב**תקופת הֲרוּגֵי הַמִּלְחָמָה לֹא הָיָה בָּהּ סִיקְרִיקוֹן** - לא היו הגוים רוצחים את ישראל ונוטלים את קרקעותיהם בפדיון נפשם, וכי מסתבר לומר שמֵאחר תקופת **הֲרוּגֵי מִלְחָמָה וְאֵילָךְ, יֵשׁ בָּהּ סִיקְרִיקוֹן** - התחילו הגוים לרצוח את ישראל וליטול את קרקעותיהם, והרי דבר זה אינו מסתבר כלל[יח].

מתרצת הגמרא, **אָמַר רַב יְהוּדָה**, מה ששנינו במשנה 'לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה', **לֹא הָנוּ בָּהּ דִּין סִיקְרִיקוֹן קָאָמַר** - כוונת המשנה לומר שבזמן תקופת הרוגי המלחמה לא היו דנים ביהודה דין סיקריקון, שהלוקח ממנו מקחו בטל, אלא דין הלוקח מסיקריקון היה כדין הלוקח מהבעלים שמקחו קיים, ורק לאחר שנגמרה תקופת הרוגי המלחמה אמרו שהלוקח מהסיקריקון מקחו בטל.

הגמרא מבארת את טעם הדבר שבשעת המלחמה לא היה דין סיקריקון:
דְּאָמַר רַבִּי אַפִּי, שָׁלֹשׁ גְּזֵירוֹת גָּזְרוּ אנשי טיטוס הרומאים על יהודה, בשלשה תקופות, **גְּזַרְתָּא קַמַּיְיתָא** - גזירתם בתקופה הראשונה היתה, **שכָּל** רומאי **דְּלֹא קָטִיל** - הרואה יהודי ואינו הורגו, **לִיקַטְלוּהוּ** - יהרגוהו. **מְצִיעָתָא** - גזרתם בתקופה האמצעית היתה שכָּל רומאי **דְּקָטִיל** - שהורג יהודי, **לֵייתֵי אַרְבַּע זוּזֵי** ישלם ארבע זוזים[יט]. **בַּתְרַיְיתָא** - בתקופה האחרונה גזרו שכָּל רומאי **דְּקָטִיל** - שהורג יהודי, **לִיקַטְלוּהוּ** - יהרגוהו. **הִלְכָּךְ** - ולכן בתקופה **קַמַּיְיתָא וּמְצִיעָתָא** - הראשונה והאמצעית, **כֵּיוָן דְּקָטְלֵי** - מכיון שהרומאים היו הורגים את היהודים, **אַגַּב אוּנְסֵיהּ** של היהודי שרצה להציל את נפשו **גָּמַר וּמַקְנֵי** - היה היהודי גומר בדעתו להקנות לסיקריקון את קרקעו, וחל קנינו[כ], ולכן דין הקונה מיד הסיקריקון כקונה מיד הבעלים שמקחו קיים. אולם **בַּתְרַיְיתָא** - בתקופה האחרונה ששוב לא היו הורגים את ישראל, לא היה היהודי גומר בדעתו להקנות לסיקריקון את הקרקע, **וְאָמְרֵי** - והיו היהודים אומרים **הָאִידְנָא לִישְׁקוֹל** - כעת יקח הגזלן את הקרקע, **וּלְמָחָר תָּבַעְנָא לֵיהּ בְּדִינָא** - אתבע אותו בדין ואקח בחזרה את הקרקע, ולכן הקונה מהסיקריקון מקחו בטל, שהרי לא יצא מרשות בעלים הראשונים.

אגב שהביאה המשנה דין שהיה נוהג בזמן מלחמת טיטוס בירושלים, ממשיכה הגמרא ומביאה את עניני החורבן שפקד את עם ישראל:
אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, מַאי דִּכְתִיב - מהו שכתוב (משלי כח יד) **'אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד, וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה'** - אשרי האדם שדואג תמיד שמעשיו לא יגרמו תקלה בעתיד[כא], והמחזק את ליבו ואינו חושש לעתיד יפול ברעה שגורם לעצמו.

יד. ובנתיבות המשפט (חו"מ סי' לו סק"ג) כתב, שאין הלוקח חייב לשלם על הפירות שאכל עד שעת העמדה בדין, וכן נטה הפני יהושע (ד"ה נקח) לומר, וראה עוד דבריו להלן (נח: ד"ה היכי).
טו. הריטב"א (ד"ה והא דממרינן דממן) כתב שדין זה הוא רק אם לבעלים היו מעות בשעת המכירה או מיד לאחר המכירה כשנודע להם מכך, אבל אם לא היה להם מעות בשעת המכירה אינם יכולים לעולם להוציא את הלקוחות ולשלם להם על השדה, מכיון שהדבר ימנע את הלקוחות מלקנות את השדה, שיחששו שמא לאחר זמן יוציאום הבעלים מהשדה [וכתב שכך משמע מהירושלמי (ה"ז) שאמרו שאם היו הבעלים אומרים שהיה בידם ליקח והלקוחות אמרו שלא היה ביד הבעלים ליקח מעמידים את הקרקע בחזקת בעליה. ועיין בחו"מ (סי' לו ס"ח) שנפסק להלכה שהקרקע נשארת בחזקת הלקוחות, וכן היא גירסת הר"ן שעל הרי"ף בסוגיין]. אולם בתוס' רי"ד (ד"ה אמר) ובשיטות קדמונים מכת"י (ד"ה אימתי וד"ה אנא) כתבו שלעולם יכולים בעלים הראשונים לשלם ללוקח מעות ולהוציאו מהקרקע, אבל לאחר שקבלו הבעלים את הרביע שוב אינם יכולים להוציא את הלוקח, וכן כתב הדרישה בדעת הטור (חו"מ סי' לו) [ועיי"ש שכתב שס"ל שהוא מחלוקת בבלי וירושלמי].
טז. שיטות קדמונים מכת"י (ד"ה כל).
יז. ובטעם התקנה, כתב בשיטות קדמונים מכת"י שני טעמים. **א.** שמכיון ששהתה ביד הסיקריקון שנים עשר חודש ולא תבעוה הבעלים נראה שגמרו בדעתם להקנותה לסיקריקון. **ב.** שמכיון שהבעלים הראשונים השאירו את הקרקע ביד הסיקריקון זמן כה רב קנסום. והמאירי (ד"ה ונשוב) כתב שכל שנים עשר חודש יש לתלות שהבעלים עדיין טורחים להשיג מעות, אבל כל ששהתה הקרקע אצל הסיקריקון אין תולים בזה אלא כל הקודם יקח.
יח. אין להקשות שאולי כוונת המשנה לומר שבזמן המלחמה לא היה סיקריקון, לפי שהיו רוצחים את ישראל, ולא היו רשאים לקחת קרקע בפדיונם, וכמבואר להלן. לפי שמכל מקום בסתר היו לוקחים קרקעות מישראל בפדיונם אף בעת גזירה הראשונה. מהר"ם שיף (ד"ה אמר), ועיי"ש תירוצים נוספים.
ובתפארת יעקב (ד"ה הסמא) תמה עוד, מה היתה ההוה אמינא שפירוש המשנה הוא שלא היה כלל סיקריקון, וכי איזה דין חידש התנא בכך. ותירץ שהמקשה הבין שמדובר שלא היה ידוע בודאי שהשדה היא גזולה ביד הסיקריקון, אלא שהבעלים טוענים כך, ומכיון שידוע שהיתה שלו מקודם היתה סברא לומר שהוא נאמן לומר כן, ולכך בא התנא לחדש שבשעת המלחמה אינו נאמן לומר שהקרקע גזולה ביד הסיקריקון לפי שלא היתה אז מציאות של סיקריקון אלא היו הורגים את היהודים, ועל זה הקשה המקשה שאם כן גם שלא בשעת המלחמה לא היה צריך להיות נאמן לומר שהיא גזולה ביד הסיקריקון, שהרי לא היה סכנת נפשות ולא היה מוכרח ליתן את הקרקע לסיקריקון, וכי כל אדם שיאמר שהשדה שנמכרה על ידו היתה באונס נאמן ללא שמברר את דבריו, ורב יהודה תירץ שכוונת התנא לומר שלא היה דין סיקריקון והיינו כשהיה ידוע שהקרקע גזולה ביד הסיקריקון. ומה שלא דנו דין סיקריקון בשעת המלחמה הוא לפי שמחמת היראה גמר בליבו להקנות.
יט. ובתוס' רי"ד (ד"ה אמר) גרס 'ניתיב ליה ארבע זוזי', והיינו שכל ההורג יהודי יקבל ארבעה זוזים. וראה באור שמח (גזלה ואבידה פ"י ה"ג) שכתב שגירסה זו היא העיקר.
כ. וכפי שקיי"ל (ב"מ מז:) ש'תלוהו וזבין זביניה זביני', והיינו שאם אנסו אדם למכור, חלה המכירה. רש"י (ד"ה לקטלוהו). ואף שדין זה הוא רק כאשר שילמו לו מעות עבור הקרקע, אבל כשהכריחוהו ליתן מתנה אין מתנתו מתנה (ב"מ מז:), מכל מקום בתקופה ההיא שהפקירה אותם המלכות למיתה, ולא קיוו לשוב לנחלתם, גמרו והקנו אף ללא מעות. רשב"א (ד"ה כילד). וראה בילקוט ביאורים הרחבה רבה בענין.
כא. רש"י (ד"ה מפחד). ובמשלי פירש רש"י שדואג מעונש ובכך מתרחק מעבירה.

שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות. וא"ת וכי יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בקום עשה[ב] דמן התורה אין צריך להביא קרבן אחר וי"ל דלדווקא נודעה קודם זריקה אינה[ג] מכפרת אבל לאחר זריקה שכבר נתכפר לא הצריכוהו להביא אחרת א): **כי** היכי דליחייב עלה. פירש בקונטרס דקנסוהו רבנן וקשה דמי לא עסקינן דאפילו שחטה אחר בחוץ דחייב אלא כיון דלא נודעה לרבים אוקמוה ברשותיה שלא יהו רבים עצמם וממילא מחייב השותט בחוץ: **לגיזותיה** וולדותיה. וא"ת אפי' קודש הקדש הן שלו דהא תנן (ב"ק דף נג:) גזל פרה מעוברת וילדה ורחל טעונה וגזזה משלם דמי פרה העומדת לילד ודמי רחל העומדת ליגזז ואם נתעברה אצלו משלם כשעת הגזלה וי"ל דנפקא מינה לר"מ דאמר התם בגמרא[ד] משלם אותה ואת גיזותיה ואת ולדותיה משום דקנסו גזלן ואע"ג דשינוי קונה הכא מ"מ[ה] בשעת הקדש[ו] אוקמוה ברשותיה ולא קנסו ולרבי יהודה דאמר בגזילה מוחזק בעייה לרב זביד דאמר אליביה[ז] שבח שעל גבי הגזילה דגזל הוי הכא דאוקמוה ברשותיה דגזלן הוי אבל לרב פפא דאמר אליביה דהוי דגזלן לא נפקא מינה מידי ולרבי שמעון דאמר התם למתא ולשלים ולרביע הכא הוי הכל שלו אבל לרב זביד דאמר דלר"ש[ח] טוליה דגזלן לא נפקא מינה מידי הכא ממאי דאוקמוה ברשותיה:

ביהודה בהרוגי המלחמה. בירושלמי[ט] בראשונה גזרו גזרה[י] על יהודה לפי שמסורת בידם מאבותם שיהודה הרג עשו דכתיב (בראשית מט) ידך בעורף אויביך ותניא נמי בספרי[יא] יליו רב לו בשעה שהרג את עשו ובסוף כן דן שקל קולפא ומחייב אריסיה דעשו ונתנו עייה ונפלו אכרעיה דיעקב שמא לא מת בתותה הכאה על שעמד עליו יהודה והרגו:

אשרי אדם מפחד תמיד. בפ' הרואה (ברכות ס.) אמרינן חזייה לההוא גברא דהוה מפחד א"ל מטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים ופריך מקרא דהכא ומוקי לה בדברי תורה שדומג שלא ישכח תלמודו וחזר על משנתו תמיד והכא נמי מייתי ליה אהני עובדי שבטחו על רוב טובתם ושלותם לגייס את בר קמצא ולעמוד על בת קיסר והיה הסס לפחד ולדאג מן הפורענות ולא דמי לאדם המתפחד בחנם:

עגלא

ומה טעם אמרו נודעה אינה מכפרת שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות בשלמא לעולא היינו דקתני חטאת אלא לרב יהודה מאי איריא חטאת אפי' עולה נמי לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא עולה דכליל היא אלא אפי' חטאת נמי דחלב ודם הוא דסליק לגבי מזבח ואידך כהנים אכלי ליה אפי' הכי גזור שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות תנן על חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת מפני תיקון המזבח בשלמא לעולא ניחא אלא לרב יהודה איפכא מיבעי ליה הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת נודעה אינה מכפרת מפני תיקון המזבח מתיב רבא [ב]גנב והקדיש ואחר כך טבח ומכר משלם תשלומי כפל ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה ותני עלה [ג]בחוץ כי האי גוונא ענוש כרת ואי אמרת יאוש כדי לא קני כרת מאי עבידתיה אמר רב שיזבי כרת מדבריהם אחיכו עליה כרת מדבריהם מי איכא אמר להו רבא [ד]גברא רבה אמר מילתא לא תחוכו עלה כרת שעל ידי דבריהן באתה לו [ה]אוקמוה רבנן ברשותיה כי היכי דליחייב עלה אמר רבא הא וודאי קא מיבעיא לי כי אוקמוה רבנן ברשותיה משעת גניבה או משעת הקדישה למאי נפקא מינה לגיזותיה וולדותיה מאי הדר אמר רבא מסתברא [ה]משעת הקדישה [ו] שלא יהא חוטא נשכר: **מתני'** [א] לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי המלחמה ואילך יש בה סיקריקון כיצד [ז] לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית מקחו בטל מבעל הבית וחזר ולקח מסיקריקון מקחו קיים [ח] לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה ב"ד של אחריהם אמרו [ט]הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע אימתי בזמן שאין בידן ליקח אבל יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם רבי הושיב בית דין ונמנו [י]שאם שהתה בפני סיקריקון שנים עשר חדש כל הקודם ליקח זכה אבל נותן לבעלים רביע: **גמ'** השתא בהרוגי המלחמה לא היה בה סיקריקון מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון אמר רב יהודה לא דנו בה דין סיקריקון קאמר דאמר רבי אסי ג' גזירות גזרו גזרתא קמייתא כל דלא קטיל ליקטלוהו מצייתא כל דקטיל לייתי ארבע זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטלוהו הלכך קמייתא ומצייתא כיון דקטלי אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא אמרי האידנא לישקול למחר תבענא ליה בדינא: אמר רבי יוחנן מאי דכתיב [א] אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה [ב]אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים אתרנגולא ותרנגולתא חרוב טור מלכא אשקא דריספק[ג] חרוב ביתר אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים דההוא גברא דרחמיה קמצא ובעל דבביה בר קמצא עבד סעודתא אמר ליה לשמעיה זיל אייתי לי קמצא אזל אייתי ליה בר קמצא אתא אשכחיה דהוה יתיב אמר ליה מכדי ההוא גברא בעל דבבא דההוא גברא הוא מאי בעית הכא קום פוק אמר ליה הואיל ואתאי שבקן ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא ▲

ומה טעם אמרו נודעה אינה מכפרת שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות בשלמא לעולא היינו דקתני חטאת אלא לרב יהודה מאי איריא חטאת אפי' עולה נמי לא מיבעיא קאמר לא מיבעיא עולה דכליל היא אלא [א]אפי' חטאת נמי דחלב ודם הוא דסליק לגבי מזבח ואידך כהנים אכלי ליה אפי' הכי גזור שלא יאמרו מזבח אוכל גזילות תנן על חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים שהיא מכפרת מפני תיקון המזבח בשלמא לעולא ניחא אלא לרב יהודה איפכא מיבעי ליה הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת נודעה אינה מכפרת מפני תיקון המזבח מתיב רבא [ב]גנב והקדיש ואחר כך טבח ומכר משלם תשלומי כפל ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה ותני עלה [ג]בחוץ כי האי גוונא ענוש כרת ואי אמרת יאוש כדי לא קני כרת מאי עבידתיה אמר רב שיזבי כרת מדבריהם אחיכו עליה כרת מדבריהם מי איכא אמר להו רבא [ד]גברא רבה אמר מילתא לא תחוכו עלה כרת שעל ידי דבריהן באתה לו [ה]אוקמוה רבנן ברשותיה כי היכי דליחייב עלה אמר רבא הא וודאי קא מיבעיא לי כי אוקמוה רבנן ברשותיה משעת גניבה או משעת הקדישה למאי נפקא מינה לגיזותיה וולדותיה מאי הדר אמר רבא מסתברא [ה]משעת הקדישה [ו] שלא יהא חוטא נשכר: **מתני'** [א] לא היה סיקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי המלחמה ואילך יש בה סיקריקון כיצד [ז] לקח מסיקריקון וחזר ולקח מבעל הבית מקחו בטל מבעל הבית וחזר ולקח מסיקריקון מקחו קיים [ח] לקח מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה ב"ד של אחריהם אמרו [ט]הלוקח מסיקריקון נותן לבעלים רביע אימתי בזמן שאין בידן ליקח אבל יש בידן ליקח הן קודמין לכל אדם רבי הושיב בית דין ונמנו [י]שאם שהתה בפני סיקריקון שנים עשר חדש כל הקודם ליקח זכה אבל נותן לבעלים רביע: **גמ'** השתא בהרוגי המלחמה לא היה בה סיקריקון מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סיקריקון אמר רב יהודה לא דנו בה דין סיקריקון קאמר דאמר רבי אסי ג' גזירות גזרו גזרתא קמייתא כל דלא קטיל ליקטלוהו מצייתא כל דקטיל לייתי ארבע זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטלוהו הלכך קמייתא ומצייתא כיון דקטלי אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא אמרי האידנא לישקול למחר תבענא ליה בדינא: אמר רבי יוחנן מאי דכתיב [א] אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה [ב]אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים אתרנגולא ותרנגולתא חרוב טור מלכא אשקא דריספק[ג] חרוב ביתר אקמצא ובר קמצא חרוב ירושלים דההוא גברא דרחמיה קמצא ובעל דבביה בר קמצא עבד סעודתא אמר ליה לשמעיה זיל אייתי לי קמצא אזל אייתי ליה בר קמצא אתא אשכחיה דהוה יתיב אמר ליה מכדי ההוא גברא בעל דבבא דההוא גברא הוא מאי בעית הכא קום פוק אמר ליה הואיל ואתאי שבקן ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא ▲

מכפרת מפני תקנת המזבח: **משלם תשלומי כפל.** דכסגנבה חולין הולי: **ואינו משלם תשלומי ארבעה וחמשה.** דכי טבח ומכר הקדש הולי, ואין תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמשה נוהגין בהקדש כדילפין בהזהב (ב"מ דף מ:): **בחוץ.** לי שחט בחוץ ענוש כרת: **כרת מאי עבידתיה.** דבשלמא לענין תשלומי ארבעה וחמשה לא קשיא לן דאיכא למימר דכי אמר יאוש כדי לא קני לענין הקרבה קאמר ולא לענין הקדש קאמר, אלא כרת לי מדאורייתא לא חזיא להקרבה הא קיימא לן (זבחים דף קיב.) הרלוי לפתח אהל מועד חייבין עליו בחוץ מידי אחרינא לא: **כרת שע"י דבריהם באת לו.** כרת דאורייתא, כדמפרש ואזיל: **אוקמוה רבנן.** ברשות גנב אם הקדישה שיחול עליה הקדש גמור ושיתחייב כרת אם שחטה בחוץ, כי היכי דאוקמוה ברשותיה לענין כפרה, וקנס היא דקנסוהו, והפקר כ"ד הפקר הוא וקדשה: **לגיזותיה וולדותיה.** דלפני הקדש, לי אמרת משעת גנבה קיימא ברשותיה גיזותיה דיליה הוא, ואינו משלם אלא דמי פרה העומדת לילד ולא דמי פרה וולדה: **מתני' לא היה סיקריקון ביהודה.** סיקריקון עובד כוכבים רומי, שנותן לו ישראל קרקע בפדיון נפשו ואומר לו שא קרקע זו ואל תמיתני: **בהרוגי המלחמה.** מלחמת טיטוס שהיתה בירושלים וביהודה, ובגמ' פריך מאי קאמר: מקחו בטל. דאמרי' מירמה עבד, אי נמי הסני נוח לי והראשון קשה שימנו. ובגמרא מוקי לה דלא כתב ליה שטרא: לקח מן האיש. קרקע המיוחדת לכתובת אשתו או שכתוב בכתובתה או הכניסתו לו שוס בכתובתה וכל שכן שאר נכסים, דאי לא עבדה ליה אמר לה עיניך נתת ברוסין ובמיתה, הכי מוקמינן ליה בב"ב (נ.): מקחו בטל. דאמרה נתת רוח עשיתי לבעלי[ט]: **נותן לבעלים רביע.** שעיברו דסיקריקון מוחל גבי ריבעא: **גמ' לא דנו דין סיקריקון.** בהרוגי המלחמה, דקני לגמרי והלוקח ממנו מקחו קיים, אבל מהרוגי המלחמה ואילך הלוקח ממנו יש לו דין המפורש במשנתינו: **דאמר רבי אסי שלש גזרות גזר.** טיטוס בפולמוס שלו: **כל דלא קטיל.** ישראל כל היכא דמשכח ליה: **ליקטלוהו.** הלכך אגב אונסיה כי א"ל שא קרקע זו והימיתי אקנייה ויהליה בלב שלם, וקיימא לן תלתא וחצי זמנין זמינא (ב"ב דף מז:): **מפחד.** דוחק גרלות הגולל שלא תארע תקלה בכך אם אעשה זאת: **שקא דריספק.** דופן של מרכבת נסיס שקורין ריטווג"ל בלשון אשכנז, והיא כעין עגלה, דאמרינן בחולין ואת בנו (חולין דף עט.) כי מעיילית לי כודייתא בריספק: **קמצא ובר קמצא.** כך שם שני יהודים: **דרחמיה קמצא.** אוהבו היה שמו קמצא: א"ל

פ א מיי' פ"ה מהלכות איסורי מזבח הל' ז סמג לאוין שיח טיט:
פא ב מיי' פ"ב מהל' גניבה הל' ו סמג עשין עח:
פב ג ד ה מיי' פי"ח מהל' מעשה הקרבנות הלכה יד:
פג ו מיי' פכ"ב מהל' איסורי הל' יז ופ"ל מהל' ממרים הל' ג סמג עשין מח טוש"ע אה"ע סי' ל סעיף יז וסימן ק סעיף ג:
פד ז ח מיי' פ"ל מהל' גזילה הלכה ג סמג עשין עג טוש"ע ח"מ סימן רלו סעיף ז:

תוספות רי"ד

דאורייתא. פי' אבל בקטנה לא גזרי' דאפי' אי אכלה קטן אוכל בגילות היא ובקטנה נמי ליכא למיגזר שמא יאכיל קטן בגדולה לקדושי קטן אינן כלום שלא תקנו חכמים קידושין לקטן אבל קדושי חרש הן קדושין מדרבנן כדאמרן בפרק חרש: **ועל המריש וכו'.** פי' קורה גדולה וכבון שלא עשה בה שום שינוי מעשה אלא בנאה בבירתו כאשר היא שלא קנאה בשינוי מעשה שאילו עשה בה שינוי מעשה מדאורייתא קנאה ואין לו עליו אלא דמים: ת"ר גזל מריש ובנאו בבירה בש"א מקעקע את כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו ובה"א אין לו אלא דמי מריש מפני תקון השבים: **ועל חטאת הגזולה וכו'.** אמר עולא דבר תורה בין נודעה בין לא נודעה אינה מכפרת מ"ט יאוש כדי לא קני וקרבן פסול הוא דלא קרינא ביה קרבנו וחולין בעזרה הוא ומפני מה אמרו לא נודעה מכפרת שלא יהו כהנים עצבים שאכלו חולין שנשחטו בעזרה וימנעו מעשות עבודה ונמצא מזבח בטל. **ואי ק'** היאך התנו ב"ד לעקור דבר תורה ולפטור את זה מחטאת שהוא מחויב בה מן התורה. האמרן באשה רבה שב ואל תעשה שאני ולא מיעקר אקר: **ורב יהודה אמר** דבר תורה בין נודעה בין לא נודעה מכפרת מ"ט יאוש כדי קני ומפני מה אמרו נודעה אינה מכפרת גזירה שמא יאמרו מזבח אוכל גזילות. **פי'** רב יהודה מפרש מריש דמתני' דקתני מפני תיקון השבים כגון שלא נתייאשו הבעלים ואפ"ה מפני תיקון השבים שלא יקעקע בירתו תקנו שיתן דמיו משא"כ בכל גזילה: **מתני' לא היה סקריקון ביהודה בהרוגי מלחמה מהרוגי מלחמה ואילך יש סקריקון** כיצד לקח מן הסקריקון וחזר ולקח מן ב"ה מקחו בטל מב"ה וחזר ולקח מן הסקריקון מקחו קיים מן האיש וחזר ולקח מן האשה מקחו בטל מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים זו משנה ראשונה אבל ב"ד של אחריהם אמרו הלוקח מן הסקריקון נותן לבעלים רביע(י) אימתי בזמן שאין בידם ליקח אבל יש בידם ליקח הם קודמין לכל אדם ר' הושיב ב"ד ונמנו שאם שהתה לפני סקריקון י"ב חודש כל הקודם ליקח [זכה] ונותן לבעלים רביע.

פי' סקריקון. רומי אנס שאונס שדות ישראל וישראל אומר לו שא קרקע והניחני מפני שהוא ירא שלא יהרגנו ובהרוגי מלחמת טיטוס שהיתה בארץ יהודה לא היתה סקריקון אבל מהרוגי מלחמה ואילך יש בה סקריקון: **ומקשה** מאי קאמר השתא בהרוגי מלחמה לא היה סקריקון ומהרוגי מלחמה ואילך יש בה סקריקון והרי יותר גדול היה בעת הרוגי מלחמה ממה שהיה לאחר מיכן: **אמר רב יהודה שלא דנו בה דין סקריקון** דאמר רב יוסף שלש גזירות גזרו גזירתא קמייתא כל דלא קטיל ניקטליה אמצעיתא כל דקטיל ניתיב ליה ד' זוזי בתרייתא כל דקטיל ליקטליה הלכך קמייתא ומצעיתא כיון דקטליה מירתת אגב אונסיה גמר ומקני בתרייתא מימר אמר האידנא לישקול ולמחר תבענא ליה לדינא. **פי'** דין סקריקון הוא שאם קנה ישראל מיד א"י האנס שהוא הסקריקון אין מקחו קיים שבכל שעה יכול לבוא ישראל בעל השדה ומוציאה מידו ואומר לו למה קנית השדה שלי שאני הייתי עתיד לתבוע את הא"י בדין אבל בהרוגי מלחמה לא היה זה הדין נוהג דאגב אונסיה דמיתפחי דלא ליקטליה גמר ומקני ליה בכל לב והלכך ישראל שקנה ממנו קנינו קנין אבל מהרוגי מלחמה ואילך אינו מקנה לו בכל לב וישראל הקונה ממנו יש לו דין סקריקון שיבואו הבעלים ויוציאוה מידו ואם לקח מן הסקריקון וחזר ולקח מב"ה מקחו בטל מחמת פחד העובד כוכבים הקניתי לך ולא בכל לב אבל אם לקח תחילה מב"ה וחזר ולקח מן הסקריקון מקחו קיים כי כשהקנה לו הוא תחילה בכל לב הקנה לו וכן נמי אם קנה מן האיש וחזר ולקח מן האשה כדי שלא תבא ותטרוף ממנו בכתובתה מקחו בטל שתוכל לומר נחת רוח עשיתי לבעלי ולא הקניתי לך בכל לב אבל אם לקח תחילה מן האשה וחזר ולקח מן האיש מקחו קיים. **זו היתה** משנה ראשונה דתני מקחו בטל והבעלים מוציאין השדה מידו אבל ב"ד של אחריהם תקנו ואמרו שהלוקח מן הסקריקון נותן לבעלים רביע ומקחו קיים דק"ל דסקריקון רבעא מוזיל גביה ויהיב ההוא רבעא לבעלים ומקחו קיים וקי"ל אימתי הוא זה כשאין ביד הבעלים מעות ליקח וליתן דמי השדה שיתן הלוקח לסקריקון אבל אם יש בידן מעות ליקח הם קודמין לכל אדם אבל מיהו בחנם אינן יכולין להוציא מידן כמו שהיו עושין תחילה כ"א שיתנו להם הדמים שנתנו לסקריקון ור' הושיב ב"ד ונמנו וגמרו שאם שהתה שדה לפני הסקריקון י"ב חודש כל הקודם ליקח מהסקריקון זכה ונותן לבעלים הרביע שזלזל לו ואינו יכול להוציא השדה מידו אפילו בדמים שלקח מסקריקון וכו':

עין משפט נר מצוה

פ א מיי' פ"ה מהלכות איסורי מזבח הל' ז סמג לאוין שיח טיט:
פא ב מיי' פ"ב מהל' גניבה הל' ו סמג עשין עח:
פב ג ד ה מיי' פי"ח מהל' מעשה הקרבנות הלכה יד:
פג ו מיי' פכ"ב מהל' איסורי הל' יז ופ"ל מהל' ממרים הל' ג סמג עשין מח טוש"ע אה"ע סי' ל סעיף יז וסימן ק סעיף ג:
פד ז ח מיי' פ"ל מהל' גזילה הלכה ג סמג עשין עג טוש"ע ח"מ סימן רלו סעיף ז:

מסורת הש"ס עם הוספות

א) ב"ק סח: [עד:], **ב)** [ברכות יט: מה ג:], **ג)** [יומא לב: וש"נ], **ד)** ב"מ מז: מח., **ה)** סז מט: כתובות לה., **ו)** בבא בתרא מט:, **ז)** צה., **ח)** שם צה:, **ט)** ה"ז וכתובות פ"א ה"ה, **י)** הברכה סי' שמח.

הגהות מהר"ב רנשבורג

א) מתני' לא הי' סיקריקון וכו' אבל יש בידן ליקח כו'. עי' תוי"ט:

גליון הש"ם

גמ' אקמצא ובר קמצא. אסמכתא אקרא דמשלי עניין מעשה סהיה אח"כ וכן סהכתדרין דף לד ע"ב מאתת ס' בנית רשע זה פקח בן רמליהו וכו' ועיין לקמן דף סח ע"א וע"ש בתוס' ד"ה וכתיב:

תורה אור השלם

א) אַשְׁרֵי אָדָם מְפַחֵד תָּמִיד וּמַקְשֶׁה לִבּוֹ יִפּוֹל בְּרָעָה: [משלי כח, יד]

הגהות וציונים

ד) [גי' הערוך דדריספיק] (גליון): **ה)** צ"ל ועשה (רש"ש): **ו)** נדצ"ל שאינה (באה"מ): **ז)** יותר נכון לגרוס קונה מ"מ הכא (ב"ש): **ח)** נדצ"ל מ"מ בשהקדיש (רש"ש): **ט)** בכת"י נוסף הוי: **י)** צ"ל שמד (דפו"י לפני הצענזור):

לעזי רש"י

ריטווג"א. פירוס מרכבה (לגסיס) (עיין רש"י ב"מ דף ע"ג ע"ב ד"ה גוהרקא וכ"ש תענית דף כ ע"ב ד"ה בגוהרקא):

תוספות ישנים מכת"י

א) אבל לעולא אפי' אחר זריקה צריך להביא קרבן אחר.

משנת ראשונים

אלא לרב יהודה, מאי איריא חטאת אפילו עולה נמי. הא לישנא לאו דוקא דכל שכן עולה הוה ליה למימר, אלא מדקאמר בדעולא חטאת דוקא ולא עולה, אמר לרב יהודה אפילו עולה. [הרשב"א]

הכי נמי קאמר לא נודעה מכפרת, נודעה אינה מכפרת, מפני תיקון המזבח. ובכלל הלשון דהכי קאמר דעל חטאת הגזולה שלא נודעה לרבים לחוד תקנו שהיא מכפרת מפני תקון המזבח, נמצא דהתיקון הוא שנודעה אינה מכפרת, והכל בכלל לשון המשנה, דלאו חסורי מיחסרא וכדפרישית. [הריטב"א]

[המשך בסוף המסכת]

פסוק זה מרמז למעשים הבאים שארעו לעם ישראל על ידי אנשים שלא דאגו על העתיד:

אַקַמְצָא וּבַר קַמְצָא, חָרוּב יְרוּשָׁלַיִם - בגלל מעשה שאירע עם קמצא ובר קמצא נחרבה ירושלים[כב], וכפי שיבואר להלן.

אַתַּרְנְגוֹלָא וְתַרְנְגוֹלְתָּא חָרוּב טוּר מַלְכָּא - בגלל מעשה שאירע בתרנגול ותרנגולת, נחרבה העיר טור מלכא [-הר המלך][כג], וכפי שיבואר להלן (נז.).

אִשַּׁקָּא דְּרִיסְפַּק [-דופן מרכבה] **חָרוּב בֵּיתָר** - בגלל מעשה שארע בדופן של מרכבת נשים, נחרבה העיר ביתר, וכפי שיבואר להלן (נס).

הגמרא מספרת על חורבן העיר ירושלים, ומבארת את מה שאמר רבי יוחנן **שאַקַמְצָא וּבַר קַמְצָא חָרוּב יְרוּשָׁלַיִם.**

דְּמעשה היה בהַהוּא גַּבְרָא - אותו אדם, **דְּרַחְמֵיהּ** - אוהבו[כד] היה **קַמְצָא, וּבַעַל דְּבָבֵיהּ** - ושונאו[כה] היה **בַּר קַמְצָא. עָבַד סְעוּדְתָּא** - עשה סעודה **וְאָמַר לֵיהּ לְשַׁמְעֵיהּ** - למשרתו **זִיל אַיְיתֵי לִי קַמְצָא** - לך תביא את קמצא לסעודתי. **אָזַל** - הלך המשרת, **אַיְיתֵי לֵיהּ** - הביא לסעודתו את **בַּר קַמְצָא** אויבו[כו]. כאשר **אָתָא** - בא בעל הסעודה, **אַשְׁכְּחֵיהּ** - מצא את בר קמצא **דַּהֲוָה יָתִיב** - שהיה יושב בסעודה. **אָמַר לֵיהּ, מִכְּדִי** - מאחר שהַהוּא **גַּבְרָא** - אדם זה [כלומר אתה], **בַּעַל דְּבָבָא דְּהַהוּא גַּבְרָא הוּא** - אויבו של אותו אדם [כלומר אויבי]. **מַאי בָּעֵית הָכָא** - מה רצונך כאן בסעודתי. **קוּם** ממקומך **פּוּק** - וצא מביתי. **אָמַר לֵיהּ** בר קמצא, **הוֹאִיל וַאֲתַאי** - הואיל וכבר באתי לסעודתך, **שְׁבָקֶן** - הניחני להשאר בסעודתך, **וְיַהֲיבְנָא לָךְ דָּמֵי מַה דְּאַכִּילְנָא וּשְׁתִינָא** - ואשלם לך את דמי מה שאוכל ואשתה.

כב. החיד"א בפתח עינים (ד"ה אקמצא) מבאר שכוונת הגמרא שבגלל טעות שהחליפו בין שני אנשים שלאחד מהם קראו קמצא ולשני בר קמצא, נחרבה ירושלים, ובכך מבואר מדוע הוזכר שמו של קמצא כגורם לחורבן. וראה בילקוט ביאורים טעמים נוספים לכך שהוזכר שמו של קמצא.

כג. ראה בתרגום (שופטים ד ה) שתרגם על 'הר אפרים' שהוא 'טור מלכא'.

כד. בספר יין הרקח לבעל הישמח משה (ד"ה אמר), ביאר שהגמרא כתבה שאהב את קמצא, כדי לומר שהעוון שגרם את החורבן היה שנאת חינם ולא משום שבטלו מצוות 'ואהבת לרעך כמוך', שהמצוה מתקיימת באדם שיש לו אוהב אחד וזה היה לו, ועם כל זה החטא היה משום שנאת חינם לבר קמצא.

כה. אונקלוס (בראשית לג מג) על הפסוק 'מראש פרעות אויב', תירגם 'מריש שנאה ובעל דבבא'. ובירושלמי (עירובין פ"ז ה"ט) מובא מעשה באשה שהיתה 'דבובה לחברתה', ופירש בקרבן העדה שהיתה שונאת אותה כי קיבלה עליה לשון הרע. ונראה שהיא מלשון 'דבה'. וכעין זה כתב בהכתב והקבלה (בראשית לז ג) עי"ש.

כו. המהרש"א (מ"א ד"ה ומר דאזל) מבאר שקמצא ובר קמצא היו אב ובנו, ולכן טעה השליח והחליף ביניהם. וגם בר קמצא היה סבור שמכיון שהוא ידידו של אביו, הוא רוצה לעשות שלום עמו. אמנם בעיון יעקב (ד"ה אקמצא) כתב שרש"י (ד"ה קמצא) כתב בדווקא 'כך שם שני יהודים', בכדי להדגיש שלא היו אב ובנו אלא לאחד מהם קראו 'קמצא' ולשני 'בר קמצא', וההכרח לומר כן הוא משום שאילו אכן בר קמצא היה בנו של קמצא האוהב, היה על הגמרא לכתוב 'אקמצא ובריה', ולכן מוכרחים לומר שהיו שני אנשים שכך היה שמם. וראה עוד בפתח עינים, ומובא בילקוט ביאורים.

אָמַר לֵיהּ בעל הבית, **לָא** - אינני מסכים שתישאר בסעודתי, ואפילו אם תשלם על מה שתאכל ותשתה. **אָמַר לֵיהּ** בר קמצא, הניחני להשאר בסעודתך, ותמורת זאת **יָהִיבְנָא לָךְ דְּמֵי פַּלְגָּא דִּסְעוּדָתֵיךְ** - אשלם לך חצי מהוצאות סעודתך. **אָמַר לֵיהּ** בעל הבית, **לָא** - אינני מסכים שתישאר בסעודתי, ואפילו אם תשלם חצי מהוצאות הסעודה. **אָמַר לֵיהּ** בר קמצא, הניחני להשאר בסעודתך, ותמורת זאת **יָהִיבְנָא לָךְ דְּמֵי כּוּלָּהּ סְעוּדָתֵיךְ** - אשלם לך את כל הוצאות הסעודה. **אָמַר לֵיהּ** בעל הבית, **לָא** - אינני מסכים שתישאר בסעודתי, ואפילו אם תשלם את הוצאות כל הסעודה. **נַקְטֵיהּ** - אחזו בעל הבית **בְּיָדֵיהּ, וְאוֹקְמֵיהּ** - והקימו ממקומו **וְאַפְּקֵיהּ** - והוציאו מביתו.

אָמַר בר קמצא בליבו, **הוֹאִיל וַהֲווּ יָתְבֵי רַבָּנָן** - מכיון שחכמי ישראל ישבו בסעודה[א], וראו את כל מה שאירע, **וְלָא מָחוּ בֵּיהּ** בבעל הבית שהוציאני בבזיון מביתו, **שְׁמַע מִינָּהּ קָא נִיחָא לְהוּ** - הרי שנוח להם בבזיוני[ב]. **אֵיזִיל** - אלך **וְאֵיכוֹל בְּהוּ[ג] קוּרְצָא[ד] בֵּי מַלְכָּא** - להלשינם בבית המלך.

אָזַל - הלך **וְאָמַר לֵיהּ לְקֵיסָר מָרְדוּ בָךְ יְהוּדָאֵי. אָמַר לֵיהּ** הקיסר **מִי יֵימַר** - מי יאמר ויוכיח לי שאתה צודק ואכן מרדו בי היהודים. **אָמַר לֵיהּ** בר קמצא לקיסר, **שְׁדַר לְהוּ קוּרְבָּנָא** - שלח להם בהמה על מנת שיקריבוה לקרבן, **וְחָזֵית אִי מְקָרְבִין לֵיהּ** - ותראה אם יקריבו אותה היהודים, ואם לא יקריבו אותה תהיה לך הוכחה שהיהודים מרדו בך[ה]. **אָזַל שָׁדַר בְּיָדֵיהּ עֵגְלָא תְּלָתָא** - הלך הקיסר ושלח בידי בר קמצא עגל מובחר שנולד שלישי לאמו[ו].

בַּהֲדֵי דְּקָאָתֵי - בהיותו בדרך לבית המקדש **שְׁדָא בֵּיהּ מוּמָא** - הטיל בר קמצא מום בעגל **בְּגִיב שְׂפָתַיִם** - בשפתו העליונה. **וְאָמְרֵי לֵהּ** - ויש אומרים שהטיל בו מום **בְּדוּקִין שֶׁבְּעַיִן** - בקרום המכסה את העין[ז]. והיינו **בְּדוּכְתָּא דְּלִדְיָדָן הֲוָה מוּמָא** - במקום שליהודים המקריבים קרבן הרי זה נחשב למום, ואסור להקריב זאת על גבי המזבח, **וּלְדִידְהוּ לָאו מוּמָא הוּא** - ואילו לגויים המקריבים קרבן אין זה נחשב למום, מכיון שאינו מחוסר אבר, ומקריבים זאת בבמותיהם[ח]. ולכן יסבור המלך שאין הם רוצים בקרבנו [שהרי לדידו אין זה מום הפוסל].

סָבוּר רַבָּנָן לְקָרוּבֵיהּ - סברו חכמים שיש להקריב קרבן זה אפילו שיש בו מום, **מִשּׁוּם שְׁלוֹם מַלְכוּת[ט]. אָמַר לְהוּ רַבִּי זְכַרְיָה בֶּן אַבְקוֹלַס** אין להקריב קרבן זה, משום שיש לחשוש שהרואים שהוקרב קרבן בעל מום על גבי המזבח **יֹאמְרוּ שבַּעֲלֵי מוּמִין קְרֵיבִין לְגַבֵּי מִזְבֵּחַ** ולא יֵדעו שהותר רק משום שלום מלכות, ויתירו להקריב על המזבח קרבנות בעלי מומים[י].

סָבוּר לְמִיקְטְלֵיהּ - חשבו להרוג את בר קמצא, **דְּלָא לֵיזִיל וְלֵימָא** - בכדי שלא ילך לקיסר לומר לו שלא הקריבו את קרבנו[יא]. **אָמַר לְהוּ רַבִּי זְכַרְיָה**, אין להרוג את בר קמצא, משום שיש לחשוש שהרואים שנהרג בר קמצא **יֹאמְרוּ** שכל מי שמֵטִיל

א. ראה איכה רבה (ד ג) שישב שם ר' זכריה בן אבקולס.

ב. והטעם שבאמת לא מיחו חכמים ביד בעל הבית שזרק את בר קמצא מסעודתו היא, מכיון שבאותו הדור גברה החנופה לרשעים ולא היה בידם למחות. מהרש"א (מ"ל ד"ה ומר הוא). ובחתם סופר (ד"ה מאי) ביאר, שאכן חכמים דנו את בעל הסעודה לכף זכות שיש לו סיבה מוצדקת לשנאותו, והיינו כמבואר בפסחים (קיג:) שהרואה יחידי דבר ערוה בחבירו מצוה לשנאותו, ולכן לא מיחו בידו. וראה בילקוט ביאורים הרחבה ופירושים נוספים בזה.

ג. דרך המלשינים לאכול מיני מאכל בבית המקבל דבריהם, והוא גמר וחיזוק להראות שדבריהם אמיתיים. רש"י (ויקרא יט טז). והרמב"ן (ויקרא סס) נחלק עליו וכתב שאין זה לשון אכילה כי אם לשון השמעת קול, וכמו (נחמיה ה.) 'ולאו גברא בעית לאכלויי', שפירושו לגעור ולהרים קול, וכמו שתירגם יונתן על הפסוק (ישעיה נח ה) 'קרא בגרון' 'אכלי'.

ד. על שם שהיו קורצים בעיניהם ורומזים את דברי המלשינות שלא יבינו השומעים. רש"י (ויקרא סס). ועוד פירש (דניאל ג ח) שסעודה זו נקראת אכילת קורצין מלשון 'קורץ בעיניו' (משלי ו יג) שהוא לסימן לשון הרע. והרמב"ן (ויקרא סס) ביאר שהיו מגיעים לבית המושל והיו נוהמים בגרונם [והוא לשון 'אכלו' כנ"ל] וקורצים בעיניהם שיש להם מה לומר, וכשהיו מפצירים בהם היו אומרים את דבר מלשינותם.

ה. שהרי על פי הדין יכולים הגוים לנדור ולנדוב קרבנות כישראל, וכנדרש במסכת חולין (יג:) מהפסוק (ויקרא כב יח) 'איש איש מבית ישראל ומן הגר הגר בישראל אשר יקריב קרבנו'. ואם לא יקבלו את קרבנו הרי זה הוכחה שהם שונאים אותו.

ו. העגל שנולד שלישי לאמו הוא משובח, מפני שהבהמה בקטנותה אינה עדיין בכוחה, והולד הראשון והשני אינם בריאים. רש"י (שבת יח. ד"ה עיגלא, פסחים קח: ד"ה תילתא). ובתשובת רב נטרונאי גאון (גנזי תשובות פרסיות סי' תקכו) כתוב, שכאשר יולדת את הוולד הראשון והשני גופה צר והוולד דחוק ואינו משובח, ובוולד הרביעי ואילך גופה כבר כחוש ואין וולדותיה משובחים, ורק הוולד השלישי משובח.

ובמסכת עירובין (סג.) ובמסכת סנהדרין (סה:) ביאר רש"י שעגלא תילתא היינו שגדל שליש משנותיו ואז הוא עומד בעיקר טעם בשרו, וכפי ששנינו בבבא מציעא (סח.) ומגדלין אותם עד שיהו משולשין. וכעין זה כתב תוס' הרא"ש (שבת יח.) דהיינו שמן זריז ובריא שגדל שליש.

והתוס' (ד"ה עגלא) כתבו שעגלא תילתא הכוונה לבריא וטוב, והיינו כמו 'ושלישים על כולו' (שמות יד ז), וכמו 'עגלה משולשת ואיל משולש' (נחמיה טו ט) [ובבכורות (יט. ד"ה דהן) כתבו התוס' ש'תילתא' הוא לשון חשיבות כמו 'ושלישים על כולו']. ובשיטה לר"ן על מסכת שבת (קלו. ד"ה ועגל) כתב שיש מי שפירש שעגלא תלתא המובא בתלמוד היינו עגל בן שלוש שנים, ודחה את דבריו עי"ש. וראה עוד בילקוט ביאורים.

המהרש"א (ד"ה שדר) ביאר שהטעם ששלח עגל הוא כיון שרצה להזכירם שעדיין יש בידם מעוון העגל, וכמו שנאמר בתורה (שמות לב לד) 'וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם', והיינו שבכל פעם כשהקב"ה פוקד את עוונותיהם פוקד עליהם מחטא העגל גם כן. והטעם ששלח עגלה משולשת, ביאר המהרש"א שהוא משום שרצה לרמז למ"ש בסנהדרין (קב.) שעד ירבעם היו ישראל יונקים מעגל אחד, מכאן ואילך משנים ושלשה עגלים. וראה עוד בכתב סופר (ד"ה שדר) ובבן יהוידע (ד"ה אמתא), ודבריהם מובאים בילקוט ביאורים.

ז. רש"י כאן כתב דהיינו כמו 'הנוטה כדוק שמים' (ישעיה מ כב), ושם ביאר רש"י שדוק היינו יריעה. ולפי זה היה מקום לומר שהכוונה לעפעפיים. אלא שבפסחים (עג.) כתב רש"י (ד"ה בדוקין) שלגבי קרבן מום הוא, וכמו שכתוב (ויקרא כא כ) 'או גבן או דק או תבלול בעינו', ושם אין הכוונה לעפעפיים כי אם לקרום שבתוך העין ממש, וכפי שפירשו שם המפרשים. ובבכורות (טז.) כתב רש"י (ד"ה ופליגא) שיש אומרים שדוקין הכוונה לעפעפיים [וראה שם בהגהות הב"ח וצ"ק]. והביא בשם ספרי אגודות שהעין דומה לעולם קטן, העפעפיים העליונות כנגד רקיע העליון, והתחתון כנגד הארץ, הלבן שמקיף את העין הוא כנגד האוקיינוס שמקיף את העולם, והשחור העגול שבעין הוא כנגד גלגל חמה.

ובשו"ת הרשב"א (מ"ל סי' שכו) שאל השואל כיצד אפשר להטיל מום בדוקין שבעין, ורצה להחליף הגירסא לריס שבעין [-והיינו עפעף], או שנאמר שבר קמצא החליפה בבהמה אחרת שהיה לה דוק בעינה. והרשב"א השיבו שאפשר לומר כפירושו השני, אבל להחליף הגירסא אין מסתבר. ועוד כתב שיש לומר שהדוקין הוא חולי מסוים, ובר קמצא שהיה חריף ברמאותו הכה את הבהמה בעינה, בכדי שבמהלך הדרך הרבה שילך עד לבית המקדש תגדל המכה ותפסל להקרבה מחמת חולי זה. ועוד כתב שיתכן שגרם לה את החולי על ידי סם שהטיל לה. והערוך (ערך מרן) גרס בחריץ שבעין.

ח. כמבואר בזבחים (קטו:) שלגוים מותר להקריב מחוץ לבית המקדש בבמותיהם.

ט. המגן אברהם (מו"ל סי' תרנו סק"מ) הוכיח מסוגייתנו, שמותר לעבור על לא תעשה מפני אימת המלכות. אולם הפרי מגדים (שם אשל אברהם סק"מ) כתב שזה דווקא היכן שיש ספק פיקוח נפש. ועיין בפירוש הגרי"פ פערלא על הרס"ג (מנין ע"ל הטוגין עוגש כד כה) מה שביאר בנידון, ודבריו מובאים בהערות לילקוט ביאורים.

י. משמע שרבי זכריה בן אבקולס הסכים עם עצם הדין שצריכים להקריב את הקרבן משום שלום המלכות, אלא שאסר בכדי שלא יאמרו בעלי מומין קרבים על גבי מזבח. והדבר תמוה, שהרי אם משום שלום המלכות דוחים לאו ומותר להקריב בעלי מומים, כל שכן שידחה שלום המלכות גזירה דרבנן שמא יאמרו וכו'. ובקובץ הערות (סי' מט סק"ז) תירץ, שבכל לאו דאורייתא שנדחה מפני פיקוח נפש, אין איסור כלל, אך אם ילמדו להקריב בעלי מום גם שלא במקום פיקוח נפש, ימצא שיעברו איסור. וראה בילקוט ביאורים אריכות בזה.

יא. הקשה בגרש ירחים (מות רה) וכי בשביל שלא יאמרו בעלי מומין קרבים על גבי מזבח, יהרגו אדם שלא כדינו. ותירץ שמאחר שחכמים הבינו בדעתם שבר קמצא זה לא ינוח ולא ישקוט עד שיוכיח למלך שמרדו בו היהודים, ואף אם יקריבו את הקרבן יוכיח למלך בדרכים אחרות שמרדו בו, לכן סברו להורגו בכדי לבער את הרע, ואף שלא ידעו כן בבירור מכל מקום סברו שיכולים לסמוך על שיקול דעתם. אמנם רבי זכריה בן אבקולס לא סמך על שיקול דעתו ולא הסכים להרגו. ועוד תירץ (מות רו) שאין הכוונה שיהרגוהו ממש אלא שיגלו לקיסר שהוא זה שפסל את קרבנו, והקיסר יהרגהו, ולזה אמר להם רבי זכריה בן אבקולס שמכיון שאין ברור הנזק שיגרם, אסור למוסרו לקיסר.

בבן יהוידע (ד"ה נעו) הקשה, כיצד לא חששו להרגו, והלא בוודאי היו עמו שליחי המלך ועבריו, כי לא היה מאמין בבר קמצא לבדו. ותירץ שרצו להורגו על ידי שם המפורש אחר שיצא אל עבדי המלך שעמדו מחוץ לעזרה, משום טומאתם, והיו לוקחים מידו את העגל מקודם שיצא מאתם, והיו עבדי המלך סבורים שהקריבוהו.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עי' תוס' זמיס עז: ד"ה הכא בדוקין], **ב)** זבחים דף קטז., **ג)** בכורות לג:, **ד)** עי' רש"י זמיס כה. ד"ה כפולי זהב, **ה)** [וע"ע תוספות בכורות יט. ד"ה דהך שלא וכו'].

תורה אור השלם

א) וְנָתַתִּי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בֶאֱדוֹם כְּאַפִּי וְכַחֲמָתִי וְיָדְעוּ אֶת נִקְמָתִי נְאֻם אֲדֹנָי יְיָ:
[יחזקאל כה, יד]

ב) הַרְבֵּה בִּדְּ וְהַעֲנֵנֶה אֲשֶׁר לֹא נִפְתָּה כָּךְ רַגְלֶךָ הֲצֵג עַל הָאָרֶץ מַחֲתָעֲנֵג וּמֹרֹדְ תֵּרֵע עֵינָיִךְ בְּאִישׁ חִיקֶךָ וּבְבִנָּה וּבְבִתָּה:
[דברים כח, נו]

ג) כִּסְפָּם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ וּזְהָבָם לְנִדָּה יִהְיֶה כִּסְפָּם וּזְהָבָם לֹא יוּכַל לְהַצִּילָם בְּיוֹם עֶבְרַת יְיָ נַפְשָׁם לֹא יְשַׂבֵּעוּ וּמֵעֵיהֶם לֹא יְמַלֵּאוּ כִּי מִכְשׁוֹל עֲוֹנָם הָיָה:
[יחזקאל ז, יט]

הגהות וציונים

א) בתשובות הרשב"א העתיק בניב שפותיה: **ב)** ס"א של עין (גליון) מגדל דוד, ועי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' שכו: **ג)** מנוח"מ ואגה"ת לארבע רוחות **שבעולם: ד)** ס"א קודשא בריך הוא **ניחא ליה** (גליון) מגדל דוד: **ה)** גי' הערוך ערך צץ ג **כרים** וכסותות] (גליון): **ו)** "ובדמלחא" ליתא בדפו"י ובמנוה"מ ובע"י, ונוסף ע"פ מהרש"ל. באגה"ת **בחמרא ומשחא ומלחא**, וכן הסדר בכת"י אלא שיש שאינם גורסים "בחמרא" ויש שאינם גורסים "ובמלחא": **ז)** פי' מפתחות (גליון) מהרש"ל: **ח)** פי' אוצר (גליון) מהרש"ל: **ט)** באגה"ת ובכת"י נוסף **אינהו: י)** רש"י ל"ג "דחיטי ושערי" (באה"מ, וכן ליתא באגה"ת וברוב הכת"י. ועי' עיון יעקב ורש"ש): **כ)** באגה"ת נוסף **בזמניה** ומפרש בימיו, ובמנוה"מ הגיה להדיא **בימיו: ל)** נדצ"ל **נקדרה** (באורות המים, וכ"ה באחד מהכת"י): **מ)** צ"ל **מקדדין** (רש"ש וחכמת מנוח, וכ"ה בחלק מהכת"י), ולנוסח ציון הקודם אין להגיה: **נ)** ברש"י שבע"י נוסף **ומלחא.** ובקצת כת"י נוסף **ומשחא: ס)** בכת"י נוסף **של אותן עשירים: ע)** נדצ"ל **מרבי** (באורות המים): **פ)** בכת"י במקום "כמו שאתה" **כאילו אתה:**

גליון הש"ס

רש"י ד"ה גושקרא פת קיבר. עיין שבת דף כ ע"ב בתס"י ד"ה גושקרא:

לעזי רש"י

טיל"ה. פירוש דוק (רש"י ויקרא כא, כ), כעין ירישה מו קרוס המכסה את האישון בת עין (עיין רש"י יעמיס מ, כג ותנחומא ט, יב ושו"ת הרשב"ץ מ"ל סימן שכ"ו). **שאונדיר"ר.** פירוש פת קיבר, פת הדלת (רש"י שבת דף קיז ע"ב, פסחים דף לו ע"ב), פת העשויה מקמח שאינו יפה (רש"י כתובות דף קיב ע"ב ד"ה קיבורין ועיין שבת"ר ג [ו] סו"ס ד):

ליקוטי רש"י

[שייך לדף נה:]

לקח מסיקריקון וכו' מקחו בטל. מגזלן נכרי הורג נפשות על עסקי ממון שאומר לו שא קרקע זו ואיביתי ומתנה זו לא הוא מתנה דאפילו למ"ד מליוהו וחזין זמיה זמיני מליוהו ויהב לא הוא מתנה ומעמא מפרש בגיטין ג' גזירות גזרו וכו' והלכך לא קנה הסיקריקון דהא לא נתן מעות אלא גזלה בחנם ואלוקח ממנו ממי לא קנה דקרקע אינה נגזלת (סוכה ל:) ואכתי בדאותא דמריה קמא איתא ואפילו חזר ולקח מבעל הבית שכתב לו שטר דאמתנה לקנות מו במתנה מו בשטר מכירה בלא מעות דאילו נתן מעות לבעל הבית קנה כרב הונא דאפילו סיקריקון עצמו היה קונה אם נתן מעות לגנזל והכי מוכח בשמעתין גבי מילתיה דרב הונא דאית ליה מליוהו וחזין כו' אפילו הכי לא קנה לוקח דמתמת פחד דסיקריקון הקנה לו לגזלה (רשב"ם ב"מ מז:). **לקח מן האיש** וכו' מקחו בטל. משמע לגמרי ואפי' בחיי הבעל ובב"ג (מנו:) מוקמינן לה בחתם מאותן שלא שדות או יתמה לה לכתובתה או כתב לה בתוך הכתובה או שהכניסה לו שום משלה [כתובות צה.]. מן הבעל כל קרקעותיו משעבדים לכתובת אשתו והיום ולמתה אם ימות או יגרשנה תטרוף מלקוחות אם לא ממנה כי מוכין שכן כתב לה כל נכסי אחרלין וערבאין לכתובתך במסכת כתובות (נא.). וחזר. זה הלוקח ולקח מן האשה נתן לה דבר מועט והקנהו לו כדי שלא תטרוף ממנו חוב כתובתה. מקחו בטל. לא בעל בעל ממש שכל זמן שיחיה הבעל יאכל זה הלוקח את הפירות שהרי המוכר מכר לו כ"ז שלא תתגרש האשה ולא יפול זמן גיטו כתובתה שהרי משנה זו בכל נכסים וקרקעות שיש לו לבעל מייני דהמוכר (ב"ב נ.) דאמרינן למעוטי מאי אילימא למעוטי שאר נכסים כו' ואכולן מי אתה יכול לומר מקחו בטל לגמרי דאמר בפרק האשה נגמלו לה נכסים בסופה (כתובות פא:) דאי לא מימא הכי סיפא דקתני לא יאמר אדם לאשתו הרי כמותך מונחת על הסולם אלא כל נכסי אחרלין לכתובתך ואי בעי לזבוני מכסה את המוכר קיים ואע"פ שמשועבדין לאשה אלא דלהכי אהני שעבוד שתוכל לערוף מהן כשיגיע זמנה לגבות כתובתה הלכך האי מקחו בטל אחזר ולקח מן האשה קאי דהוה בטל לגמרי ההוא כתובתה תטרוף ממנו דמאי אמרה נתן רוח שעיתי לבעלי לומר לך קרקע המשועבד לי ולא גמרתי בלבי להקנות לך [שם מט:]. **דריספק.** עגלה שהיה רוכב בה [חולין עט.]. **ביתר.** עיר גדולה והיו ישראל דרין בה [תענית כו:]. [עד כאן שייך לדף נה:]

איכול בהו קורצא. (ומלכו קרליהון). הלשון עליהם. לא תלך רגל (ויקרא יט טז [ועיי"ש ברש"י]) מתרגמינן ולא תיכול קורלין. ואומר מי שכן היאם דת של הולכי רכיל לאכול לגימא במקום שמלשינין שם והוא שימון קיום דברים, שמאותה שעה יש עליהם לגרר דבריהם ולאמת לשון הרע שאמרו, ואותה שעודה נקראת אכילת קורלין, לשון קורץ בעיניו (משלי ו יג), שהוא לשימון לשון הרע [דניאל ג, ח]. **בדזקין.** עלי"ל כגון הטוטה כדוק שמיס (ישעיה מ) וגבי קרבן מוס הוא כלמביג (ויקרא כא) אז דק לו תגלגל בעינו [פסחים עג.]. נ"ל דוקין שיש לו מוס בעפעפים ולסבי קרי לעפעפים דוק [דעפעפים] על העין כרקיע דהכי אמרינן בספרי אגודות העין דומה לעולם קטן שמיים [העליון] כגנב הרקיע והתחתון כנגד אהלן והלכן שמקיף את העין כנגד יס אוקיינוס שסובב את העולם והשמור שבו שהוא עגול דומה לגלגל שמה. אין מומן ניכר כ"כ [בכורות טז. ע"פ צ"ק ועי' ב"ח]. **לספורי.** על שם קיומו כלאמר בחולין (מ:) אי אינה גליתא דפריפא למיכפייה א"ל ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא בגיטין [זבחים כה. ועי' חולין ח:]. **בדציבי.** עליה [עירובין פב:]. קמפי עליה [חולין נא:]. **אקלידי.** מפתחות [פסחים קיט. סנהדרין קי.]. **אכלבא.** אולר של מיטין [תענית כד.]. **ברזיני.** טורים עמי האהלן. [תענית כא:]. פריליס לשון טורים [סנהדרין לז.]. **גושקרא.** על שם פסולת וגס פת סופין כמו כן נקראת [שבת כ:].

מ) אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי כולה סעודתיך א"ל לא נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה אמר הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה ש"מ קא ניחא להו איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא אזל אמר ליה לקיסר מרדו בך יהודאי א"ל מי יימר א"ל שדר להו קורבנא חזית אי מקרבין ליה אזל שדר בידיה עגלא תלתא בהדי דקאתי שדא ביה מומא [מ] בניב שפתים[מ] ואמרי לה בדוקין שבעין[מ] דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות אמר להו רבי זכריה בן אבקולם יאמרו בעלי מומין קריבין לגבי מזבח סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא אמר להו רבי זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג אמר רבי יוחנן ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולם החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו שדר עלוייהו לנירון קיסר כי קאתי שדא גירא למזרה אתא נפל בירושלים למערב אתא נפל בירושלים לארבע רוחות השמים[מ] אתא נפל בירושלים א"ל לינוקא פסוק לי פסוקך אמר ליה [נ] ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל וגו' אמר קודשא בריך הוא בעי[מ] לחרובי ביתיה ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא ערק ואזל ואיגייר ונפק מיניה ר"מ שדריה עילוייהו לאספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני הוו בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת נקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה בעבורו בן כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע בן ציצית הכסת שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות[מ] איכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי חד אמר להו אנא זיינא להו בחיטי ושערי וחד אמר להו בדחמרא ובדמלחא[נ] ומשחא וחד אמר להו בדציבי ושבחו רבנן לדציבי דרב חסדא כל אקלידי[ס] הוה מסר לשמעיה בר מדציבי דאמר רב חסדא אכלבא[ע] דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי הוה להו למיזן עשרים וחד שתא הוו בהו הנהו בריוני אמרו להו רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא שבקינהו אמרו להו[פ] ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייעא מילתא קמו קלנהו להנהו אמבראי דחיטי ושערי[צ] והוה כפנא מרתא בת בייתום עתירתא דירושלים הויא שדרתיה לשלוחה ואמרה ליה זיל אייתי לי סמידא אדאזל איזדבן אתא אמר לה סמידא ליכא חיורתא איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה חיורתא ליכא גושקרא איכא א"ל זיל אייתי לי אדאזל אזדבן אתא ואמר לה גושקרא ליכא קימחא דשערי איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן הוה שליפא מסאנא אמרה איפוק ואחוי אי משכחנא מידי למיכל איתיב לה פרתא בכרעא ומתה קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי [ב] הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה איכא דאמרי גרוגרות דר' צדוק אכלה ואיתניסא ומתה דר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלים[מ] כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי וכי הוה בריא מייתי ליה גרוגרות ושדי להו כי הוה קא ניחא נפשה אפיקתה לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא אמרה האי למאי מיבעי לי והיינו דכתיב [ג] כספם בחוצות ישליכו. אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה שלח ליה תא בצינעא לגבאי אתא א"ל עד אימת עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא א"ל מאי איעביד דאי אמינא להו מידי קטלו לי א"ל חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא א"ל נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא ולישיילו בך ואייתי מידי סריא ואגני גבך ולימרו דנח נפשך וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך איניש אחרינא דלא לרגשן בך דקליל את דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא עביד הכי נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר כי מטו לפיתחא בעו למדקריה אמר להו יאמרו רבן דקרו בעו למדחפיה אמר להו יאמרו רבן דחפו פתחו ליה בבא נפק כי מטא להתם אמר שלמא עלך מלכא שלמא עלך מלכא א"ל מיחייבת תרי קטלא חדא דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא ותו אי מלכא אנא עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי א"ל דקאמרת לאו מלכא אנא איברא

עגלא תילתא. כמו ושלישים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב ויש מפרשים שלישי לצמן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין דף סה:) דהוו מצרו להו עיגלא תלתא ולא כמו שמפרש שגדל שלש הא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת דף קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי לילדתו [מ]:

מ

מוּם בְּקָדָשִׁים יֵהָרֵג משום שעבר על מה שכתוב (ויקרא כב כא) ׳מום לא יהיה בו׳, ויטעו להרוג כל מי שיטיל מום בקדשים.

אָמַר רַבִּי יוֹחָנָן, עַנְוְתָנוּתוֹ שֶׁל רַבִּי זְכַרְיָה בֶּן אַבְקוּלַס - שסבל את בר קמצא ולא הרגו[יב], **הֶחְרִיבָה אֶת בֵּיתֵנוּ, וְשָׂרְפָה אֶת הֵיכָלֵנוּ, וְהִגְלִיתָנוּ מֵאַרְצֵנוּ**[יג].

ממשיכה הגמרא ומספרת מה היו תוצאות הלשנתו של בר קמצא: כאשר הקיסר ראה שהיהודים לא הקריבו את קרבנו, הבין מכך שאכן צדק בר קמצא והיהודים מרדו בו, **שָׁדַר עִלָּוְיֵיהוּ לְנֵירוֹן קֵיסָר** - שלח את נירון קיסר[יד] שיעלה עליהם למלחמה.

כִּי קָאָתֵי - כאשר נירון קיסר הגיע סמוך לירושלים, עשה לעצמו סימן וקסם לראות האם ירושלים תפול לידו. **שָׁדָא גִּירָא** - זרק חץ[טו] **לְצַד מִזְרָח, אָתָא** - בא החץ[טז] **וְנָפַל בִּירוּשָׁלַיִם.** זרק חץ **לְצַד מַעֲרָב, אָתָא** - בא החץ **וְנָפַל בִּירוּשָׁלַיִם.** זרק חץ **לְכָל אחת מאַרְבַּע רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם, אָתָא** - בא החץ **וְנָפַל בִּירוּשָׁלַיִם**[יז].

עוד סימן עשה נירון קיסר לפני שעלה על ירושלים. **אָמַר לֵיהּ לְינוּקָא, פְּסוֹק לִי פְּסוּקֵיךְ** - אמור לי את הפסוק שלמדת. **אָמַר לֵיהּ הינוקא ׳וְנָתַתִּי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדוֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל׳ וְגוֹ׳** (יחזקאל כה יד) - הקדוש ברוך הוא יתנקם באדום, על ידי עם ישראל.

מסימנים אלו הבין נירון קיסר שאכן תיפול ירושלים בידו, ואחר כך יתנקם בו הקדוש ברוך הוא על ידי היהודים. **אָמַר** נירון קיסר בליבו, **קוּדְשָׁא בְּרִיךְ הוּא בָּעֵי לְחָרוּבֵי בֵּיתֵיהּ** - הקדוש ברוך הוא רוצה להחריב את ביתו, **וּבָעֵי לְכַפּוּרֵי יָדֵיהּ בְּהַהוּא גַּבְרָא** - ורוצה לקנח את ידיו ולהטיל את האשמה על אותו אדם [כלומר עלי], ולהענישני. **עָרַק** - ברח **וְאָזַל וְאִיגַּיֵּיר** - והלך והתגייר, **וְנָפַק מִינֵּיהּ רַבִּי מֵאִיר** - ויצא ממנו רבי מאיר[יח].

כאשר ראה הקיסר שנירון קיסר ברח ואינו נלחם עם היהודים, **שַׁדְרֵיהּ עִילָּוְיֵיהוּ לְאַסְפַּסְיָינוּס קֵיסָר** - שלח את אספסיינוס קיסר שיעלה עליהם למלחמה. **אָתָא** - בא **וְצָר עֲלֵהּ תְּלַת שְׁנֵי** - ועשה מצור[יט] על ירושלים שלוש שנים[כ].

הגמרא מספרת שלולא הבריונים היו היהודים יכולים להחזיק מעמד במצור:

הֲווּ בָּהּ הָנְהוּ תְּלָתָא עַתִּירֵי - בירושלים היו שלשה עשירים מופלגים. **נַקְדִּימוֹן בֶּן גּוּרְיוֹן, וּבֶן כַּלְבָּא שָׁבוּעַ, וּבֶן צִיצִית הַכֶּסֶת**[כא].

יב. רש"י (ד"ה ענותנותו). ומה שנקטו לשון ענוה ביאר במהרי"ץ חיות (ד"ה ענוותנותו) שאכן ענוה יתירה שהיתה בו גרמה את החורבן, שהרי מן הדין היה מותר להקריב את הקרבן שהוא בעל מום משום שהיה סכנה לכלל ישראל, וכמו כן היו יכולים מן הדין להרוג בר קמצא שהיה רודף אחר כלל ישראל, והבא להרגך השכם להרגו, אלא מחמת ענוה יתירה שהיתה ברבי זכריה בן אבקולס לא הסכים להורות הוראת שעה בעצמו לפסוק את הדין. ובגרש ירחים (פוס רה) ביאר על פי מה שכתב לעיל, שהכוונה שרבי זכריה בן אבקולס לא הסכים לסמוך על שיקול דעתו ולהרגו על פי זה. ועוד ביאר בגרש ירחים (פוס רז) שרבי זכריה בן אבקולס הבין בשכלו שבר קמצא ימסור למלך שלא הוקרב הקרבן, אלא שחשב בדעתו שיאמר הוא לקיסר כיצד היה המעשה שביקשו כולם להקריב את קרבנו והוא מנע מהם, והמלך יכעס עליו ויהרגנו, וגמר בדעתו למסור את עצמו על קידוש ה׳ בשביל שלא יאמרו שבעלי מומין קרבים על גבי המזבח, ולא היה דמו שלו עצמו חשוב בעיניו, אמנם הקיסר חרה אפו על כולם, ומזה יצא החורבן, ולכך אמר רבי יוחנן ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו, מה שהיה דמו שלו עצמו שפל בעיניו. וראה בילקוט ביאורים הרחבה ופירושים נוספים.

יג. המהרש"א בחידושי אגדות מבאר, שרבי יוחנן נתכוין לומר, שגם אילו נגזר על היהודים לגלות מארצם בעבור שנאת חנם, מכל מקום יתכן שלא היה הבית מקדש נחרב ונשרף, ורק מכיון שרבי זכריה בן אבקולס אסר להקריב את קרבן הקיסר, כעס הקיסר על בית המקדש והחריבו ושרפו באש. ובשירת ישראל (ליקוטים נפוץ הספר פוס מה) ביאר, על פי מה שדרשו חכמים (מיכה רנה ד טו), על הפסוק (תהילים עט ו) ׳מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך׳, שהטעם שאסף אמר על חורבן בית המקדש מזמור ולא קינה, הוא משום שלולא ששפך הקב"ה את חמתו על העצים והאבנים של בית המקדש, היה שופך חמתו ח"ו על ישראל, ולכן נמצא שחורבן בית המקדש הוא נחמה פורתא, ועל זה אמר רבי יוחנן שענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו, שלא כילה את חמתו בישראל כי אם בעצים ובאבנים. וראה עוד בילקוט ביאורים.

יד. כתב מהר"ם שיף שהיה שר צבא הקיסר. וכן כתוב ברש"י בדניאל (ח יא). וביאר בבן יהוידע (ד"ה שדר), שהמלך של רומי היה נקרא קיסר בסתם, ושאר השרים שהיו מזרע המלוכה היה נקראים בתוארים שונים, ומחברים לכל תואר שם קיסר, כגון נירון קיסר, אספסיינוס קיסר, וזה על שם תפקידם, וכמו שאומרים פקיד המלך, גזבר המלך, יועץ המלך וכו׳. ובמדרש (מיכה רנה ו לג) מבואר שנירון היה מלך, ואחר שמת המליכו את אספסיינוס, ואין זה עולה כפי דברי סוגייתנו שנירון ברח והתגייר.

טו. בבן יהוידע (ד"ה שדא) ביאר, שמשמים סיבבו כן, כדי להורות שחטאם היה לשון הרע שנמשל לחץ, וכמו שכתוב (ירמיהו ט ז) ׳חץ שחוט לשונם׳.

טז. לפי המהרש"א בחידושי אגדות [להלן בהערה] הכוונה שבאה רוח והפילה את החץ בירושלים, עי"ש.

יז. רש"י (ד"ה שדא) כתב שעשה כן לקסום קסם כשהיה סמוך לירושלים. והקשה המהרש"א (מ"ו ד"ה כי) מדוע היה צריך לירות חיצים לכל ארבעת הרוחות, והרי בצד שכנגד ירושלים אין כל חידוש אם יפול בירושלים, שהרי היה סמוך לירושלים. ולכן פירש המהרש"א שלא היה סמוך לירושלים כל כך בכדי שיוכל לירות חץ ויפול בירושלים, אלא שדרך פלא נשאה הרוח את כל החיצים לירושלים. ובבן יהוידע (ד"ה לאחרונה) פירש שלא עמד כנגד ירושלים אלא באלכסונה של ירושלים, במקום שעל פי הטבע לא יכול החץ ליפול בירושלים ומכל מקום סובב בדרך נס שיתעקמו החיצים ויפלו בירושלים. וראה עוד בילקוט ביאורים אריכות בנידון.

יח. הרמב"ם בהקדמה ליד החזקה כתב שרבי מאיר היה בנו של גר צדק, ומשמע שסובר שרבי מאיר היה בנו של נירון קיסר ממש, אמנם באוצר הגאונים (סנהדרין נו:) מובא שרבי מאיר היה מבני בנותיו של נירון קיסר. וראה בהערה לילקוט ביאורים הרחבה בענין.

בבן יהוידע (ד"ה ערק) כתב, שהטעם שזכה שיצא ממנו רבי מאיר, הוא משום שכיבד את התורה, שסמך על הפסוק של תורה שאמר לו הינוקא, ולכך זכה ויצא ממנו רבי מאיר שהאיר את עיני ישראל בהלכה, וגם מחמת שנמנע מלהחריב את בית המקדש שהיה אורו של עולם, ולכך זכה שיצא ממנו רבי מאיר שהאיר את העולם באור תורתו. ועוד כתב, שבגלל שנתפעל מן הנס שאירע לו שהראו לו מן השמים שהחיצים נפלו בירושלים, זכה ויצא ממנו רבי מאיר בעל הנס.

יט. הקיפה בגייסות חיילים על מנת ללוכדה. ראה מצודת ציון (יחזקאל ד ג, מיכה ד יד).

כ. המהר"ל (ד"ה שלתא) ביאר, שהטעם שצר על ירושלים שלוש שנים, הוא מכיון שעניני עם ישראל הם משולשים, שלושה אבות, שלושה דרגות של כהנים לווים ישראלים, ולכן נקראים (שבת פח.) ׳עם תליתאי׳, ולכן לא היו הגוים יכולים לגבור עליהם כי אם לאחר שצרו עליהם שלוש שנים, ועל זה כתוב (דברים לג ט) ׳כי חלק ה׳ עמו יעקב חבל נחלתו׳, שחוזק היהודים הוא כמו חבל שחוזקו על ידי שעשוי משלושה גדילים, וכמו שכתוב (קהלת ד יב) ׳והחוט המשולש לא במהרה ינתק׳.

ובעיון יעקב (ד"ה גר) כתב, על פי הגמרא בסוטה (כ.) שיש זכות שתולה שנה אחת, ויש זכות שתולה שתי שנים, ויש זכות שתולה שלוש שנים, וכאן היתה להם זכות שהגינה בעדם שלוש שנים, וזה משום שלושת העשירים שהיו בעלי מצוות.

ובבן יהוידע (ד"ה עד שלתא) ביאר שהטעם שנוסף על גלותם גם סבל מצער הרעב על ידי המצור שלוש שנים, מכיון שעוונם היה לשון הרע ששקול כנגד שלושה עבירות חמורות, עבודה זרה וגילוי ערוות ושפיכות דמים, כמובא בערכין (טו:).

כא. המהרש"א (ד"ה הוו) כתב, שהגמרא באה לומר שגם עשיריהם היו בעלי מעשים, נקדימון שנקדה לו חמה על ידי תפילתו, ובן כלבא שבוע שהיתה פתו מצויה לכל, ובן ציצית הכסת שהיה זהיר במצות ציצית שכוללת את כל המצוות, וכמו שנאמר (במדבר טו מ) ׳למען תזכרו ועשיתם את כל מצוותי׳. ולאיכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי, היה יכול להמליץ עליהם בפני המלכות. אלא ששנאת חינם שהיתה ביניהם גרמה להם את החורבן.

המהר"ל (ד"ה וקאמר) ביאר שיש שלושה סוגי עשירים, יש שהוא עשיר מחמת ברכת ה׳ בעצם, ויש שהוא עשיר מחמת שזכה משמים לפרנסה והפרנסה מביאה אותו לעשירות, ויש שהוא עשיר מחמת שזכה משמים לחשיבות והחשיבות מביאה אותו לעשירות משום שהעושר גורם לכבוד וחשיבות. ושלושת העשירים המובאים בסוגייתנו, היה כל אחד מהם עשיר מחמת סיבה אחרת. נקדימון בן גוריון היה מבורך בעצם, וכמו שרואים שזכה לברכת ה׳ ונקדה חמה עבורו. כלבא שבוע היה עשיר מחמת שזכה לפרנסה ולמזונות. בן ציצית הכסת היה עשיר מחמת שזכה לחשיבות, והיה כסאו מוטל בין גדולי רומי.

ועל פי זה המשיך המהר"ל לבאר, שנקדימון בן גוריון שהיה עשיר מחמת ברכת ה׳, היה זה שאמר שיפרנס אותם בעצים, מכיון שעצים הם הדבר שצריך ריבוי הכמות, וריבוי הכמות מורה על ברכה ביותר, ולכן שיבחו חכמים אותו, משום שהדבר צריך ריבוי גדול, והחסד נחשב לפי הריבוי שנותן לאחרים. וכלבא שבוע היה זה שאמר שיתן חיטים ושעורים שהם עיקר המזונות של האדם, וסיבת עשירותו הלא היתה מחמת שזכה לפרנסה ולמזונות. ובן ציצית הכסת רצה לפרנס אותם ביין ושמן שהוא דבר חשוב, וסיבת עשירותו הלא היתה מחמת חשיבותו.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עי' תוס' זבחים עז: ד"ה הכא בדוקין], **ב)** זבחים דף קטז., **ג)** בכורות לג:, **ד)** עי' רש"י זבחים כה. ד"ה כפומי דהכ, **ה)** [וע"ע תוספות בכורות יט. ד"ה דהך שלא וכו'].

תורה אור השלם

א) וָאֶתֵּתִי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בֶּאֱדוֹם כְּאַפִּי וְכַחֲמָתִי וְיָדְעוּ אֶת נִקְמָתִי נְאֻם אֲדֹנָי יְ"י: [יחזקאל כה, יד]

ב) הַרְכָּה בְךָ וְהַעֲנֻגָּה אֲשֶׁר לֹא נִסְּתָה כַף רַגְלָהּ הַצֵּג עַל הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חֵיקָהּ וּבִנָּהּ וּבִבְתָּהּ: [דברים כח, נו]

ג) כַּסֶּפֶם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ וְזָהָבָם לְנִדָּה יִהְיֶה כַּסְּפָם וְזָהָבָם לֹא יוּכַל לְהַצִּילָם בְּיוֹם עֶבְרַת יְ"י נַפְשָׁם לֹא יְשַׂבֵּעוּ וּמְעֵיהֶם לֹא יְמַלֵּאוּ כִּי מִכְשׁוֹל עֲוֹנָם הָיָה: [יחזקאל ז, יט]

הגהות וציונים

א) בתשובות הרשב"א העתיק בניב שפוותיה: **ב)** ס"א של עין (גליון) מגדל דוד, ועי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' שכו: **ג)** מנות"מ ואגה"ת לארבע רוחות **שבעולם**: **ד)** ס"א קודשא בריך הוא **ניחא** ליה (גליון) מגדל דוד: **ה)** [גי' הערוך ערך צץ ג **כרים** וכסתות] (גליון): **ו)** "ובדמלחא" ליתא בדפו"י ובמנוה"מ ובע"י, ונוסף ע"פ מהרש"ל. באגה"ת **בחמרא ומשחא ומלחא**, וכן הסדר בכת"י אלא שיש שאינם גורסים "בחמרא" ויש שאינם גורסים "ובמלחא": **ז)** פי' מפתחות (גליון) מהרש"ל: **ח)** פי' אוצר (גליון) מהרש"ל: **ט)** באגה"ת ובכת"י נוסף **אינהו**: **י)** רש"י ל"ג "דחיטי ושערי" (באה"מ, וכן ליתא באגה"ת וברוב הכת"י. ועי' עיון יעקב ורש"ש): **כ)** באגה"ת נוסף **בזמניה** ומפרש בימיו, ובמנוה"מ הגירסא להדיא **בימיו**: **ל)** נדצ"ל **נקדרה** (בארות המים, וכ"ה באחד מהכת"י): **מ)** צ"ל **מקדדין** (רש"ש וחכמת מנות, וכ"ה בחלק מהכת"י), ולנוסח ציון הקודם אין להגיה: **נ)** ברש"י שבע"י נוסף **ומלחא**, ובקצת כת"י נוסף **ומשחא**: **ס)** בכת"י נוסף **של אותן עשירים**: **ע)** נדצ"ל **מרבי** (בארות המים): **פ)** בכת"י במקום "כמו שאתה" **כאילו אתה**:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה גושקרא פת קיבר. עיין שבת דף כ ע"ב בכש"י ד"ה גושקלא:

לעזי רש"י

טיל"ה. פירוש דוק (רש"י ויקרא כא, כ), כעין יריעה או קרום המכסה את האיסון בת עין (עיין רש"י ישעיה מ, כג ותנחומא צו, יב ושו"ת הרשב"ץ מ"ל סימן שכ"ו). **שאונדיי"ר.** פירוש פת קיבר, פת הדלתא (רש"י שבת דף קיז ע"ב, פסחים דף לו ע"ב), פת העשויה מקמח שמינו יפה (רש"י כתובות דף קיב ע"ב ד"ה קיטורין ועיין שם ר"ל [1] סו"ס ד):

משנת ראשונים

אזל שדר בידיה עגלא תלתא. תילתא לשון חשיבות כמו ושלישים על כולו (שמות יד). **[תוד"ה דהך, בכורות יט.]**

סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא. דבר ידוע הוא, כי המרוחזק במסירות שהוא חייב מיתה מדין רודף ואפילו אמר אלך ואמסור הותר דמו, כמו שנזכר בפרק הנזקין באגדה (נו.). גבי קמצא ובר קמצא דבעו למקטליה. **[שו"ת תשב"ץ חלק ג סי' קנח]**

ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל חטא ועון ואצל פנים, כלם לשון קנוח והעברה הזן. ולשון ארמית הוא בהרבה מקומות, בעי לכפורי ידיה (גיטין נו.), וגם בלשון מקרא נקראים המזרקים כפורי זהב (עזרא א י) על שם שבהם מקנח ידיו בשפת המזרק, לשון רבינו שלמה. **[רמב"ן, בראשית לב כא]**

והיינו דכתיב כספם בחוצות ישליכו. כי לא יועילו להם לא להנצל מן הרעב ולא מן האויב, על כן ישליכו אותם בשוקים וברחובות, וזהו שאמר נפשם לא ישבעו כי מן הכסף והזהב לא יוכלו למלא מעיהם כמו שיעשו מן הלחם, ואם אין להם הלחם מה יועיל להם הכסף והזהב. **[רד"ק, יחזקאל ז יט]**

קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי. מי שהיה אצלו גדול מאד וברום המעלות קראו בשמו, כגון הלל, ושמאי, ושמעיה, ואבטליון, מפני גודל מעלתם, כיון שאי אפשר למצוא כנוי לרומם בו את זכרם, כמו שאין מכנים את הנביאים. ואשר הם אצלו למטה מדרגה זו מכנה אותם בשם רבן, כגון אמרו רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי. **[הקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש]**

אמר ליה נקוט נפשך בקצירי. חולין, ומיקרו קצירי לפי שנפשם קצרה מחמת חליים. **[ר"ן, נדרים מט:]**

א"ל לא. שביקנא לך: א"ל. מיהו יהיבנא לך דמי פלגא סעודתך: איכול קורצא. מלסיעות: קורבנא. קרבן להקריב על גבי המזבח, דקיימא לן מיש מיש לרבות את עובדי כוכבים שנודרים נדרים ונדבות כישראל (חולין דף יג:): בניב שפתים. שפה העליונה: לדידהו לא הוי מומא. להקריב לגבוה בגמה דילהו אלא מחוסר אבר[ב]. דוקין טיל"ה, כמו הטוטה לדוק (ישעיה מ): יאמרו המטיל מום בקדשים יהרג. שיהו סבורין שבשביל שהטיל מום בקדשים ועבר על מוס לא יהיה בו[ג] (ויקרא כב) נהרג: ענותנותו. שבלבותו שסבל את זה ולא הרגו: שדא גירא למזרח. לקסוס קסס, כשהיה סמוך לירושלים: ההוא יוקא הוה מגמגם בלישניה לא גרסינן: ביד עמי ישראל. על ידי עמי ישראל: ולכפורי ידיה. לקנח ידיו[ד]: נקדה[ה]. נקבה, לשון מקדרין[מ] בהרים (עירובין דף מח.), נקדה[נ] לו חמה זרחה בשבילו, במסכת תענית (דף כ.): ציצתו. לילית של טליתו: נגררת על גבי כרים וכסתות. שלא היה מהלך אלא על גבי מילת: ואיבא דאמרי. בן לילית שמו, ואמה נקרא שמו הכסת שהיתה כסתו כסא שלו מוטלת בין גדולי רומי, כשהי' הולך ברומי להקביל פני קיסר: הוו לדהו. להנך תלתא עתירי חיטי ושערי וחמרא[ס] ולימי למיזן כל בני העיר עשרים ומד שתא: בריוני. אנשים ריקים ופוחזים למלחמה: אמרו לדהו רבנן. להנך בריוני: לא מסתייעא מילתא. לנצח: קמו. בריוני: קלינהו לדהנך אמברי. לאוכלות התבואה ועליס[ע] כלי שילחמו: סמידא. שלת: חיוורתא. פת נקייה: גושקרא. פת קיבר, שאונדיי"ר: פרתא. פרש של גאלי בהמה: ומתה. ממת איסטניסותה: גרוגרות. מאותם שנשאלו לרבי[פ] לדוק שמלא את מימיה ומלאתה היא ואכלת' לרעבונה, ומריח החולי של רבי לדוק שנכנס בגרוגרת טעמה ומתה בגסטניסו': הוה מתחזי. בגרונו: מאבראי. ממת שהיה כחוש: כי הוה בריא. כשגמר תעניתו ולא להכרות עצמו: הוו מייתי ליה גרוגרות. תאנים יבשין, מפני שלא היה יכול לבלוע דבר עבה, והיה מולק את מימיהן ומשליך הגרוגרות: אבא סיקרא. כך שמו: שלח ליה. רבן יוחנן בן זכאי תא לגבאי בגנעא: אמר ליה. רבן יוחנן בן זכאי: עד אימת עבדיתו הכי. ולא שבקיתון לאשלומי: חזי לי תקנתא לדידי. שיתחוני לגאת מן העיר: נקוט נפשך בקצירי. החזק עצמך כחולה, הולא קול שאתה חולה: לישיילו בך. כמו שאתה[פ] נוסס: ואייתי מידי סריא. דבר מסריח כגון גבילה: ואגני גבך. והשכב במטתך עמך, שיאמרו מת הוא ומסריח כבר: ולישיילו בך תלמידך. יכנסו תחת רגלי מטתך לשאת, ולא יניחו אחריס לשאת לתיון ידעין דמייא קליל ממתא: בעו. הנך בריוני: למדקריה. בהמתיס שמא מעריס הוא: אמר להו. אנא סקינא: יאמרו. הרוחיס עליכס שאפילו רבן לקרו: למידחפיה. אולי יצעק: דלאו מלכא אנא. והתעלגת בי: איברא

עגלא תילתא. כמו ושליסים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב ויש מפרשים שליש לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין דף סה:) דהוו מבכו להו עיגלא תלתא ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת דף קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי לילדותו[מ]: אי

אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי כולה סעודתיך א"ל לא נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה אמר הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה ש"מ קא ניחא להו איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא אזל אמר ליה לקיסר מרדו בך יהודאי א"ל מי יימר א"ל שדר להו קורבנא חזית אי מקרבין ליה אזל שדר בידיה עגלא תלתא בהדי דקאתי שדא ביה מומא [ו] בניב שפתים[ז] ואמרי לה בדוקין שבעין[ח] דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות אמר להו רבי זכריה בן אבקולם יאמרו בעלי מומין קריבין לגבי מזבח סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא אמר להו רבי זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג אמר רבי יוחנן ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולם החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו שדר עלוייהו לנירון קיסר כי קאתי שדא גירא למזרח אתא נפל בירושלים למערב אתא נפל בירושלים לארבע רוחות השמים[ג] אתא נפל בירושלים א"ל לינוקא פסוק לי פסוקיך אמר ליה [א] ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל וגו' אמר קודשא בריך הוא בעי[ד] לחרובי ביתיה ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא ערק ואזל ואיגייר ונפק מיניה ר"מ שדריה עילוייהו לאספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני הוו בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת נקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה בעבורו בן כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע בן ציצית הכסת שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות[ה] איכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי חד אמר להו אנא זיינא להו בחיטי ושערי וחד אמר להו בדחמרא ובדמלחא[ו] ומשחא וחד אמר להו בדציבי ושבחו רבנן לדציבי דרב חסדא כל אקלידי[ח] הוה מסר לשמעיה בר מדציבי דאמר רב חסדא אכלבא[ט] דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי הוה להו למיזן עשרים וחד שתא הוו בהו הנהו בריוני אמרו להו רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא שבקינהו אמרו להו[י] ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייעא מילתא קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי[י] והוה כפנא מרתא בת בייתוס עתירתא דירושלים הויא שדרתיה לשלוחה ואמרה ליה זיל אייתי לי סמידא אדאזל איזדבן אתא אמר לה סמידא ליכא חיורתא איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה חיורתא ליכא גושקרא איכא א"ל זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה גושקרא ליכא קימחא דשערי איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן הוה שליפא מסאנא אמרה איפוק ואחזי אי משכחנא מידי למיכל איתיב לה פרתא בכרעא ומתה קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי [כ] הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה איכא דאמרי גרוגרות דר' צדוק אכלה ואיתניסא ומתה דר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלים[ס] כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי וכי הוה בריא מייתי ליה גרוגרות מייץ מייהו ושדי להו כי הוה קא ניחא נפשה אפיקתה לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא אמרה האי למאי מיבעי לי והיינו דכתיב [ל] כספם בחוצות ישליכו. אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה שלח ליה תא בצינעא לגבאי אתא א"ל עד אימת עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא א"ל מאי איעביד דאי אמינא להו מידי קטלו לי א"ל חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא א"ל נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא ולישיילו בך ואייתי מידי סריא ואגני גבך ולימרו דנח נפשך וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך אניש אחרינא דלא לרגשן בך דקליל את דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא עביד הכי נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר כי מטו לפיתחא בעו למדקריה אמר להו יאמרו רבן דקרו בעו למדחפיה אמר להו יאמרו רבן דחפו פתחו ליה בבא נפק כי מטא להתם אמר שלמא עלך מלכא שלמא עלך מלכא א"ל מיחייבת תרי קטלא חדא דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא ותו אי מלכא אנא עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי א"ל דקאמרת לאו מלכא אנא איברא

ומבארת הגמרא מדוע נקראו כן:
נַקְדִּימוֹן בֶּן גּוּרְיוֹן נקרא כן[כב] על שם **שֶׁנִּקְדָּה לוֹ חַמָּה בַּעֲבוּרוֹ** - שזרחה[כג] השמש בעבורו[כד].

בֶּן כַּלְבָּא שָׁבוּעַ היה נקרא כן, על שם **שֶׁכָּל עָנִי הַנִּכְנָס לְבֵיתוֹ כְּשֶׁהוּא רָעֵב כְּכֶלֶב**[כה], היה **יוֹצֵא כְּשֶׁהוּא שָׂבֵעַ**[כו].

בֶּן צִיצִית הַכֶּסֶת היה נקרא כן על שם **שֶׁהָיְתָה צִיצָתוֹ נִגְרֶרֶת עַל גַּבֵּי כְּסָתוֹת** - מרוב עושרו לא היה הולך על הרצפה, אלא על גבי כרים וכסתות, וציצית טליתו היתה נגררת על גביהם[כז]. **אִיכָּא דְּאָמְרֵי** - יש אומרים ששמו היה בן ציצית, והטעם שנקרא שמו הכסת, על שם **שֶׁהָיְתָה כִּסְתּוֹ** - כסאו **מוּטֶלֶת בֵּין גְּדוֹלֵי רוֹמִי** - כשהיה הולך לרומי להקביל את פני הקיסר היו מכבדים אותו ומושיבים את כסאו ליד גדולי וחשובי רומי[כח].

עשירים אלו היתה באפשרותם לפרנס את כל תושבי ירושלים בשנות המצור:
חַד אָמַר לְהוּ, אֲנָא זַיְינָא לְהוּ בְּחִיטֵּי וְשַׂעֲרֵי - אחד מעשירים אלו אמר שהוא יספק לכל תושבי העיר חיטים ושעורים. **וְחַד אָמַר לְהוּ, בִּדְחַמְרָא וּבִדְמִלְּחָא וּמִשְּׁחָא** - ואחד מהעשירים אמר שהוא יספק לכל תושבי העיר יין מלח ושמן. **וְחַד אָמַר לְהוּ בְּדְצִיבֵי** - ואחד מהעשירים אמר שהוא יספק לכל תושבי העיר עצים להסקה. **וְשַׁבְּחוּ רַבָּנַן לְדְצִיבֵי** - ושיבחו חכמים את העשיר שאמר שיספק עצים, יותר מאשר את שאר העשירים, לפי שהשימוש בעצים הוא רב, ובכדי לספק לכל תושבי העיר עצים יש צורך בכמות גדולה מאוד של עצים. **דְּרַב חִסְדָּא** את **כָּל אַקְלִידֵי** - מפתחותיו **הֲוָה מָסַר לְשַׁמְעֵיהּ** - היה מוסר למשרתו, **בַּר מִדְּצִיבֵי** - חוץ מהמפתחות של אוצר העצים, **דְּאָמַר רַב חִסְדָּא, אַכְלְבָא דְּחִיטֵּי** - בשביל להשתמש באוצר חיטים אחד, **בְּעֵי שִׁיתִּין אַכְלְבֵי דְּצִיבֵי** - צריך שישים אוצרות עצים, שבהם יסיקו את התנור ויאפו מהחיטים פת.

הֲוָה לְהוּ לְמֵיזַן עֲשָׂרִים וְחַד שַׁתָּא - לעשירים אלו היה אוצרות כה רבים, עד כדי שיכלו לספק את צרכי כל תושבי העיר במשך עשרים ואחת שנה, ולא היו צריכים אנשי העיר כלל לצאת מהעיר ולהלחם עם הרומאים שצרו עליה.

הֲווּ בְּהוּ הָנְהוּ בְּרְיוֹנֵי - בין תושבי העיר היו אנשים ריקים ופוחזים שרצו להלחם עם הרומאים. **אָמְרוּ לְהוּ רַבָּנַן** לבריונים **נִיפּוּק וְנַעֲבִיד שְׁלָמָא בַּהֲדֵיהוּ** - נצא ונעשה שלום עם הרומאים. **לָא שַׁבְקִינְהוּ** - לא הניחום הבריונים לצאת מהעיר בכדי להשלים עם הרומאים. **אָמְרוּ לְהוּ** הבריונים לחכמים **נִיפּוּק וְנַעֲבִיד קְרָבָא בַּהֲדֵיהוּ** - נצא לעשות מלחמה עם הרומאים. **אָמְרוּ לְהוּ רַבָּנַן לָא מִסְתַּיְיעָא מִילְּתָא** - לא נוכל לנצחם במלחמה[כט].

קָמוּ הבריונים, שרצו לכפות את תושבי העיר להלחם ברומאים, **וּקְלָנְהוּ לְהָנְהוּ אַמְבְּרֵי דְּחִיטֵּי וְשַׂעֲרֵי** - ושרפו את אוצרות החיטים והשעורים, **וַהֲוָה כַּפְנָא** - ונהיה רעב בעיר[ל].

הגמרא מספרת על גודל הרעב ששרר בעיר:
מַרְתָּא בַּת בַּיְיתוֹס[לא], **עַתִּירְתָּא דִּירוּשָׁלַיִם הֲוָיָא** - היתה העשירה הגדולה ביותר בירושלים[לב]. **שַׁדַּרְתֵּיהּ לְשָׁלוּחָהּ** - שלחה את שלוחה **וְאָמְרָה לֵיהּ זִיל אַיְיתֵי לִי סְמִידָא** - ואמרה לו לך תביא לי סולת. **אַדְאָזֵל** - עד שהלך השליח לקנות, **אִיזְדַּבַּן** - נמכרה כל הסולת. **אָתָא אָמַר לָהּ** - בא ואמר לה **סְמִידָא לֵיכָּא** - אין סולת, **חִיוַרְתָּא אִיכָּא** - אך יש פת נקיה. **אָמְרָה לֵיהּ, זִיל**

כב. שמו המקורי היה בוני, כמבואר בתענית (כ.).
כג. רש"י (ד"ה נקדה) עיי"ש. והרש"ש ניקד נָקְדָה, עיי"ש. ובפירוש הכותב על העין יעקב בתענית (שם) ביאר שנקדה היינו שעמדה בנקודתה ולא הלכה למקום שקיעתה.
כד. סיפור המעשה מובא במסכת תענית (יט:-כ.), שנתחייב להגמון שנתן לו שתים עשרה מעיינות מים לצורך עולי רגלים שאם עד זמן מסוים לא ירדו גשמים יתן לו שתים עשרה ככרות כסף, וכשהגיע הזמן ולא ירדו גשמים עד שעת המנחה נתעטף בתפילה וירדו גשמים, וטען ההגמון שמכיון שהגשמים ירדו אחר שקיעת החמה נתחייב ליתן לו המעות, ושוב נתעטף בתפילה ונעשה נס וזרחה החמה.
כה. הטעם שנקט רעב **ככלב**, כתב בבנין יהושע (על אדר"נ פ"ו מ"ג) שכלב מזונותיו מועטין ושיעור אכילתו אחת לג' ימים (שבת קנה:), ולכן רעב תמיד.
כו. בתפארת שלמה (פרשת כי תצא) ביאר שמרוב השתוקקות שהיה לו להאכיל עניים רעבים, עשה הקב"ה שכל עני שנכנס לביתו היה נעשה רעב ככלב. ולכך נקרא כלבא שבוע ולא בעל הכנסת אורחים, עיי"ש. ובאמרי אמת ליקוטים כתב, שהטעם שנקרא 'כלבא' ולא 'שבוע' בלבד הוא מפני שהיה מאכיל את אורחיו מאכלים הגוררים תיאבון בכדי שיאכלו הרבה. ועוד כתב שהיה נקרא כן על שם שהגיע מבית כלב בן יפונה כמובא במדרש (נ"ר לא יג).
כז. המגן אברהם (סי' כא סק"ג) הקשה מסוגייתנו, על מה שפסק המחבר (שם ס"ד) שיש ליזהר כשאדם לובש טלית שלא יגרור ציציותיו, שממה שאמרו בסוגייתנו שבן ציצית הכסת היו ציציותיו נגררות על גבי כסתות משמע לכאורה שאנשים אחרים היו ציציותיהם נגררות על גבי הקרקע. ותירץ, שיש לדחות, שציצית של בני אדם אחרים לא היו נגררות כלל על גבי קרקע [אמנם הערוך (ערך לץ השלישי) כתב 'למה נקרא שמו בן ציצית הכסת, שהיתה ציצתו נגררת על גבי כרים וכסתות, פירוש, כל אדם כשהולך בדרך, ציצתו נגררת בקרקע, וזה כשהולך מביתו ועד פתח העזרה, היו מוצעות כרים וכסתות בקרקע במקום שהולך וציציתו נגררת עליהן']. ועוד כתב המגן אברהם (שם) שיש לומר שדווקא היכן שנגררים בשעת לבישה הרי זה בזיון, משום שנראה כאילו שמכבד בהם את הקרקע, אבל אם נגררים דרך הילוכם אין להקפיד על כך.
ובבאר היטב (או"ח שם סק"ה) כתב בשם ספר יד אהרן, שיש לחלק בין טלית גדול שהוא בגד המיוחד לתפילה, שאין ראוי והגון שיהיו ציציותיו נגררים על הקרקע, לטלית קטן שלובשו עם שאר בגדיו. ובספר נהר שלום (או"ח שם סק"ג) כתב, שדווקא היכן שהבגד עשוי באופן שבהכרח הציציות נגררים על הקרקע תמיד אסור, אבל היכן שאפשר להגביה את הטלית באופן שלא יהיה נגרר אף אם יפול לפעמים על הקרקע אין קפידא בזה.
כח. בפרקי דרבי אליעזר (פ"ג) מובא ולמה נקרא שמו בן ציצית הכסת שהיה מיסב למעלה מגדולי ירושלים. ובאבות דרבי נתן (נוסחא ב פי"ג ד"ה דבר אחר, נוסחא נפילוס המיוחס לרש"י על מ"ב מ ח) הגירסא בן ציצית הכסף, והטעם שנקרא כן הוא לפי שהיה מיסב על מיטות של זהב וכסף. ובספר חיבור יפה מהישועה לרבנו ניסים גאון (מובא בקובץ אוהל יעקב בשם הגרב"ש שליפוסון) כתב, שבן ציצית הכסת היה נקרא כן משום שני ענינים, האחד שהיה יושב על הכסת בין אנשים וכסאות אנשים חשובים, והשני שהיה כסאו באמצע כסאות נשיאים גדולים כמו הציצית בטליתות. ובעין אליהו (ד"ה בן ציצית) כתב שאלו ואלו דברי אלקים חיים, ושתי הלשונות אינם חולקים, אלא כפי שאמרו בשבת (לג:) שכל הזהיר בציצית זוכה ומשמשין לו שני אלפים ושמונה מאות עבדים, כלומר שמחמת מצות ציצית זוכה אדם לחשיבות ועשירות, ומשום זהירותו במצות ציצית זכה בן ציצית הכסת שתהיה כסתו מוטלת בין גדולי רומי.
כט. בבן יהוידע (ד"ה אמרי) כתב, שהבריונים היו בטוחים שבזכות עסק התורה ינצלו מהרומאים, וסמכו על ברכת יצחק אבינו שאמר (בראשית כז כב) 'הקול קול יעקב והידים ידי עשיו', שכשיש קול יעקב שהוא תורה, אין ידי עשיו שולטות, ומכיון שעסק התורה היה בדור ההוא בתפארתו, לא יוכלו בני עשיו להרע להם. אולם רבנן אמרו להם לא מסתייעא 'מילתא', כלומר שקול יעקב לא יועיל בדור זה מכיון שיש עוון לשון הרע שהוא חטא בקול ולשון.
ל. רש"י (ד"ה קלינהו) פירש ששרפו את אוצרות התבואה והעצים כדי שילחמו. והעיר הרש"ש (בחש"י ד"ה קלינהו) שבגמרא לא מובא ששרפו את אוצרות העצים, כי אם את אוצרות החיטים והשעורים, וזה מספיק בכדי להוציאם למלחמה, כי אם אין להם חיטים ושעורים מה יועילו להם העצים. ובבן יהוידע (ד"ה שם קלינהו) ביאר שהיו צריכים לשרוף גם את העצים, שהרי אם ישרפו את אוצרות החיטים והשעורים בלבד, אינם נשרפים במהרה כי אם מעט מעט, וכל העם ירוצו ויצילו מן הדלקה וישמרו אוכל לעצמם, ולא יהיה רעב, על כן מוכרח להיות שהמעשה היה שאוצרות החיטים והשעורים היו סמוך לאוצרות העצים, ולכן כאשר שרפו את העצים נעשתה דליקה גדולה ונשרפו גם אוצרות החיטים והשעורים ומיד נעשה רעב. ובעיון יעקב (ד"ה קס) כתב שהטעם שכתבה הגמרא ששרפו את אוצרות החיטים והשעורים, הוא משום מעשה דמרתא בת בייתוס, ששלחה את שלוחה למצוא לה פת מחיטים ומשעורים ולא מצא.
לא. במשנה ביבמות (סט:) מובא שקידש יהושע בן גמלא את מרתא בת בייתוס. ובמהרש"א (ד"ה ומר מרתא) כתב שנראה לומר שאין זו אותה מרתא בת בייתוס המובאת בסוגייתנו, מכיון שביבמות (שם) מובא שזה היה בזמן ינאי המלך, וינאי הרי היה מבני חשמונאי שהיו קודם החורבן. אולם הביא את דברי התוס' ביומא (יח: ד"ה עיילא) שינאי המלך שהיה בתקופת מרתא בת בייתוס אינו אותו ינאי המלך שהיה מבית חשמונאי, ולפי זה אפשר לומר שמדובר באותה מרתא בת בייתוס.
לב. הגמרא מדגישה שמרתא בת בייתוס היתה עשירת ירושלים, לפי שבאה לומר שאפילו שהיתה עשירה מכל אנשי ירושלים, לא היתה בעלת צדקה כשלושת העשירים האחרים שהתנדבו לזון עניי ואביוני ירושלים, ולכן נענשה שאחר שפיזרה את כל כספה וזהבה ברחובות ירושלים, מתה מיתה של צער. עיון יעקב (ד"ה מרתא).

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עי' תוס' זבחים עז: ד"ה הכא בדוקין], **ב)** זבחים דף קטז., **ג)** בכורות לג:, **ד)** עי' רש"י זבחים כה. ד"ה כפומי דהכ, **ה)** [וע"ע תוספות בכורות יט. ד"ה דהך שלא וכו'].

תורה אור השלם

א) וָנִתַּתִּי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בֶאֱדוֹם כְּאַפִּי וְכַחֲמָתִי וְיָדְעוּ אֶת נִקְמָתִי נְאֻם אֲדֹנָי יְ"י: [יחזקאל כה, יד]

ב) הַרְכָּה בְךָ וְהַעֲנֵגָה אֲשֶׁר לֹא נִסְּתָה כַף רַגְלָהּ הַצֵּג עַל הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חִיקָהּ וּבִבְנָהּ וּבִבְּתָהּ: [דברים כח, נו]

ג) כַּסֶּפֶם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ וּזְהָבָם לְנִדָּה יִהְיֶה כַּסְּפָם וּזְהָבָם לֹא יוּכַל לְהַצִּילָם בְּיוֹם עֶבְרַת יְ"י נַפְשָׁם לֹא יְשַׂבֵּעוּ וּמְעֵיהֶם לֹא יְמַלֵּאוּ כִּי מִכְשׁוֹל עֲוֹנָם הָיָה: [יחזקאל ז, יט]

הגהות וציונים

א) בתשובות הרשב"א העתיק בניב שפוותיה: **ב)** ס"א של עין (גליון) מגדל דוד, ועי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' שכו: **ג)** מנות"מ ואגה"ת לארבע רוחות **שבעולם**: **ד)** ס"א קודשא בריך הוא **ניחא** ליה (גליון) מגדל דוד: **ה)** [גי' הערוך ערך צץ ג **כרים** וכסתות] (גליון): **ו)** "ובדמלחא" ליתא בדפו"י ובמנוה"מ ובע"י, ונוסף ע"פ מהרש"ל. באגה"ת **בחמרא ומשחא ומלחא**, וכן הסדר בכת"י אלא שיש שאינם גורסים "בחמרא" ויש שאינם גורסים "ובמלחא": **ז)** פי' מפתחות (גליון) מהרש"ל: **ח)** פי' אוצר (גליון) מהרש"ל: **ט)** באגה"ת ובכת"י נוסף **אינהו**: **י)** רש"י ל"ג "דחיטי ושערי" (באה"מ, וכן ליתא באגה"ת וברוב הכת"י. ועי' עיון יעקב ורש"ש): **כ)** באגה"ת ונוסף **בזמניה** ומפרש בימיו, ובמנוה"מ הגירסא להדיא **בימיו**: **ל)** נדצ"ל **נקדרה** (בארות המים, וכ"ה באחד מהכת"י): **מ)** צ"ל **מקדדין** (רש"ש וחכמת מנות, וכ"ה בחלק מהכת"י), ולנוסח ציון הקודם אין להגיה: **נ)** ברש"י שבע"י נוסף **ומלחא**, ובקצת כת"י נוסף **ומשחא**: **ס)** בכת"י נוסף **של אותן עשירים**: **ע)** נדצ"ל **מרבי** (בארות המים): **פ)** בכת"י במקום "כמו שאתה" **כאילו אתה**:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה גושקרא פת קיבר. עיין שבת דף כ ע"ב בכש"י ד"ה גושקלא:

לעזי רש"י

טיל"ה. פירוש דוק (רש"י ויקרא כא, כ), כעין יריעה או קרום המכסה את האיסון בת עין (עיין רש"י ישעיה מ, כג ותנחומא צו, יב וזו"ת הרשב"ם מ"ל סימן שכ"ו). **שאונדיי"ר.** פירוש פת קיבר, פת הדלתא (רש"י שבת דף קיז ע"ב, פסחים דף לו ע"ב), פת העשויה מקמח שאינו יפה (רש"י כתובות דף קיב ע"ב ד"ה קיטורא ועיין שם ש"ר ל [1] סו"ס ד):

משנת ראשונים

אזל שדר בידיה עגלא תלתא. תילתא לשון חשיבות כמו ושלישים על כולו (שמות יד).

[תוד"ה דהך, בכורות יט.]

סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא. דבר ידוע הוא, כי המרוחזק במסירות שהוא חייב מיתה מדין רודף ואפילו אמר אלך ואמסור הותר דמו, כמו שנזכר בפרק הנזקין באגדה (נו.). גבי קמצא ובר קמצא דבעו למקטליה.

[שו"ת תשב"ץ חלק ג סי' קנח]

ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל חטא ועון ואצל פנים, כלם לשון קנוח והעברה הזן. ולשון ארמית הוא בהרבה מקומות, בעי לכפורי ידיה (גיטין נו.), וגם בלשון מקרא נקראים המזדקים כפורי זהב (עזרא א י) על שם שבהם מקנח ידיו בשפת המזרק, לשון רבינו שלמה.

[רמב"ן, בראשית לב כא]

והיינו דכתיב כספם בחוצות ישליכו. כי לא יועילו להם לא להנצל מן הרעב ולא מן האויב, על כן ישליכו אותם בשוקים וברחובות, וזהו שאמר נפשם לא ישבעו כי מן הכסף והזהב לא יוכלו למלא מעיהם כמו שיעשו מן הלחם, ואם אין להם הלחם מה יועיל להם הכסף והזהב.

[רד"ק, יחזקאל ז יט]

קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי. מי שהיה אצלו גדול מאד וברום המעלות קראו בשמו, כגון הלל, ושמאי, ושמעיה, ואבטליון, מפני גודל מעלתם, כיון שאי אפשר למצוא כנוי לרומם בו את זכרם, כמו שאין מכנים את הנביאים. ואשר הם אצלו למטה מדרגה זו מכנה אותם בשם רבן, כגון אמרו רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי.

[הקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש]

אמר ליה נקוט נפשך בקצירי. חולין, ומיקרו קצירי לפי שנפשם קצרה מחמת חליים.

[ר"ן, נדרים מט:]

א"ל לא. שביקנא לך: א"ל. מיהו יהיבנא לך דמי פלגא סעודתך: איכול קורצא. מלסיעות: קורבנא. קרבן להקריב על גבי המזבח, דקיימא לן מיש מיש לרבות את עובדי כוכבים שנודרים נדרים ונדבות כישראל (חולין דף יג:): בניב שפתים. שפה העליונה: לדידהו לא הוי מומא. להקריב לגבוה בגמה דילהו אלא מחוסר אבר[ב]. דוקין טיל"ה, כמו הטוטה לדוק (ישעיה מ): יאמרו המטיל מום בקדשים יהרג. שיהו סבורין שבשביל שהטיל מוס בקדשים ועבר על מוס לא יהיה בו[ג] (ויקרא כב) נהרג: ענותנותו. שבלבותו שסבל את זה ולא הרגו: שדא גירא למזרח. לקסוס קסס, כשהיה סמוך לירושלים: ההוא יוקא הוה מגמגם בלשיה לא גרסינן: ביד עמי ישראל. על ידי עמי ישראל: ולכפורי ידיה. לקנח ידיו[ד]: נקדה[ה]. נקבה, לשון מקדרין[מ] בהרים (עירובין דף מח.), נקדה[נ] לו חמה זרחה בשבילו, במסכת תענית (דף כ.): ציצתו. לילית של טליתו: גגרת על גבי כרים וכסתות. שלא היה מהלך אלא על גבי מילת: ואיבא דאמרי. בן לילית שמו, ואמה נקרא שמו הכסת שהיתה כסתו כסא שלו מוטלת בין גדולי רומי, כשהי' הולך ברומי להקביל פני קיסר: הוו לחו. להנך תלתא עתידי חיטי ושערי וחמרא[ס] ולימי למיזן כל בני העיר עשרים ומד שתא: בריוני. אנשים ריקים ופוחזים למלחמה: אמרו לחו רבנן. להנך בריוני: לא מסתייעא מילתא. לנצח: קמו. בריוני: קלינהו לחנך אמברי. לאוכלות התבואה ועניש[ע] כלי שילחמו: סמידא. שלת: חיוורתא. פת נקייה: גושקרא. ◦פת קיבר, שאונדיי"ר: פרתא. פרש של גאלי בהמה: ומתה. ממת איסטניסותה: גרוגרות. מאותם שנשאלו לרבי[פ] לדוק שמלך את מימיה ומלאתה היא ואכלת' לרעבונה, ומריח החולי של רבי לדוק שנכנס בגרוגרת טעמה ומתה בגסטניסו': הוה מתחזי. בגרונו: מאבראי. ממת שהיה כחוש: כי הוה בריא. כשגמר תעניתו ולא להכרות עצמו: הוו מייתי ליה גרוגרות. תאנים יבשין, מפני שלא היה יכול לבלוע דבר עבה, והיה מולך את מימיהן ומשליך הגרוגרות: אבא סיקרא. כך שמו: שלח ליה. רבן יוחנן בן זכאי תא לגבאי בגנעא: אמר ליה. רבן יוחנן בן זכאי: עד אימת עבדיתו הכי. ולא שביקיתון לאשלומי: חזי לי תקנתא לדידי. שיתיחוי לנאת מן העיר: נקוט נפשך בקצירי. החזק עצמך כחולה, הולא קול שאתה חולה: לישיילו בך. כמו שאתה[פ] נוסף: ואייתי מידי סריא. דבר מסריח כגון גבילה: ואגני גבך. והשכב במטתך עמך, שיאמרו מת הוא ומסריח כבר: ולישיילו בך תלמידך. יכנסו תחת רגלי מטתך לשאת, ולא יניחו אחריס לשאת דאיתון ידעין דמייא קליל ממתא: בעו. הנך בריוני: למדקריה. בדמתיס שמא מעריס הוא: אמר ליה. אבא סקרא: יאמרו. הרוחיס עליכס שאפילו רבן דקרו: למידחפיה. אולי יצעק: דלאו מלכא אנא. והתעלת בי: איברא

עגלא תילתא. כמו ושליסים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב ויש מפרשים שליש לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין דף סה:) דהוו מבכו להו עיגלא תלתא ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת דף קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי לילדתו[ב]:

אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי כולה סעודתיך א"ל לא נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה אמר הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה ש"מ קא ניחא להו איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא אזל אמר ליה לקיסר מרדו בך יהודאי א"ל מי יימר א"ל שדר להו קורבנא חזית אי מקרבין ליה אזל שדר בידיה עגלא תלתא בהדי דקאתי שדא ביה מומא [ג] בניב שפתים[פ] ואמרי לה בדוקין שבעין[ע] דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות אמר להו רבי זכריה בן אבקולם יאמרו בעלי מומין קריבין לגבי מזבח סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא אמר להו רבי זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג אמר רבי יוחנן ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולם החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו שדר עלוייהו לנירון קיסר כי קאתי שדא גירא למזרח אתא נפל בירושלים למערב אתא נפל בירושלים לארבע רוחות השמים[ג] אתא נפל בירושלים א"ל לינוקא פסוק לי פסוקיך אמר ליה [א] ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל וגו' אמר קודשא בריך הוא בעי[ד] לחרובי ביתיה ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא ערק ואזל ואיגייר ונפק מיניה ר"מ שדריה עילוייהו לאספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני הוו בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת נקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה בעבורו בן כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע בן ציצית הכסת שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות[פ] איכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי חד אמר להו אנא זיינא להו בחיטי ושערי וחד אמר להו בדחמרא ובדמלחא[ו] ומשחא וחד אמר להו בדציבי ושבחו רבנן לדציבי דרב חסדא כל אקלידי[ז] הוה מסר לשמעיה בר מדציבי דאמר רב חסדא אכלבא[ח] דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי הוה להו למיזן עשרים וחד שתא הוו בהו הנהו בריוני אמרו להו רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא שבקינהו אמרו להו[ט] ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייעא מילתא קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי[י] והוה כפנא מרתא בת בייתוס עתירתא דירושלים הויא שדרתיה לשלוחה ואמרה ליה זיל אייתי לי סמידא אדאזל איזדבן אתא אמר לה סמידא ליכא חיורתא איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה חיורתא ליכא גושקרא איכא א"ל זיל אייתי לי אדאזל אזדבן אתא ואמר לה גושקרא ליכא קימחא דשערי איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן הוה שליפא מסאנא אמרה איפוק ואחזי אי משכחנא מידי למיכל איתיב לה פרתא בכרעא ומתה קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי [ב] הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה איכא דאמרי גרוגרות דר' צדוק אכלה ואיתניסא ומתה דר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלים[פ] כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי וכי הוה בריא מייתי ליה גרוגרות מייץ מייהו ושדי להו כי הוה קא ניחא נפשה אפיקתה לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא אמרה האי למאי מיבעי לי והיינו דכתיב [ג] כספם בחוצות ישליכו. אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה שלח ליה תא בצינעא לגבאי אתא א"ל עד אימת עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא א"ל מאי איעביד דאי אמינא להו מידי קטלו לי א"ל חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא א"ל נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא ולישיילו בך ואייתי מידי סריא ואגני גבך ולימרו דנח נפשך וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך אניש אחרינא דלא לרגשן בך דקליל את דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא עביד הכי נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר כי מטו לפיתחא בעו למדקריה אמר להו יאמרו רבן דקרו בעו למדחפיה אמר להו יאמרו רבן דחפו פתחו ליה בבא נפק כי מטא להתם אמר שלמא עלך מלכא שלמא עלך מלכא א"ל מיחייבת תרי קטלא חדא דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא ותו אי מלכא אנא עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי א"ל דקאמרת לאו מלכא אנא איברא

אַיְיתֵי לִי - אמרה לו מרתא בת בייתוס, לך תביא לי את הפת הנקיה. **אַדְּאָזַל אִיזְדַּבֵּן** - עד שהספיק ללכת נמכרה גם הפת הנקיה. **אָתָא** - בא שלוחה **וְאָמַר לָהּ, חִיוַרְתָּא לֵיכָּא, גּוּשְׁקָרָא אִיכָּא** - פת נקיה אין, אך יש פת קיבר. **אָמְרָה לֵיהּ, זִיל אַיְיתֵי לִי. אַדְּאָזַל אִזְדַּבֵּן** גם פת הקיבר. **אָתָא וְאָמַר לָהּ, גּוּשְׁקָרָא לֵיכָּא, קִימְחָא דְּשַׁעֲרֵי** - קמח שעורים **אִיכָּא. אָמְרָה לֵיהּ, זִיל אַיְיתֵי לִי. אַדְּאָזַל אִזְדַּבֵּן**[לג].

מספרת הגמרא מה עלה בסופה של מרתא בת בייתוס:
מרתא בת בייתוס **הֲוָה שְׁלִיפָא מְסָאנָא** - היתה הולכת ללא מנעלים, **אָמְרָה, אֵיפּוּק וְאֶחֱזֵי אִי מַשְׁכַּחְנָא מִידִי לְמֵיכַל** - אצא לרחובות העיר לראות האם אמצא דבר מה למאכל. כשיצאה והלכה **אֵיתִיב לָהּ פַּרְתָּא בְּכַרְעָא** - ישבה לה צואת בהמה ברגלה **וּמֵתָה** מחמת איסטניסותה. **קָרֵי עֲלָהּ רַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי** את הפסוק (דברים כח ו) 'הָרַכָּה בְךָ וְהָעֲנוּגָה אֲשֶׁר לֹא נִסְּתָה כַף רַגְלָהּ הַצֵּג עַל הָאָרֶץ[לד] מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ'.

אִיכָּא דְּאָמְרֵי - יש אומרים, **שְׁגִרוּגְרוֹת דְּרַבִּי צָדוֹק אָכְלָה** מכיון שלא מצאה מה לאכול, **וְאִיתְנִיסָא וּמֵתָה** - ומתה מחמת רגישותה ועדינותה שלא היתה יכולה לסבול את ריח חוליו של רבי צדוק[לה].

ומבארת הגמרא מה הם גרוגרות דרבי צדוק:
דְּרַבִּי צָדוֹק יָתִיב אַרְבְּעִין שְׁנִין בְּתַעֲנִיתָא דְּלֹא לֵיחֳרַב יְרוּשָׁלַיִם - רבי צדוק ישב ארבעים שנה בצום בכדי שלא תחרב ירושלים[לו], ונעשה גופו כחוש עד כדי כך **דְּכִי הֲוָה אָכִיל מִידֵי** - שכאשר היה אוכל דבר מאכל, **הֲוָה מִיתְחַזֵּי מֵאַבָּרַאי** - היה הדבר נראה מחוץ לגרונו. **וְכִי הֲוָה בָּרִיא** - וכאשר גמר את תעניותיו ורצה להבריא את גופו, **מַיְיתֵי לֵיהּ גְּרוּגְרוֹת** - היו מביאים לו תאנים יבשות, ומכיון שלא היה יכול לבלוע דבר עבה היה **מַיְיץ מַיְיהוּ** - מוצץ את מימיהם, **וְשָׁדֵי לְהוּ** - וזורק את גוף התאנים. ואת התאנים האלו אכלה מרתא בת בייתוס.

הגמרא חוזרת לסיים את המעשה עם מרתא בת בייתוס:
כִּי הֲוָה קָא נִיחָא נַפְשָׁהּ - כאשר יצאה נשמתה של מרתא בת בייתוס, **אַפִּיקְתָּא לְכָל דַּהֲבָא וְכַסְפָּא** - הוציאה את כל זהבה וכספה **וּשְׁדִיתֵיהּ בְּשׁוּקָא** - וזרקה אותם בשוק, **וְאָמְרָה, הַאי** - זהב וכסף זה **לְמַאי מִיבְּעֵי לִי** - לשם מה אני זקוקה לו, והרי אפילו דבר מאכל איני יכולה לקנות בו. **וְהַיְינוּ דִּכְתִיב** ועל זה כתוב (יחזקאל ז יט) 'כַּסְפָּם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ וּזְהָבָם לְנִדָּה[לז] יִהְיֶה, כַּסְפָּם וּזְהָבָם לֹא יוּכַל לְהַצִּילָם בְּיוֹם עֶבְרַת[לח] ה', נַפְשָׁם לֹא יְשַׂבֵּעוּ, וּמֵעֵיהֶם לֹא יְמַלֵּאוּ[לט], כִּי מִכְשׁוֹל עֲוֹנָם הָיָה'.

הגמרא ממשיכה לספר את השתלשלות הענינים בין הבריונים לחכמים:
אַבָּא סִקְרָא - שם אדם שהיה **רֵישׁ בְּרְיוֹנֵי דִּירוּשָׁלַיִם** - ראש הבריונים של ירושלים, **בַּר אֲחָתֵיהּ דְּרַבָּן יוֹחָנָן בֶּן זַכַּאי הֲוָה** - היה בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי[מ].

שָׁלַח לֵיהּ רבן יוחנן בן זכאי **תָּא בְּצִינְעָא לְגַבַּאי** - בא אלי בסתר. **אָתָא** - בא אבא סיקרא לרבן יוחנן בן זכאי. **אָמַר לֵיהּ** רבן יוחנן בן זכאי לאבא סיקרא, **עַד אֵימַת עַבְדִּיתוּ הָכִי** - עד מתי לא תניחו לעשות שלום עם הרומאים, **וְקַטְלִיתוּ לֵיהּ לְעָלְמָא בְּכַפְּנָא** - ותהרגו את העם ברעב. **אָמַר לֵיהּ** אבא סיקרא לרבן יוחנן **מַאי אֶיעֱבִיד** - מה אעשה, אינני יכול לומר לבריונים לעשות שלום עם הרומאים, **דְּאִי אֲמִינָא לְהוּ מִידִי** - שכן אם אומר להם דבר, **קָטְלוּ לִי** - הם יהרגו אותי. **אָמַר לֵיהּ** רבן יוחנן בן זכאי לאבא סיקרא, **חֲזִי לִי תַּקְנְתָּא לְדִידִי** - תמצא לי עצה, **דְּאֵיפּוּק** - שאוכל לצאת מהעיר, ולא יעכבוני הבריונים, ועל ידי כן **אֶפְשָׁר דְּהַוֵי הַצָּלָה פּוּרְתָּא** - יתכן שתהיה הצלה מועטת לעיר.

יעץ אבא סיקרא לרבן יוחנן בן זכאי מה לעשות כדי לצאת מהעיר ללא עיכוב הבריונים:
אָמַר לֵיהּ אבא סיקרא לרבן יוחנן בן זכאי, **נְקוֹט נַפְשָׁךְ בִּקְצִירִי** - עשה את עצמך כחולה, והוצא קול בעיר שאתה חולה, **וְלֵיתֵי כּוּלֵּי עָלְמָא וְלִישַׁיְילוּ בָךְ** - ויבואו כל הציבור לשאול בשלומך כאשר ישמעו שאתה גוסס, **וְאַיְיתֵי מִידִי סָרְיָא** - ותביא דבר מסריח כגון נבילה, **וְאַגְנִי גַּבָּךְ** - ותשכיבו לידך במיטתך, **וְלֵימְרוּ דְּנָח נַפְשָׁךְ** - ויאמרו שאתה מת וכבר מסריח, **וְלִיעַיְילוּ בָךְ תַּלְמִידָךְ** - ויכנסו תלמידיך בלבד לשאת את מיטתך, **וְלֹא לֵיעוּל בָךְ אִינִישׁ אַחֲרִינָא** - ולא יניחו לאנשים אחרים להכנס לשאת את מיטתך[מא], **דְּלֹא לִרְגְּשָׁן בָּךְ דְּקָלִיל אַתְּ** - בכדי שלא ירגישו שמיטתך קלה היא, **דְּאִינְהוּ יָדְעֵי דְּחַיְיָא קָלִיל מִמֵּיתָא** - מכיון שיודעים הם שהחי יותר קל מהמת, ויבחינו בכך שאתה חי.

לג. המהרש"א (ד"ה סמילא) כתב, שמשמים סיבבו את המעשה בארבעה מיני לחם, לפי שבזמן שהיה בית המקדש קיים היו מקריבים ארבעה מיני לחם לתודה, ומכיון שהיו כפויי טובה ושרפו כל מזונותיהם, ונתבטלה הקרבת קרבן התודה בבית המקדש, נענשו בארבעה מיני לחם כמובא בגמרא.
המהר"ל (ד"ה מרמא) כתב, שלא היו הדברים במקרה, אלא הכל בגזירת השי"ת, ולכן בתחילה כשרצה השליח לקנות סמידא ולא מצא, עדיין היה ניתן לקנות חיורתא, וכשרצה לקנות החיורתא סיבב הקב"ה שימכר, וכן לגבי הגושקרא וקמחא דשערי, והכל היה בגזירת השי"ת שרצה לדרוך אותם שכל דבר שירצו לקנות לא יהיה בהישג ידם, ועל ידי שראו דבר זה שדווקא כאשר רצו לקנות דבר מסוים נתברר שהוא כבר נמכר, הבינו שהקב"ה סיבב שיהיה כן.
לד. פירוש, שכף רגלה לא נסתה לדרוך על הארץ.
לה. המהר"ל ביאר שאין הכוונה שמתה מיד, אלא שעל ידי כן נחלתה ומתה אחר כך. בעין אליהו (ד"ה ח"ד) כתב, שהטעם שמתה מאכילת גרוגרות של רבי צדוק, הוא משום שרבי צדוק ישב בתענית שלא תיחרב ירושלים, וכן אמר רבן יוחנן בן זכאי לאספסיינוס שאם היה עוד צדיק אחד כרבי צדוק בירושלים לא היה יכול לכובשה, כמובא במדרש (איכה רבה ח נג), והטעם שחרבה ירושלים הוא משום שנאת חינם שהיתה ביניהם שלא גמלו חסדים זה עם זה, ומרתא בת בייתוס שהיתה עשירה ולא גמלה חסדים גרמה לחורבן העיר, ומצאנו שכאשר יש צדיק אשר מתנהג בצדקנות הרי זה מזכיר את עוון החוטאים, וכמו שמובא לגבי הצרפתית שאמרה לאליהו הנביא 'מה לי ולך איש האלהים באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני' (מלכים ח' יז יח), וביארו חז"ל שכוונתה היתה שבתחילה היתה נחשבת לצדקנית, ועכשיו כנגד אליהו הנביא אינה נחשבת לצדקנית, ולכן רבי צדוק אשר ישב בתענית בכדי שלא תיחרב ירושלים, וגמל בכך חסד עם אנשי העיר, הזכיר את עוון מרתא בת ביתוס אשר לא גמלה חסדים כראוי לה, אף שהיתה עשירה ובעלת יכולת, ולכן מתה מדבר אשר רבי צדוק החיה בו את נפשו.
לו. המהרש"א (ד"ה דרבי צדוק) כתב, שהטעם שרבי צדוק התענה ארבעים שנה, מכיון שארבעים שנה קודם החורבן בטלו סנהדרין וראו סימני החורבן (שבת טו. סנהדרין מא.). ובבן יהוידע (ד"ה שם ימים) כתב, שהטעם הוא כדי שלא תיחרב ארץ ישראל שהיא ארבע מאות פרסה ומהלך ארבעים יום, ועל המרגלים שתרו את ארץ ישראל במשך ארבעים יום נגזר להיות ארבעים שנים במדבר, וכמו שכתוב בתורה (במדבר יד לד) 'במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום, יום לשנה יום לשנה תשאו את עונותיכם ארבעים שנה וידעתם את תנואתי', ולכן רבי צדוק, בכדי להגן על ארץ ישראל שלא תיחרב, צם ארבעים שנה, יום לשנה יום לשנה. וראה בילקוט ביאורים מו"מ כיצד היה יכול לצום בשבתות וימים טובים.
לז. לשיקוץ. רש"י.
לח. זעם. מצודת ציון.
לט. לא ימצאו לחם לקנות בכספם וזהבם להשביע את נפשם ולמלאות את מעיהם. מצודת דוד.
מ. בעיון יעקב (ד"ה בר) כתב על פי מאמר חז"ל (ב"ב קי.) 'רוב בנים דומים לאחי האם', שמכיון שאבא סיקרא היה בן אחותו של רבן יוחנן בן זכאי, רצה אבא סיקרא לחזור בתשובה, אלא שהיה ירא שהבריונים יהרגוהו, כפי המובא בהמשך.
מא. ולא יחשדו הבריונים על זה שאינם מניחים לאדם זר לשאת את המיטה, לפי שדרך הצדיקים לצוות מי ישא את מיטתם, וכמו שיעקב אבינו ציוה שדווקא בניו ישאוהו ולא בני בניו (רש"י בראשית נ יג). מהרש"א (ח"ח ד"ה ולא יעול).

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עי' תוס' זבחים עז: ד"ה הכא בדוקין], **ב)** זבחים דף קטז., **ג)** בכורות לג:, **ד)** עי' רש"י זבחים כה. ד"ה כפומי דהכ, **ה)** [וע"ע תוספות בכורות יט. ד"ה דהך שלא וכו'].

תורה אור השלם

א) וָנִתַּתִּי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בֶּאֱדוֹם כְּאַפִּי וְכַחֲמָתִי וְיָדְעוּ אֶת נִקְמָתִי נְאֻם אֲדֹנָי יְ"י: [יחזקאל כה, יד]

ב) הָרַכָּה בְךָ וְהָעֲנֻגָּה אֲשֶׁר לֹא נִסְּתָה כַף רַגְלָהּ הַצֵּג עַל הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חֵיקָהּ וּבִבְנָהּ וּבְבִתָּהּ: [דברים כח, נו]

ג) כַּסֶּפֶם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ וְזָהָבָם לְנִדָּה יִהְיֶה כַּסְּפָם וְזָהָבָם לֹא יוּכַל לְהַצִּילָם בְּיוֹם עֶבְרַת יְ"י נַפְשָׁם לֹא יְשַׂבֵּעוּ וּמְעֵיהֶם לֹא יְמַלֵּאוּ כִּי מִכְשׁוֹל עֲוֹנָם הָיָה: [יחזקאל ז, יט]

הגהות וציונים

א) בתשובות הרשב"א העתיק בניב שפוותיה: **ב)** ס"א של עין (גליון) מגדל דוד, ועי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' שכו: **ג)** מנות"מ ואגה"ת לארבע רוחות **שבעולם**: **ד)** ס"א קודשא בריך הוא **ניחא** ליה (גליון) מגדל דוד: **ה)** [גי' הערוך ערך צץ ג **כרים** וכסתות] (גליון): **ו)** "ובדמלחא" ליתא בדפו"י ובמנוה"מ ובע"י, ונוסף ע"פ מהרש"ל. באגה"ת **בחמרא ומשחא ומלחא**, וכן הסדר בכת"י אלא שיש שאינם גורסים "בחמרא" ויש שאינם גורסים "ובמלחא": **ז)** פי' מפתחות (גליון) מהרש"ל: **ח)** פי' אוצר (גליון) מהרש"ל: **ט)** באגה"ת ובכת"י נוסף **אינהו**: **י)** רש"י ל"ג "דחיטי ושערי" (באה"מ, וכן ליתא באגה"ת וברוב הכת"י. ועי' עיון יעקב ורש"ש): **כ)** באגה"ת נוסף **בזמניה** ומפרש בימיו, ובמנוה"מ הגירסא להדיא **בימיו**: **ל)** נדצ"ל **נקדרה** (בארות המים, וכ"ה באחד מהכת"י): **מ)** צ"ל **מקדדין** (רש"ש וחכמת מנות, וכ"ה בחלק מהכת"י), ולנוסח ציון הקודם אין להגיה: **נ)** ברש"י שבע"י נוסף **ומלחא**, ובקצת כת"י נוסף **ומשחא**: **ס)** בכת"י נוסף **של אותן עשירים**: **ע)** נדצ"ל **מרבי** (בארות המים): **פ)** בכת"י במקום "כמו שאתה" **כאילו אתה**:

גליון הש"ס

רש"י ד"ה גושקרא פת קיבר. עיין שבת דף כ ע"ב כרש"י ד"ה גושקלא:

לעזי רש"י

טיל"ה. פירוש דוק (רש"י ויקרא כא, כ), כעין ירעיה או קרוס המכסה את האיסון בת עין (עיין רש"י ישעיה מ, כג ותנחומא צו, יב ושו"ת הרשב"ץ מ"ל סימן שכ"ו). **שאונדיי"ר.** פירוש פת קיבר, פת הדלת (רש"י שבת דף קיז ע"ב, פסחים דף לו ע"ב), פת העשויה מקמח שאינו יפה (רש"י כתובות דף קיב ע"ב ד"ה קיטורא ועיין שבת"ר ל [1] סו"ס ד):

משנת ראשונים

אזל שדר בידיה עגלא תלתא. תילתא לשון חשיבות כמו ושלישים על כולו (שמות יד).

[תוד"ה דהך, בכורות יט.]

סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא. דבר ידוע הוא, כי המרוחזק במסירות שהוא חייב מיתה מדין רודף ואפילו אמר אלך ואמסור הותר דמו, כמו שנזכר בפרק הנזקין באגדה (נו.). גבי קמצא ובר קמצא דבעו למקטליה.

[שו"ת תשב"ץ חלק ג סי' קנח]

ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל חטא ועון ואצל פנים, כלם לשון קנוח והעברה הזן. ולשון ארמית הוא בהרבה מקומות, בעי לכפורי ידיה (גיטין נו.), וגם בלשון מקרא נקראים המזדקים כפורי זהב (עזרא א י) על שם שבהם מקנח ידיו בשפת המזרק, לשון רבינו שלמה.

[רמב"ן, בראשית לב כא]

והיינו דכתיב כספם בחוצות ישליכו. כי לא יועילו להם לא להנצל מן הרעב ולא מן האויב, על כן ישליכו אותם בשוקים וברחובות, וזהו שאמר נפשם לא ישבעו כי מן הכסף והזהב לא יוכלו למלא מעיהם כמו שיעשו מן הלחם, ואם אין להם הלחם מה יועיל להם הכסף והזהב.

[רד"ק, יחזקאל ז יט]

קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי. מי שהיה אצלו גדול מאד וברום המעלות קראו בשמו, כגון הלל, ושמאי, ושמעיה, ואבטליון, מפני גודל מעלתם, כיון שאי אפשר למצוא כנוי לרומם בו את זכרם, כמו שאין מכנים את הנביאים. ואשר הם אצלו למטה מדרגה זו מכנה אותם בשם רבן, כגון אמרו רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי.

[הקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש]

אמר ליה נקוט נפשך בקצירי. חולין, ומיקרו קצירי לפי שנפשם קצרה מחמת חליים.

[ר"ן, נדרים מט:]

א"ל לא. שביקנא לך: א"ל. מיהו יהיבנא לך דמי פלגא סעודתך: איכול קורצא. מלסיעות: קורבנא. קרבן להקריב על גבי המזבח, דקיימא לן מיש מיש לרבות את עובדי כוכבים שנודרים נדרים ונדבות כישראל (חולין דף יג:): בניב שפתים. שפה העליונה: לדידהו לא הוי מומא. להקריב לגבוה בגמה דילהו אלא מחוסר אבר[ב]. דוקין טיל"ה, כמו הטוטה לדוק (ישעיה מ): יאמרו המטיל מום בקדשים יהרג. שיהו סבורין שבשביל שהטיל מום בקדשים ועבר על מוס לא יהיה בו[ג] (ויקרא כב) נהרג: ענותנותו. שבלבותו שסבל את זה ולא הרגו: שדא גירא למזרח. לקסוס קסס, כשהיה סמוך לירושלים: ההוא יוקא הוה מגמגם בלישניה לא גרסינן: ביד עמי ישראל. על ידי עמי ישראל: ולכפורי ידיה. לקנח ידיו[ד]: נקדה[ה]. נקבה, לשון מקדרין[מ] בהרים (עירובין דף מח.), נקדה[ו] לו חמה זרחה בשבילו, במסכת תענית (דף כ.): ציצתו. לילית של טליתו: נגררת על גבי כרים וכסתות. שלא היה מהלך אלא על גבי מילת: ואיבא דאמרי. בן לילית שמו, ולמה נקרא שמו הכסת שהיתה כסתו כסא שלו מוטלת בין גדולי רומי, כשהי' הולך ברומי להקביל פני קיסר: הוו להו. להנך תלתא עתידי חיטי ושערי וחמרא[ז] ולימי למיזן כל בני העיר עשרים ומד שתא: בריוני. אנשים ריקים ופוחזים למלחמה: אמרו להו רבנן. להנך בריוני: לא מסתייעא מילתא. לנצח: קמו. בריוני: קלינהו להנך אמברי. לאוכלות התבואה ועליס[ח] כלי שילחמו: סמידא. שלת: חיוורתא. פת נקייה: גושקרא. פת קיבר, שאונדיי"ר: פרתא. פרש של גאלי בהמה: ומתה. ממת איסטניסותה: גרוגרות. מאותם שנשאלו לרבי[ט] לדוק שמלך את מימיה ומלאתה היא ואכלת' לרעבונה, ומריח החולי של רבי לדוק שנכנס בגרוגרת טעמה ומתה בשסטניסו': הוה מתחזי. בגרונו: מאבראי. ממת שהיה כחוש: כי הוה בריא. כשגמר תעניתו ולא להכרות עצמו: הוו מייתי ליה גרוגרות. תאנים יבשין, מפני שלא היה יכול לבלוע דבר עבה, והיה מולך את מימיהן ומשליך הגרוגרות: אבא סיקרא. כך שמו: שלח ליה. רבן יוחנן בן זכאי תא לגבאי בגנעא: אמר ליה. רבן יוחנן בן זכאי: עד אימת עבדיתו הכי. ולא שביקיתון לאשלומי: חזי לי תקנתא לדידי. שיתבוני לנאת מן העיר: נקוט נפשך בקצירי. החזק עצמך כחולה, הולא קול שאתה חולה: לישיילו בך. כמו שאתה[ט] נוסס: ואייתי מידי סריא. דבר מסריח כגון גבילה: ואגני גבך. והשכב במטתך עמך, שיאמרו מת הוא ומסריח כבר: ולישיילו בך תלמידך. יכנסו תחת רגלי מטתך לשאת, ולא יניחו אחריס לשאת דאיתון ידעין דמייא קליל ממתא: בעו. הנך בריוני: למדקריה. בדמתיס שמא מעריס הוא: אמר להו. אנא סקינא: יאמרו. הרוחיס עליכס שאפילו רבן דקנו: למידחפיה. אולי יצעק: דלאו מלכא אנא. והתעלנת בי: איברא

עגלא תילתא. כמו ושליסים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב ויש מפרשים שליש לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין דף סה:) דהוו מבכו להו עיגלא תלתא ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת דף קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי לילדתו[ב]:

אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי כולה סעודתיך א"ל לא נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה אמר הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה ש"מ קא ניחא להו איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא אזל אמר ליה לקיסר מרדו בך יהודאי א"ל מי יימר א"ל שדר להו קורבנא חזית אי מקרבין ליה אזל שדר בידיה עגלא תלתא בהדי דקאתי שדא ביה מומא [ג] בניב שפתים[ד] ואמרי לה בדוקין שבעין[ה] דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות אמר להו רבי זכריה בן אבקולם יאמרו בעלי מומין קריבין לגבי מזבח סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא אמר להו רבי זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג אמר רבי יוחנן ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולם החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו שדר עלוייהו לנירון קיסר כי קאתי שדא גירא למזרח אתא נפל בירושלים למערב אתא נפל בירושלים לארבע רוחות השמים[ו] אתא נפל בירושלים א"ל לינוקא פסוק לי פסוקיך אמר ליה [א] ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל וגו' אמר קודשא בריך הוא בעי[ז] לחרובי ביתיה ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא ערק ואזל ואיגייר ונפק מיניה ר"מ שדריה עילוייהו לאספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני הוו בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת נקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה בעבורו בן כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע בן ציצית הכסת שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות[ח] איכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי חד אמר להו אנא זיינא להו בחיטי ושערי וחד אמר להו בדחמרא ובדמלחא[ט] ומשחא וחד אמר להו בדציבי ושבחו רבנן לדציבי דרב חסדא כל אקלידי[י] הוה מסר לשמעיה בר מדציבי דאמר רב חסדא אכלבא[כ] דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי הוה להו למיזן עשרים וחד שתא הוו בהו הנהו בריוני אמרו להו רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא שבקינהו אמרו להו[ל] ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייעא מילתא קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי[מ] והוה כפנא מרתא בת בייתוס עתירתא דירושלים הויא שדרתיה לשלוחה ואמרה ליה זיל אייתי לי סמידא אדאזל איזדבן אתא אמר לה סמידא ליכא חיורתא איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה חיורתא ליכא גושקרא איכא א"ל זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה גושקרא ליכא קימחא דשערי איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן הוה שליפא מסאנא אמרה איפוק ואחזי אי משכחנא מידי למיכל איתיב לה פרתא בכרעא ומתה קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי [ב] הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה איכא דאמרי גרוגרות דר' צדוק אכלה ואיתניסא ומתה דר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלים[נ] כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי וכי הוה בריא מייתי ליה גרוגרות מייץ מייהו ושדי להו כי הוה קא ניחא נפשה אפיקתה לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא אמרה האי למאי מיבעי לי והיינו דכתיב [ג] כספם בחוצות ישליכו. אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה שלח ליה תא בצינעא לגבאי אתא א"ל עד אימת עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא א"ל מאי איעביד דאי אמינא להו מידי קטלו לי א"ל חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא א"ל נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא ולישיילו בך ואייתי מידי סריא ואגני גבך ולימרו דנח נפשך וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך אניש אחרינא דלא לרגשן בך דקליל את דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא עביד הכי נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר כי מטו לפיתחא בעו למדקריה אמר להו יאמרו רבן דקרו בעו למדחפיה אמר להו יאמרו רבן דחפו פתחו ליה בבא נפק כי מטא להתם אמר שלמא עלך מלכא שלמא עלך מלכא א"ל מיחייבת תרי קטלא חדא דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא ותו אי מלכא אנא עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי א"ל דקאמרת לאו מלכא אנא איברא

עָבִיד הָכִי - עשה רבן יוחנן בן זכאי כעצת אבא סיקרא, והוציאו קול שהוא מת, ואז **נִכְנַס בּוֹ רַבִּי אֱלִיעֶזֶר מִצַּד אֶחָד וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ מִצַּד אַחֵר** - נכנס רבי אליעזר תלמידו לשאת את מיטתו מצד אחד, ורבי יהושע מהצד השני. **כִּי מָטוּ לְפִיתְחָא** - כאשר הגיעו לשער החומה, **בָּעוּ לְמִדְקְרֵיהּ** - רצו הבריונים לדוקרו ברמחים, בכדי לראות שאינו מערים והוא אכן מת, **אָמַר לְהוּ** אבא סיקרא, אין מן הראוי לעשות כן, שכן הרומאים **יאמְרוּ** עליכם שאפילו את **רַבָּן דְּקִרוּ. בָּעוּ לְמִדְחֵפֵיהּ** רצו הבריונים לדוחפו, לראות שמא יצעק. **אָמַר לְהוּ** אבא סיקרא, אין מן הראוי לעשות כן, שכן הרומאים **יאמְרוּ** עליכם שאפילו את **רַבָּן דְּחֵפוּ**[מב]. **פְּתְחוּ לֵיהּ בָּבָא** - פתחו לו הבריונים את השער, **נָפַק** - יצא רבן יוחנן בן זכאי והלך אל אספסיינוס קיסר.

כִּי מָטָא לְהָתָם - כאשר הגיע רבן יוחנן בן זכאי למקומו של אספסיינוס, **אָמַר** רבן יוחנן בן זכאי לאספסיינוס, **שְׁלָמָא עֲלָךְ מַלְכָּא** - שלום עליך מלך, וחזר ואמר **שְׁלָמָא עֲלָךְ מַלְכָּא** - שלום עליך מלך[מג]. **אָמַר לֵיהּ** אספסיינוס לרבן יוחנן זכאי, **מִיחַיַּיבְתְּ תְּרֵי קְטָלָא** - הינך חייב שתי מיתות. **חֲדָא** - מיתה אחת מגיעה לך, משום **דְּלָאו מַלְכָּא אֲנָא** - שאינני מלך, **וְקָא קָרִית לִי מַלְכָּא** - ולעגת לי בכך שקראת לי מלך[מד]. **וְתוּ** - ומיתה נוספת מגיעה לך שכן **אִי מַלְכָּא אֲנָא** - אם אכן הינך סובר שהנני מלך, **עַד הָאִידְנָא אַמַּאי לָא אָתֵית לְגַבַּאי** - מדוע עד עכשיו לא באת אלי, לעשות עמי שלום[מה]. **אָמַר לֵיהּ** רבן יוחנן בן זכאי, אינני חייב מיתה כלל, **וּדְקָאָמְרַת לָאו מַלְכָּא אֲנָא** - ולגבי מה שאמרת שאינך מלך,

מב. כן נראה לכאורה, שמה שפירש רש"י לגבי הדקירה שהרומיים הם שיאמרו, הוא הדין לגבי הדחיפה. אבל בבן יהוידע (ד"ה נעו) ביאר, שדווקא לגבי דקירה שייך לומר שהרומאים יראו שהוא מדוקר ונמצא חילול ה', אבל לגבי דחיפה שאפשר להסתיר מעיניהם לא שייך לומר כן, ולכן ביאר שהכוונה ששאר הבריונים הישבים בשער העיר יראו שדחפו בריונים אלו את רבם, ויכעסו על בזיון זה שדחפו את רבם, וילחמו זה עם זה, ויהיה פירוד הלבבות ביניהם, ויעמוד השטן וירקד ביניהם ויכשילם.

מג. המהרש"א (מ"ל ד"ה שלמא) כתב שכפל לו שלום מטעם שכופלין שלום למלכות, וכמבואר לקמן (סב.). ובבן יהוידע (ד"ה עס אמר שלמא) ביאר בשם בנו ה"ר יעקב, שהטעם שכופלים שלום למלך הוא משום שהמלך צריך שיהיה לו שלום משרי המדינות שבמחוז שלו, ושלום עם שאר המלכים שכפופים אליו, שלא ימרדו בו. ועוד כתב בבן יהוידע, שרבן יוחנן בן זכאי התכוין בליבו כשאמר שלמא עלך מלכא, על מלכות שמים הקדושה.

מד. רש"י (ד"ה לגאו). אולם המהרש"א (מ"ל ד"ה לגאו) כתב שלולא פירוש רש"י היה מפרש שהכוונה שחייב מיתה משום שזלזל בכבוד המלך והקיסר שהיה באותה שעה. ובמהר"ם שיף (ד"ה ונרגה) ביאר, על פי המבואר במדרש (איכה רבה ג נא), שאספסיינוס חשש שכאשר המלך ישמע שרבן יוחנן בן זכאי קראוהו מלך ולא מיחה בידו, יחשבו למורד במלכות ויהרגנו.

מה. כוונת אספסיינוס היתה שרבן יוחנן בן זכאי חייב שתי מיתות על פי סברתו שקרא לו מלך, הן משום שאינו מלך והן משום שלא בא למי שסבר שהוא מלך. מהר"ם שי"ף (ד"ה מחייבת). ובחידושי אב"י (ד"ה נסופו) כתב שאין הכוונה שחייב שתי מיתות, שהרי להרוג פעמיים הוא דבר שאי אפשר, אלא הכוונה שחייב מיתה ממה נפשך, משום שני טעמים הפוכים, שהרי אם אינו מלך, הוא חייב מיתה על כך שקראו מלך, ואם מלך הוא, הוא חייב מיתה על כך שלא בא עד עתה.

מסורת הש"ס עם הוספות

א) [עי' תוס' זבחים עז: ד"ה הכא בדוקין], **ב)** זבחים דף קטז., **ג)** בכורות לג:, **ד)** עי' רש"י זבחים כה. ד"ה כפומי דהכ, **ה)** [וע"ע תוספות בכורות יט. ד"ה דהן שלא וכו'].

תורה אור השלם

א) וָאֶתֵּתִי אֶת נִקְמָתִי בֶּאֱדֹם בְּיַד עַמִּי יִשְׂרָאֵל וְעָשׂוּ בֶּאֱדוֹם כְּאַפִּי וְכַחֲמָתִי וְיָדְעוּ אֶת נִקְמָתִי נְאֻם אֲדֹנָי יְ"י: [יחזקאל כה, יד]

ב) הַרְבֵּה בְּךָ וְהֶעֱנֵגָה אֲשֶׁר לֹא נִפְתָּחָה כַף רַגְלָהּ הֲצֵג עַל הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹב תַּרְעֵנָה עֵינָה בְּאִישׁ חִיקָהּ וּבִבְנָהּ וּבְבִתָּהּ: [דברים כח, נו]

ג) כַּסֶּפֶם בַּחוּצוֹת יַשְׁלִיכוּ וְזָהָבָם לְנִדָּה יִהְיֶה כַּסְּפָם וְזָהָבָם לֹא יוּכַל לְהַצִּילָם בְּיוֹם עֶבְרַת יְ"י נַפְשָׁם לֹא יְשַׂבֵּעוּ וּמֵעֵיהֶם לֹא יְמַלֵּאוּ כִּי מִכְשׁוֹל עֲוֹנָם הָיָה: [יחזקאל ז, יט]

הגהות וציונים

א) בתשובות הרשב"א העתיק בניב שפוותיה: **ב)** ס"א של עין (גליון) מגדל דוד, ועי' שו"ת הרשב"א ח"א סי' שכו: **ג)** מנות"מ ואגה"ת לארבע רוחות **שבעולם**: **ד)** ס"א קודשא בריך הוא **ניחא** ליה (גליון) מגדל דוד: **ה)** [גי' הערוך ערך צץ ג **כרים** וכסותות] (גליון): **ו)** "ובדמלחא" ליתא בדפו"י ובמנוה"מ ובע"י, ונוסף ע"פ מהרש"ל. באגה"ת **בחמרא ומשחא ומלחא**, וכן הסדר בכת"י אלא שיש שאינם גורסים "בחמרא" ויש שאינם גורסים "ובמלחא": **ז)** פי' מפתחות (גליון) מהרש"ל: **ח)** פי' אוצר (גליון) מהרש"ל: **ט)** באגה"ת ובכת"י נוסף **אינהו**: **י)** רש"י ל"ג "דחיטי ושערי" (באה"מ, וכן ליתא באגה"ת וברוב הכת"י. ועי' עיון יעקב ורש"ש): **כ)** באגה"ת ונוסף **בזמניה** ומפרש בימיו, ובמנוה"מ הגירסא להדיא **בימיו**: **ל)** נדצ"ל **נקדרה** (בארות המים, וכ"ה באחד מהכת"י): **מ)** צ"ל **מקדדין** (רש"ש וחכמת מנות, וכ"ה בחלק מהכת"י), ולנוסח ציון הקודם אין להגיה: **נ)** ברש"י שבע"י נוסף **ומלחא**, ובקצת כת"י נוסף **ומשחא**: **ס)** בכת"י נוסף **של אותן עשירים**: **ע)** נדצ"ל **מרבי** (בארות המים): **פ)** בכת"י במקום "כמו שאתה" **כאילו אתה**:

א"ל לא. שביקנא לך: **א"ל.** מיהו יהיבנא לך דמי פלגא סעודתך: **איכול קורצא.** מלשיעות: **קורבנא.** קרבן להקריב על גבי המזבח, דקיימא לן אין אין לרבות את עובדי כוכבים שנודרים נדרים ונדבות כישראל (חולין דף יג:): **בניב שפתים.** שפה העליונה: **לדידהו לא הוי מומא.** להקריב לגבוה בגמה דילהו אלא מחוסר אבר[ב]. דוקין טיל"ה, כמו הטוטה לדוק (ישעיה מ): **יאמרו המטיל מום בקדשים יהרג.** שיהו סבורין שבשביל שהטיל מום בקדשים ועבר על מוס לא יהיה בו[ג] (ויקרא כב) נהרג: **ענותנותו.** שבלבותו שסבל את זה ולא הרגו: **שדא גירא למזרח.** לקסוס קסס, כשהיה סמוך לירושלים: **ההוא יוקא הוה** מגמגם בלשיה לא גרסינן: **ביד עמי ישראל.** על ידי עמי ישראל: **ולכפורי ידיה.** לקנא ידיו[ד]: **נקדה**[ה]. נקבה, לשון מקדרין[מ] בהרים (עירובין דף מח.), נקדה[נ] לו חמה זרחה בשבילו, במסכת תענית (דף כ.): **ציצתו.** לילית של טליתו: **גגרת על גבי כרים וכסתות.** שלא היה מהלך אלא על גבי מילת: **ואיכא דאמרי.** בן לילית שמו, ואמה נקרא שמו הכסת שהיתה כסתו כסא שלו מוטלת בין גדולי רומי, כשהי' הולך ברומי להקביל פני קיסר: **הוו להו.** להנך תלתא עתידי חיטי ושערי וחמרא[ס] ולבי למיזן כל בני העיר עשרים ומד שתא: **בריוני.** אנשים ריקים ופוחזים למלחמה: **אמרו להו רבנן.** להנך בריוני: **לא מסתייעא מילתא.** לנצח: **קמו.** בריוני: **קלינהו** להנך **אמברי.** לאוצרות התבואה ועליס[ע] כלי שילחמו: **סמידא.** שלת: **חיוורתא.** פת נקייה: **גושקרא.** °פת קיבר, שאונדי"ר: **פרתא.** פרש של גללי בהמה: **ומתה.** ממת איסטניסותה: **גרוגרות.** מאותם שנאמרו לרבי[פ] לדוק שמלך את מימיה ומלאתה היא ואכלת' לרעבונה, ומריח החולי של רבי לדוק שנכנס בגרוגרת טעמה ומתה בגסטניסו': **הוה מתחזי.** בגרונו: **מאבראי.** מחמת שהיה כחוש: **כי הוה בריא.** כשגמר תעניתו ולא להכרות עצמו: **הוו מייתי ליה גרוגרות.** תאנים יבשין, מפני שלא היה יכול לבלוע דבר עבה, והיה מולך את מימיהן ומשליך הגרוגרות: **אבא סיקרא.** כך שמו: **שלח ליה.** רבן יוחנן בן זכאי תא לגבאי בגנעא: **אמר ליה.** רבן יוחנן בן זכאי: **עד אימת עבדיתו הכי.** ולא שבקיתון לאשלומי: **חזי לי תקנתא לדידי.** שיתחוני לאלת מן העיר: **נקוט נפשך בקצירי.** החזק עצמך כחולה, הולא קול שאתה חולה: **לישיילו בך.** כמו שאתה[פ] גוסס: **ואייתי מידי סריא.** דבר מסריח כגון גבילה: **ואגני גבך.** והסבב במטתך עמך, שיאמרו מת הוא ומסריח כבר: **ולישיילו בך תלמידך.** יכנסו תחת רגלי מטתך לשאת, ולא יניחו אחריס לשאת לתיון ידעין דמייא קליל ממתא: **בעו.** הנך בריוני: **למדקריה.** בדמחיס שמא מעריס הוא: **אמר להו.** אבא סקרא: **יאמרו.** הרוחיס עליכס שאפילו רבן לקרו: **למידחפיה.** אולי יצעק: **דלאו מלכא אנא.** והתעלגת בי: אינרא

עגלא תילתא. כמו ושליסים על כולו (שמות יד) וכמו עגלה משולשת ואיל משולש (בראשית טו) פי' בריא וטוב ויש מפרשים שליש לבטן ולא יתכן דאמרינן בפרק ארבע מיתות (סנהדרין דף סה:) דהוו מבכו להו עיגלא תלתא ולא כמו שמפרש שגדל שליש דהא בסוף פרק רבי אליעזר דמילה (שבת דף קלו.) אמר עבד להו עגלא תילתא ביומא דשבעא פירוש יום שביעי לילדתו[ב]:

אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתיך אמר ליה לא אמר ליה יהיבנא לך דמי כולה סעודתיך א"ל לא נקטיה בידיה ואוקמיה ואפקיה אמר הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה ש"מ קא ניחא להו איזיל איכול בהו קורצא בי מלכא אזל אמר ליה לקיסר מרדו בך יהודאי א"ל מי יימר א"ל שדר להו קורבנא חזית אי מקרבין ליה אזל שדר בידיה עגלא תלתא בהדי דקאתי שדא ביה מומא [ג] בניב שפתים[ד] ואמרי לה בדוקין שבעין[ה] דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות אמר להו רבי זכריה בן אבקולם יאמרו בעלי מומין קריבין לגבי מזבח סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא אמר להו רבי זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג אמר רבי יוחנן ענוותנותו של רבי זכריה בן אבקולם החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו שדר עלוייהו לנירון קיסר כי קאתי שדא גירא למזרח אתא נפל בירושלים למערב אתא נפל בירושלים לארבע רוחות השמים[ו] אתא נפל בירושלים א"ל לינוקא פסוק לי פסוקיך אמר ליה [א] ונתתי את נקמתי באדום ביד עמי ישראל וגו' אמר קודשא בריך הוא בעי[ז] לחרובי ביתיה ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא ערק ואזל ואיגייר ונפק מיניה ר"מ שדריה עילוייהו לאספסיינוס קיסר אתא צר עלה תלת שני הוו בה הנהו תלתא עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצית הכסת נקדימון בן גוריון שנקדה לו חמה בעבורו בן כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע בן ציצית הכסת שהיתה ציצתו נגררת על גבי כסתות[ח] איכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי חד אמר להו אנא זיינא להו בחיטי ושערי וחד אמר להו בדחמרא ובדמלחא[ט] ומשחא וחד אמר להו בדציבי ושבחו רבנן לדציבי דרב חסדא כל אקלידי[י] הוה מסר לשמעיה בר מדציבי דאמר רב חסדא אכלבא[כ] דחיטי בעי שיתין אכלבי דציבי הוה להו למיזן עשרים וחד שתא הוו בהו הנהו בריוני אמרו להו רבנן ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו לא שבקינהו אמרו להו[מ] ניפוק ונעביד קרבא בהדייהו אמרו להו רבנן לא מסתייעא מילתא קמו קלנהו להנהו אמברי דחיטי ושערי[נ] והוה כפנא מרתא בת בייתוס עתירתא דירושלים הויא שדרתיה לשלוחה ואמרה ליה זיל אייתי לי סמידא אדאזל איזדבן אתא אמר לה סמידא ליכא חיורתא איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן אתא ואמר לה חיורתא ליכא גושקרא איכא א"ל זיל אייתי לי אדאזל אזדבן אתא ואמר לה גושקרא ליכא קימחא דשערי איכא אמרה ליה זיל אייתי לי אדאזל איזדבן הוה שליפא מסאנא אמרה איפוק ואחזי אי משכחנא מידי למיכל איתיב לה פרתא בכרעא ומתה קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי [ב] הרכה בך והענוגה אשר לא נסתה כף רגלה איכא דאמרי גרוגרות דר' צדוק אכלה ואיתניסא ומתה דר' צדוק יתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלים[ס] כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי וכי הוה בריא מייתי ליה גרוגרות מייץ מייהו ושדי להו כי הוה קא ניחא נפשה אפיקתה לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא אמרה האי למאי מיבעי לי והיינו דכתיב [ג] כספם בחוצות ישליכו. אבא סקרא ריש בריוני דירושלים בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה שלח ליה תא בצינעא לגבאי אתא א"ל עד אימת עבדיתו הכי וקטליתו ליה לעלמא בכפנא א"ל מאי איעביד דאי אמינא להו מידי קטלו לי א"ל חזי לי תקנתא לדידי דאיפוק אפשר דהוי הצלה פורתא א"ל נקוט נפשך בקצירי וליתי כולי עלמא ולישיילו בך ואייתי מידי סריא ואגני גבך ולימרו דנח נפשך וליעיילו בך תלמידך ולא ליעול בך אניש אחרינא דלא לרגשן בך דקליל את דאינהו ידעי דחייא קליל ממיתא עביד הכי נכנס בו רבי אליעזר מצד אחד ורבי יהושע מצד אחר כי מטו לפיתחא בעו למדקריה אמר להו יאמרו רבן דקרו בעו למדחפיה אמר להו יאמרו רבן דחפו פתחו ליה בבא נפק כי מטא להתם אמר שלמא עלך מלכא שלמא עלך מלכא א"ל מיחייבת תרי קטלא חדא דלאו מלכא אנא וקא קרית לי מלכא ותו אי מלכא אנא עד האידנא אמאי לא אתית לגבאי א"ל דקאמרת לאו מלכא אנא איברא

גליון הש"ס

רש"י ד"ה גושקרא פת קיבר. עיין שבת דף כ ע"ב בכס"י ד"ה גושקלא:

לעזי רש"י

טיל"ה. פירוש דוק (רש"י ויקרא כא, כ), כעין ירעיה לו קרוס המכסה את המיטון בת עין (עיין רש"י ישעיה מ, כג ותנחומא לו, יב ושו"ת הרשב"ש מ"ש סימן שכ"ו). **שאונדיי"ר.** פירוש פת קינכר, פת הדלתא (רש"י שבת דף קיז ע"ב, פסחים דף לו ע"ב), פת העשויה מקמח שמינו יפה (רש"י כתובות דף קיב ע"א ד"ה קינטרא ועיין שבס"ר א [1] סו"ס ד):

משנת ראשונים

אזל שדר בידיה עגלא תלתא. תילתא לשון חשיבות כמו ושלישים על כולו (שמות יד:).

[תוד"ה דהך, בכורות יט.]

סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא. דבר ידוע הוא, כי המרחזק במסירות שהוא חייב מיתה מדין רודף ואפילו אמר אלך ואמסור הותר דמו, כמו שנזכר בפרק הנזקין באגדה (נו.). גבי קמצא ובר קמצא דבעו למקטליה.

[שו"ת תשב"ץ חלק ג סי' קנח]

ובעי לכפורי ידיה בההוא גברא. ונראה בעיני שכל כפרה שאצל חטא ועון ואצל פנים, כלם לשון קנוח והעברה הזן. ולשון ארמית הוא בהרבה מקומות, בעי לכפורי ידיה (גיטין נו.), וגם בלשון מקרא נקראים המזדקים כפורי זהב (עזרא א י) על שם שבהם מקנח ידיו בשפת המזרק, לשון רבינו שלמה.

[רמב"ן, בראשית לב כא]

והיינו דכתיב כספם בחוצות ישליכו. כי לא יועילו להם לא להנצל מן הרעב ולא מן האויב, על כן ישליכו אותם בשוקים וברחובות, וזהו שאמר נפשם לא ישבעו כי מן הכסף והזהב לא יוכלו למלא מעיהם כמו שיעשו מן הלחם, ואם אין להם הלחם מה יועיל להם הכסף והזהב.

[רד"ק, יחזקאל ז יט]

קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי. מי שהיה אצלו גדול מאד וברום המעלות קראו בשמו, כגון הלל, ושמאי, ושמעיה, ואבטליון, מפני גודל מעלתם, כיון שאי אפשר למצוא כנוי לרומם בו את זכרם, כמו שאין מכנים את הנביאים. ואשר הם אצלו למטה מדרגה זו מכנה אותם בשם רבן, כגון אמרו רבן גמליאל, רבן יוחנן בן זכאי.

[הקדמת הרמב"ם לפיהמ"ש]

אמר ליה נקוט נפשך בקצירי. חולין, ומיקרו קצירי לפי שנפשם קצרה מחמת חליים.

[ר"ן, נדרים מט:]

איברא מלכא את. [פ] מלך אתה עתיד להיות: והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא. אלמא אדיר הוא מושל: לבנון זה בית המקדש. שמלכין עוונותיהן של ישראל[ג]: ברוך עליה. דבוק ולהוט אחריה: אין שוברין את החבית. כדי שילך לו הדרקון, כך היה לכם להשחית תומת העיר ולשורפה באש כדי להשליך אותן ברויני מתוכה: וחביתא שבקינן לה. כך היינו מלפיס אולי נוכל להם ולהוציאם ממנה ותהיה העיר קיימת ונשלים עמך: פריסתקא. שליח: לא נפיק. שנתדשנו אברין משמחת השמועה: ורוח נבאה תיבש גרם. וכאשר תכלה רוחך מחמת השונא תיבש העצם שלך: תן לי יבנה. שלא תתריבנה ולא תהרוג חכמיה: ושושילתא דרבן גמליאל. משפחת הנשיא שלא תהרגם, שלא תכלה שולטנות בית דוד: ואסוותא. רופאים תן לי מאגשיך שירפאו את רבי לדוק, שלא היה יכול לבלוע אוכל לפי שנתקצרו מעיו בתעניתיו: והוא סבר. רבן יוחנן סבר: כולי האי. לישבק לירושלים לא עביד ליה[ד] ואשתכח דאפי' הללה פורתא לא עבדי, הלכך בעינא מייה הא דתיהוי הללה פורתא: מיא דפארי. מים שנישורו בהם סודין: מיא דסיפוקא. סודין גסין וקמת מעורב בהן: שאגו צוררייך בקרב מועדיך. בזית שאתה מתוועד בו: שמו אותותם אותות. אמרו שסימיהון סימן, [ה] דס זה של מי הוא אם לא שהרגנו את עצמו[ו]: עצמו. כיוון כלפי מעלה: חסין. מתאפק: כמין גרגותני. סל גדול שסופיס בו יין מגת לבור וקורין קולדוי"ר: וישתבחו בעיר אשר כן עשו. הגבורה הזאת שאתם רוצין: מילי דמיטמרן. מטמון ממונם של ישראל: נחשול. רוח סערה: סיסרא. נחל קישון גרפס[ז]: מעלנא. פה להכניס מאכל: מפקנא. מוציא דרך בית הרעי: ארזפתא. קורנס: אישתיק. אותו יתוש מלנקר מפני קול הקורנס: כיון דדש דש. משהרגיל היתוש ולמד בקול הקורנס הכיר בו ולא הניח ניקורו: צפור דרור. רוגדיל"א: בנגידא. אוב: במאי

איברא מלכא את דאי לאו מלכא את דלא מימסרא לא מימסרא ירושלים בידך דכתיב [א] והלבנון באדיר יפול ואין אדיר אלא מלך דכתי' [ב] והיה אדירו ממנו וגו' ואין לבנון אלא ביהמ"ק שנאמר [ג] ההר הטוב הזה והלבנון ודקאמרת אי מלכא אנא אמאי לא קאתית לגבאי עד האידנא בריוני דאית בן לא שבקינן אמר ליה אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון אישתיק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא [ד] משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי ליה למימר ליה שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן לה אדהכי אתא פריסתקא עליה מרומי אמר ליה קום דמית ליה קיסר ואמרי הנהו [פ] חשיבי דרומי לאותיבך ברישא הוה סיים חד מסאני בעא למסיימא לאחרינא לא עייל בעא למשלפא לאידך לא נפק אמר מאי האי אמר ליה לא תצטער שמועה טובה אתיא לך דכתיב [ה] שמועה טובה תדשן עצם אלא מאי תקנתיה ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה ולחליף קמך דכתיב [ו] ורוח נכאה תיבש גרם עבד הכי עייל אמר ליה ומאחר דחכמיתו כולי האי עד האידנא אמאי לא אתיתו[פ] לגבאי אמר ליה ולא אמרי לך אמר ליה אנא נמי אמרי לך אמר ליה מיזל אזילנא ואינש אחרינא משדרנא אלא בעי מינאי מידי דאתן לך אמר ליה תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דרבן גמליאל ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא [ז] משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא והוא סבר דלמא כולי האי לא עביד והצלה פורתא נמי לא הוי אסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק מאי היא יומא קמא אשקיוה מיא דפארי למחר מיא דסיפוקא למחר מיא דקימחא עד דרווה מיעיה פורתא פורתא. אזל שדריה לטיטוס הרשע [ח] ואמר אי אלהימו צור חסיו בו זה טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה מה עשה תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה ונטל סייף וגידר את הפרוכת[פ] ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו שנאמר [ט] שאגו צוררייך בקרב מועדיך שמו אותותם אותות אבא חנן אומר [י] מי כמוך חסין יה מי כמוך חסין וקשה שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק דבי רבי ישמעאל תנא [כ] מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה באלמים מה עשה נטל את הפרוכת ועשאו[ק] כמין גרגותני והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן והושיבן בספינה לילך להשתבח בעירו שנאמר [כ] ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו אל תיקרי קבורים אלא קבוצים אל תיקרי וישתכחו אלא וישתבחו איכא דאמרי קבורים ממש דאפילו מילי דמטמרן איגלייא להון עמד עליו נחשול שבים לטובעו אמר כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים בא פרעה טבעו במים בא סיסרא טבעו במים אף הוא עומד עלי לטובעני במים אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן בנו של עשו הרשע בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה אמאי קרי לה בריה קלה דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה עלה ליבשה בא יתוש ונכנס בחוטמו ונקר במוחו שבע שנים יומא חד הוה קא חליף אבבא דבי נפחא שמע קל ארזפתא אישתיק אמר איכא תקנתא כל יומא מייתו נפחא ומחו קמיה לנכרי יהיב ליה ארבע זוזי לישראל אמר ליה מיסתייך דקא חזית בסנאך עד תלתין יומין עבד הכי מכאן ואילך כיון דדש דש תניא אמר רבי פנחס בן ערובא אני הייתי בין גדולי רומי וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים במתניתא תנא כגוזל בן שנה[פ] משקל שני ליטרין אמר אביי נקטינן פיו של נחושת וצפורניו של ברזל כי הוה קא מיית אמר להו ליקליוה לההוא גברא ולבדרי לקיטמיה אשב ימי דלא לשכחיה אלהא דיהודאי ולוקמיה בדינא. [א] אונקלום בר קלוניקום בר אחתיה דטיטוס הוה בעי לאיגיורי אזל אסקיה לטיטוס בנגידא[פ] אמר ליה מאן חשיב בההוא עלמא אמר ליה ישראל מהו לאידבוקי בהו אמר ליה מילייהו נפישין ולא מצית לקיומינהו זיל איגרי בהו בההוא עלמא והוית רישא דכתיב [ל] היו צריה לראש וגו'[פ] כל המיצר לישראל נעשה ראש[פ] אמר ליה דיניה דההוא גברא במאי א"ל

במאי

א) ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול: [ישעיה י, לד]
ב) והיה אדירו ממנו ומשלו מקרבו יצא והקרבתיו ונגש אלי כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאם יי: [ירמיה ל, כא]
ג) אעברה נא וארא את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון: [דברים ג, כה]
ד) מפר אתות בדים וקסמים יהולל משיב חכמים אחור ודעתם יסכל: [ישעיה מד, כה]
ה) מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם: [משלי טו, ל]
ו) לב שמח ייטיב גהה ורוח נכאה תיבש גרם: [משלי יז, כב]
ז) ואמר אי אלהימו צור חסיו בו: [דברים לב, לז]
ח) שאגו צוררך בקרב מועדך שמו אותתם אותות: [תהלים עד, ד]
ט) יי אלהי צבאות מי כמוך חסין יה ואמונתך סביבותיך: [תהלים פט, ט]
י) מי כמוכה באלם יי מי כמוכה נאדר בקדש נורא תהלת עשה פלא: [שמות טו, יא]
כ) ובכן ראיתי רשעים קברים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו גם זה הבל: [קהלת ח, י]
ל) היו צריה לראש אויביה שלו כי יי הוגה על רב פשעיה עולליה הלכו שבי לפני צר: [איכה א, ה]

לעזי רש"י

קולדויי"ר. פירוס מסגנת (רש"י סוכה נ ע"ל ד"ה לעבדיכו ועי' רש"י מגיגה כב ע"ל וע"ז ו ע"ב ד"ה גרגותני): רונדיל"א פירוס סגונית (עיין שבת עז ע"ב מולין סב ע"ל וירמיה מ ז):

ליקוטי רש"י

ההר הטוב. זו ירושלים. והלבנון. זה בית המקדש [דברים ג כה]. כיון דדש דש. לשון מרגיל [מגילה כד:] כגר סורגל [ב"מ נח: ועי' שבת קכט:]. נקטינן. מסורת מתוותינו מנהג מרכותינו [עירובין ה.]. לקיטמיה. לספר [שבת לו: ולקמן סט.].

מסורת הש"ס עם הוספות

פ) סנהדרין קד: ע"ס. 2) יומא לט:. ג) שופטים ה כא. 7) [נפט"ז מ"ד דיימות כתב התוי"ט על מ"ס תוס' דהכא כדפרישית בפ"ק דעירובין אבל לא מצאתי שם כלום עכ"ל נראה שלא היה לפניו מה שנדפס שם בתוספות דעירובין ז. ד"ה כגון שדיה וכו' בשם תוס' כ"י ומיהו כמה בני אדם וכו' ע"ש ועי' תוס' ב"ק נא. ד"ה נעביד ותוס' זבחים קטו. ד"ה ולעולא ותוס' מולין מב: ד"ה וא"ל יהודה ותוספות בכורות לז. ד"ה כדי).

הגהות הגר"א

[א] גמ' אונקלום בר אונקלום בר אחתיה דאנדריינוס הוה כו' לע"ל:

הגהות וציונים

פ) דפו"י קיסר ואמינו להו חשיבי, וצ"ל כמו במנוה"מ ובאגאה"ת ובכת"י ואימנו: ב) ד' ונציא רפ"ו אתית, וכ"ה במנוה"מ ובאגאה"ת ובמהרש"א: ג) דפו"י וגירד את הפרכות: ד) דפו"י את הפרכות ועשאן (ועל הלשון רבים כתב היעב"ץ דבבי טובא הוי): ה) [לפי שהגלה את ישראל שנמשלו ליונה, טעם זה כתב בספר חסידים סי' תתשנ"א] (גליון) ראשונים וכת"י בן יונה, וכמו בויק"ר כב ג: ו) [בערוך ערך נגר ד' איתא בנגירא פי' בכישוף] (גליון): ז) [כלומר קודם שמיצר להם נעשה ראש שלא יאמרו ביד אומה שפילה מסר את בניו. כ"כ תוספות חגיגה יג: ד"ה שלא] (גליון): ח) בכת"י נוסף באמת: ט) צ"ל לי (באה"מ, וכ"ה בכת"י): י) בכת"י נוסף כלומר: כ) דפו"ר עצמינו:

אִיבְּרָא מַלְכָּא אַתְּ - באמת עתיד אתה להיות מלך[א], ולכן קראתי לך 'מלכא', **דְּאִי לָאו מַלְכָּא אַתְּ** - כי לולא שאתה עתיד להיות מלך **לֹא מִימְסְרָא יְרוּשָׁלַיִם בִּידָךְ** - לא היתה ירושלים נמסרת בידך[ב]. וראיה לדבר, **דִּכְתִיב** (ישעיה י לד) 'וְהַלְּבָנוֹן בְּאַדִּיר יִפּוֹל', **וְאֵין 'אַדִּיר' אֶלָּא מֶלֶךְ, דִּכְתִיב** (ירמיה ל כא) 'וְהָיָה אַדִּירוֹ מִמֶּנּוּ וְגוֹ' וּמֹשְׁלוֹ מִקִּרְבּוֹ יֵצֵא', הרי שאדיר הוא מלך המושל, **וְאֵין 'לְבָנוֹן' אֶלָּא בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, שֶׁנֶּאֱמַר** (דברים ג כה) 'הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן', והכוונה לבית המקדש שמלבין את עוונותיהם של ישראל[ג].

וּדְקָאָמְרַת - ולגבי מה שאמרת 'אִי מַלְכָּא אֲנָא אֲמַאי לֹא קָאָתִית לְגַבַּאי עַד הָאִידְנָא' - אם מלך אני מדוע לא באת אלי עד עתה, ושמשום כך הנני חייב מיתה, הסיבה שלא באתי אליך היא, משום **שִׁבְרְיוֹנֵי דְּאִית בָּן לֹא שַׁבְקִינָן** - הבריונים שיש בנו, אינם מניחים לנו לצאת. ואם כן לא עשיתי שלא כהוגן, ואיני חייב מיתה.

אָמַר לֵיהּ אספסיינוס לרבן יוחנן בן זכאי, אינך צודק בתשובתך שלא יכולת לבוא משום הבריונים, ואמשול לך משל למה הדבר דומה. **אִילּוּ** היתה **חָבִית שֶׁל דְּבַשׁ, וְדַרְקוֹן כָּרוּךְ עָלֶיהָ** - ונחש[ד] דבוק ולהוט אחריה, וכי **לֹא הָיוּ שׁוֹבְרִין אֶת הֶחָבִית בִּשְׁבִיל** שילך **הַדַּרְקוֹן**[ה], כך היה לכם להשחית את חומת העיר ולשורפה באש כדי להשליך את הבריונים מתוכה. **אִישְׁתִּיק** - שתק רבן יוחנן בן זכאי, ולא השיב לאספסיינוס דברי[ו].

קָרֵי עֲלֵיהּ רַב יוֹסֵף - קרא רב יוסף על רבן יוחנן בן זכאי פסוק זה, **וְאִיתֵימָא** - ויש אומרים **שַׁרְבִּי עֲקִיבָא** קרא עליו כן[ז], 'מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל' (ישעיה מד כה) - הקב"ה משיב לאחור את חכמתם של החכמים, ומקלקל את דעתם[ח], כלומר, הקב"ה לקח את חכמתו של רבן יוחנן בן זכאי שלא ידע מה להשיב לאספסיינוס[ט]. שכן **אִיבָּעֵי לֵיהּ לְמֵימַר לֵיהּ** - היה לו לרבן יוחנן בן זכאי לומר למלך, שאין צריכים לשבור את החבית, אלא **שַׁקְלִינָן צְבָתָא** - נוטלים צבת, **וְשַׁקְלִינָן לֵיהּ לְדַרְקוֹן וְקַטְלִינָן לֵיהּ** - ונוטלים את הדרקון מהחבית, והורגים אותו, **וְחָבִיתָא שַׁבְקִינָן לָהּ** - ואת החבית מניחים ואין צריך לשוברה, ולכן חיכינו שאולי נוכל לנצחם ולהוציאם מן העיר בלי שבירת החומה, ואחר כך היינו משלימים איתך.

אַדְּהָכִי אֲתָא פְּרִיסְתָּקָא עֲלֵיהּ מֵרוֹמִי - בינתים הגיע שליח מרומי, **וְאָמַר לֵיהּ** לאספסיינוס **קוּם** - עֲלֵה לגדולה, **דְּמִית לֵיהּ קֵיסָר** - משום שמת הקיסר, **וְאָמְרֵי הָנְהוּ חֲשִׁיבֵי דְּרוֹמִי לְאוֹתִיבָךְ בְּרֵישָׁא** - והחליטו חשובי רומי למנותך לקיסר ולהושיבך בראש.

בזמן ששמע אספסיינוס בשורה זו, **הֲוָה סַיֵּים חַד מְסָאנֵי** - היה נועל מנעל אחד, **בָּעָא לְמִסַּיְּימָא לְאַחֲרִינָא** - וכאשר רצה לנעול את מנעלו האחר, **לֹא עַיֵּיל** - לא הצליח להכניס את רגלו למנעל. **בָּעָא לְמִשְׁלְפָא לְאִידָךְ** - רצה לחלוץ את הנעל הראשונה שנעל כבר, **לֹא נָפַק** - לא הצליח להוציא את רגלו מהמנעל, לפי שרגלו נתרחבה, **אָמַר** אספסיינוס, **מַאי הַאי** - מה זה, מדוע קרה לי דבר כזה, **אָמַר לֵיהּ** רבן יוחנן בן זכאי, **לֹא תִּצְטַעֵר** על כך שרגליך התרחבו, לפי שאין זה מחמת חולי[י], אלא משום **שִׁמּוּעָה טוֹבָה אָתְיָא לָךְ** - משום ששמעת שמועה טובה, ונתדשנו ונתרחבו עצמותיך, **וכִדְכְתִיב** (משלי טו ל) 'שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן עָצֶם' - והרי ששמועה טובה מרחיבה את העצמות.

שאל אותו אספסיינוס, **אֶלָּא מַאי תַּקַּנְתֵּיהּ** - מה תקנתי, כיצד אצליח לנעול את מנעלי. אמר לו רבן יוחנן בן זכאי, **לֵיתֵי אִינִישׁ דְּלֹא מִיַּתְבָא דַּעְתָּךְ מִינֵּיהּ** - יביאו אדם שאין דעתך נוחה ממנו, **וְלֶחֱלִיף קַמָּךְ** - ויעבור לפניך, ועל ידי כן רגלך תחזור לקדמותה, **וכִדְכְתִיב** (משלי יז כב) 'וְרוּחַ נְכֵאָה תְּיַבֵּשׁ גָּרֶם' - ורוח שבורה[יא] תיבש עצם, ולכן כאשר יעבור לפניך שונאך ורוחך תישבר, תתייבש רגלך[יב] ותהיה צרה כמקודם. **עָבַד הָכִי** - עשה כן אספסיינוס, והעבירו לפניו אדם ששונאו, ואכן **עַיֵּיל** - רגלו השניה נכנסה למנעלו.

אָמַר לֵיהּ אספסיינוס לרבן יוחנן בן זכאי, **וּמֵאַחַר דְּחַכְמִיתוּ פּוּלֵּי הַאי** - ומאחר שהינכם חכמים כה מופלגים, מדוע לא התחכמתם **וַעַד הָאִידְנָא אַמַּאי לֹא אָתֵיתוּ לְגַבַּאי** - ולא באתם אלי עד עכשיו, להשלים עמי. **אָמַר לֵיהּ** רבן יוחנן בן זכאי, **וְכִי לֹא אָמְרֵי לָךְ** שלא יכולתי לבוא מחמת הבריונים, **אָמַר לֵיהּ** אספסיינוס, **אֲנָא נַמִּי אָמְרִי לָךְ** - אף אני עניתי לך במשל, שהייתם צריכים להחריב את החומה ולסלק מכם את הבריונים, ולבוא אליי[יג].

אָמַר לֵיהּ אספסיינוס לרבן יוחנן בן זכאי, מאחר שנעשיתי למלך, **מִיזַל אָזִילְנָא** - הריני הולך לרומי, ששם מקום המלכות, **וְאִינָשׁ אַחֲרִינָא מְשַׁדַּרְנָא** - ואשלח שר צבא אחר שילחם עם ישראל ויכניעם, **אֶלָּא בְּעֵי מִינַּאי מִידִּי דְּאָתֵן לָךְ** - תבקש ממני דבר שאותו אתן לך[יד]. **אָמַר לֵיהּ** רבן יוחנן בן זכאי, שלוש בקשות יש

א. רש"י (ד"ה מיבנא). וראה עוד להלן.

ב. אע"פ שירושלים עדיין לא נמסרה בידו עד שבא טיטוס אחר כך וכבשה, מכל מקום מכיון שעשה עליה מצור במשך שלוש שנים וגרם לרעב, הרי זה כאילו שכבר נמסרה בידו. תוס' (ד"ה מי). [וראה בספר מנחת יהודה (ד"ה מיבנא) שתמה מדוע נדחקו התוס' לבאר ש'מימסרא' הוא בלשון עבר, ולכך הוצרכו לומר שהכוונה שכבר נמסרה בידו על ידי המצור והרעב שגרם, ולא פירשו התוס' ש'מימסרא' הוא בלשון עתיד, וכוונתו היתה שהוא עתיד למלוך וירושלים תיפול בידו].

ובתפארת יעקב (נמוס' ד"ה מי לאו) ביאר, שלפי שהיה רבן יוחנן בן זכאי נשיא וגדול מכולם, ומסר לאספסיינוס את העיר, הרי היא כמסורה בידו, ומיעוט הבריונים אינם חשובים ויהרגם.

ג. רש"י (ד"ה לבנון). וכן מפורש ביומא (נט:). המהרש"א (מ"ל ד"ה דכתיב) ביאר עוד, שנקרא לבנון משום שנבנה מעצי הלבנון (מלכים א' ה), וגם מלשון בנין.

ד. רש"י בבבא בתרא (טז:) ביאר שדרקון הוא נחש, אולם בעבודה זרה (מב:) ביאר שדרקון הוא דומה לנחש. והרע"ב בעבודה זרה (פ"ג מ"ג) ביאר שדרקון הוא נחש שיש לו ציצין וקשקשים כקשקשי הדג.

ה. רש"י (ד"ה מין). אולם המהרש"א (מ"ל ד"ה מילו) ביאר שהכוונה ששוברים את החבית בכדי להרוג את הדרקון עם שבירת החבית, והקשה שלפי רש"י אין מובן כיצד ילך הדרקון עם שבירת החבית, והלא הדרקון רוצה לטעום מהדבש.

ו. ראה להלן טעם הדבר ששתק רבן יוחנן בן זכאי.

ז. הטעם שהקדים את רב יוסף האמורא לפני רבי עקיבא התנא, ביאר בבן יהוידע (סוף ד"ה מ"ל), שאין חולק על כך שרב יוסף קרא פסוק זה על רבן יוחנן בן זכאי, אלא שיש אומרים שאף רבי עקיבא קרא עליו כן, ולכן הביא את רב יוסף שהוא ודאי, קודם רבי עקיבא שהוא במחלוקת.

ח. תרגום יונתן. אולם ראה במצודות ציון שהוא לשון סכלות ושטות.

ט. המהרש"א (מ"ל ד"ה ומאמר מציב) ביאר, שעוון אנשי העיר גרם לכך שהקב"ה השיב את דעתו החכמה של רבן יוחנן בן זכאי, ומנע ממנו להשיב לאספסיינוס את התשובה החכמה שהיתה יכולה להצילם, ועל כך קרא עליו רב יוסף את הפסוק 'משיב חכמים אחור' וכו'. אולם בחכמת מנוח (ד"ה קרי) ביאר שרבן יוחנן בן זכאי לא ענה, משום שלא רצה לבזות את המלך ולנצחו בדברים. ולפי זה ביאור הפסוק 'משיב חכמים אחור' הוא שהחכמים משיבים את דעתם אחורנית ואינם משיבים בחכמתם הראויה להם. וכעין זה כתב בבן יהוידע (ד"ה מלמ).

י. מהרש"א (מ"ל ד"ה מ"ל). וראה עוד להלן.

יא. מצודת ציון (משלי שם).

יב. 'דישון' הוא לשון שומן. מצודת ציון (משלי טו ל). ולכן נופל על זה לשון יבוש, והיינו שהשומן מתייבש, והעצם נעשית צרה.

יג. המהרש"א (מ"ל ד"ה מ"ל ומאמר) ביאר, שאספסיינוס הוסיף ושאל את רבן יוחנן בן זכאי, מאחר והינכם חכמים מופלגים, יכלת להערים על הבריונים ולצאת. ורבן יוחנן בן זכאי השיבו שאף הבריונים חכמים הם. וענה לו אספסיינוס שמכל מקום כבר ענה לו במשל מה היה להם לעשות.

יד. אספסיינוס רצה לתת לרבן יוחנן בן זכאי את בקשתו, לפי שהבין שהוא כיבדו בכך שלא השיב לו על טענתו שהיו צריכים להחריב את החומה ולסלק את הבריונים. בן יהוידע (ד"ה מלמ נעי).

איברא מלכא את. [ס] מלך אתה עתיד להיות: והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא. אלמא אדיר הוא מושל: לבנון זה בית המקדש. שמלכין עוותיהן של ישראל[ב]: ברוך עליה. דבוק ולהוט אחריה: אין שוברין את החבית. כדי שילך לו הדרקון, כך היה לכם להסתית תומת העיר ולשורפה באש כדי להשליך אותן ברויוי מתוכה: וחביתא שבקינן לה. כך היינו מלפיס אולי נוכל להם ולהוציאם ממנה ותהיה העיר קיימת ונשלים עמך: פריסתקא. שליח: לא נפיק. שנתרשנו אחריו משמחת השמועה: ורוח נבאה תיבש גרם. וכאשר תכלה רוחך מחמת השונא תיבש העצם שלך: תן לי יבנה. שלא תתריבנה ולא תהרוג חכמיה: ושושילתא דרבן גמליאל. משפחת הנשיא שלא תהרגם, שלא תכלה שולטנות בית דוד: ואסוותא. רופאים תן לי מאנשיך שירפאו את רבי צדוק, שלא היה יכול לבלוע אוכל לפי שנתקלרו מעיו בתעניתיו: והוא סבר. רבן יוחנן סבר: בולי האי. לישבק לירושלים לא עביד ליה[ס] ואשתכח לאפי הללה פורתא לא עבדי, הלכך בעינא מייה הא דתיהוי הללה פורתא: מיא דפארי. מים שישורו בהם סודין: מיא דסיפוקא. סודין גסין וקמת מעורב בהן: שאגו צוררייך בקרב מועדיך. בזית שאתה מתוועד בו: שמו אותותם אותות. אמרו שסימיהון סימן, [ע] דס זה של מי הוא אם לא שהרגנו את עצמו[פ]: עצמו. כיוון כלפי מעלה: חסין. מתאפק: כמין גרגותני. שלא שסופיס בו יין מגת לבור וקורין קולדוי"ר: וישתכחו בעיר אשר כן עשו. הגדורה הזאת שאתם רואין: מילי דמיטמרן. מטמון ממונם של ישראל: נחשול. רוח סערה: סיסרא. נחל קישון גרפס[ג]: מעלנא. פה להכניס מאכל: מפקנא. מוציא דרך בית הרעי: ארזפתא. קורנס: אישתיק. אותו יתוש מלנקר מפני קול הקורנס: כיון דדש דש. משהרגיל היתוש ולמד בקול הקורנס הכיר בו ולא הניח ניקורו: צפור דרור. רוגדיל"א: בנגידא. אוב: במאי

אי לאו דמלכא את לא מימסרא ירושלים בידך. אע"ג דאכתי לא מימסרא בידו עד שבא טיטוס מ"מ כיון דכבר לר עליה שלא שניס והוה כפנא הוי כאילו כבר נמסרה:

ונעשה נס והיה דם כו'. להודיע דקשה לפני המקום תורכן בית המקדש:

וניקר במוחו ז' שנים. לא נעשה טרפה בכך דדרך תוטמו נכנס ולא ניקב הקרום ועוד יש תילוק בין טריפות לאדם לבהמה כדפרישית בפרק קמא דערובין (דף ז.)[ד]: זה

איברא מלכא את דאי לאו מלכא את לא מימסרא ירושלים בידך דכתיב [א] והלבנון באדיר יפול ואין אדיר אלא מלך דכתי' [ב] והיה אדירו ממנו וגו' ואין לבנון אלא ביהמ"ק שנאמר [ג] ההר הטוב הזה והלבנון ודקאמרת אי מלכא אנא אמאי לא קאתית לגבאי עד האידנא בריוני דאית בן לא שבקינן אמר ליה אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון אישתיק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא [ד] משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי ליה למימר ליה שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן לה אדהכי אתא פריסתקא עליה מרומי אמר ליה קום דמית ליה קיסר ואמרי הנהו[ס] חשיבי דרומי לאותיבך ברישא הוה סיים חד מסאני בעא למסיימא לאחרינא לא עייל בעא למשלפא לאידך לא נפק אמר מאי האי אמר ליה לא תצטער שמועה טובה אתיא לך דכתיב [ה] שמועה טובה תדשן עצם אלא מאי תקנתיה ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה ולחליף קמך דכתיב [ו] ורוח נכאה תיבש גרם עבד הכי עייל אמר ליה ומאחר דחכמיתו כולי האי עד האידנא אמאי לא אתיתו[פ] לגבאי אמר ליה ולא אמרי לך אמר ליה אנא נמי אמרי לך אמר ליה מיזל אזילנא ואינש אחרינא משדרנא אלא בעי מינאי מידי דאתן לך אמר ליה תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דרבן גמליאל ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא [ז] משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא והוא סבר דלמא כולי האי לא עביד והצלה פורתא נמי לא הוי אסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק מאי היא יומא קמא אשקיוה מיא דפארי למחר מיא דסיפוקא למחר מיא דקימחא עד דרווח מיעיה פורתא פורתא. אזל שדריה לטיטוס הרשע [ח] ואמר אי אלהימו צור חסיו בו זה טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה מה עשה תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה ונטל סייף וגידר את הפרוכת[פ] ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו שנאמר [ט] שאגו צוררייך בקרב מועדיך שמו אותותם אותות אבא חנן אומר [י] מי כמוך חסין יה מי כמוך חסין וקשה שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק דבי רבי ישמעאל תנא [כ] מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה באלמים מה עשה נטל את הפרוכת ועשאו[ס] כמין גרגותני והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן והושיבן בספינה לילך להשתבח בעירו שנאמר [כ] ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו אל תיקרי קבורים אלא קבוצים אל תיקרי וישתכחו אלא וישתבחו איכא דאמרי קבורים ממש דאפילו מילי דמטמרן איגלייא להון עמד עליו נחשול שבים לטובעו אמר כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים בא פרעה טבעו במים בא סיסרא טבעו במים אף הוא עומד עלי לטובעני במים אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן בנו של עשו הרשע בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה אמאי קרי לה בריה קלה דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה עלה ליבשה בא יתוש ונכנס בחוטמו ונקר במוחו שבע שנים יומא חד הוה קא חליף אבבא דבי נפחא שמע קל ארזפתא אישתיק אמר איכא תקנתא כל יומא מייתו נפחא ומחו קמיה לנכרי יהיב ליה ארבע זוזי לישראל אמר ליה מיסתייך דקא חזית בסנאך עד תלתין יומין עבד הכי מכאן ואילך כיון דדש דש תניא אמר רבי פנחס בן ערובא אני הייתי בין גדולי רומי וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים במתניתא תנא כגוזל בן שנה[ס] משקל שני ליטרין אמר אביי נקטינן פיו של נחושת וצפורניו של ברזל כי הוה קא מיית אמר להו ליקליוה לההוא גברא ולבדרי לקיטמיה אשב ימי דלא לשכחיה אלהא דיהודאי ולוקמיה בדינא. [א] אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס הוה בעי לאיגיורי אזל אסקיה לטיטוס בנגידא[ס] אמר ליה מאן חשיב בההוא עלמא אמר ליה ישראל מהו לאידבוקי בהו אמר ליה מילייהו נפישין ולא מצית לקיומינהו זיל איגרי בהו בההוא עלמא והוית רישא דכתיב [ב] היו צריה לראש וגו'[ס] כל המיצר לישראל נעשה ראש[ס] אמר ליה דיניה דההוא גברא במאי א"ל

במאי

תורה אור השלם

א) וְנָקַף סְבָכֵי הַיָּעַר בַּבַּרְזֶל וְהַלְּבָנוֹן בְּאַדִּיר יִפּוֹל: [ישעיה י, לד]

ב) וְהָיָה אַדִּירוֹ מִמֶּנּוּ וּמֹשְׁלוֹ מִקִּרְבּוֹ יֵצֵא וְהִקְרַבְתִּיו וְנִגַּשׁ אֵלַי כִּי מִי הוּא זֶה עָרַב אֶת לִבּוֹ לָגֶשֶׁת אֵלַי נְאֻם יְיָ: [ירמיה ל, כא]

ג) אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן: [דברים ג, כה]

ד) מַפֵּר אֹתוֹת בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל: [ישעיה מד, כה]

ה) מְאוֹר עֵינַיִם יְשַׂמַּח לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן עָצֶם: [משלי טו, ל]

ו) לֵב שָׂמֵחַ יִיטַב גֵּהָה וְרוּחַ נְכֵאָה תְיַבֵּשׁ גָּרֶם: [משלי יז, כב]

ז) וְאָמַר אִי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ: [דברים לב, לז]

ח) שָׁאֲגוּ צֹרְרֶיךָ בְּקֶרֶב מוֹעֲדֶךָ שָׂמוּ אֹתֹתָם אֹתוֹת: [תהלים עד, ד]

ט) יְיָ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת מִי כָמוֹךָ חָסִין יָהּ וֶאֱמוּנָתְךָ סְבִיבוֹתֶיךָ: [תהלים פט, ט]

י) מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם יְיָ מִי כָמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלֹּת עֹשֵׂה פֶלֶא: [שמות טו, יא]

כ) וּבְכֵן רָאִיתִי רְשָׁעִים קְבֻרִים וָבָאוּ וּמִמְּקוֹם קָדוֹשׁ יְהֹלָכוּ וְיִשְׁתַּכְּחוּ בָּעִיר אֲשֶׁר כֵּן עָשׂוּ גַּם זֶה הֶבֶל: [קהלת ח, י]

ל) הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ אֹיְבֶיהָ שָׁלוּ כִּי יְיָ הוֹגָהּ עַל רֹב פְּשָׁעֶיהָ עוֹלְלֶיהָ הָלְכוּ שְׁבִי לִפְנֵי צָר: [איכה א, ה]

לעזי רש"י

קולדוי"ר. פירוס מסננת (רש"י סוכה ג ע"ב ד"ה לעבדיכו ועי' רש"י מגיגה כב ע"ב וע"ז נו ע"ב ד"ה גרגותני): רוגדיל"א פירוס סנוגית (עיין שבת עז ע"ב מולין סב ע"ב וירמיה ח ז):

מסורת הש"ס עם הוספות

ס) סנהדרין קד: ע"ס. **ב)** יומא לט:. **ג)** שופטים ה כא. **ד)** [נפט"ז מ"ד דיימות כתב הסוי"ע על מ"ס תוס' דהכא כלפרישית בפ"ק דעירובין אבל לא מצאתי שם לגוס עכ"ל נראה שלא היה לפניו מה שנדפס שם בתוספות דעירובין ז. ד"ה בגון שדרה וכו' בשם תוס' כ"י ומיהו כמה בני אדם וכו' ע"ש ועי' תוס' ב"ק נא. ד"ה נעביד ותוס' זבחים קטו. ד"ה ולעולא ותוס' מולין מב: ד"ה ולא"ל יהודה ותוספות בכורות לז. ד"ה כדי].

הגהות הגר"א

[א] גמ' אונקלוס בר אונקלוס בר אחתיה דאנדריינוס הוה כו' כל"ל:

הגהות וציונים

ס) דפו"י קיסר **ואמינו** לדהו חשיבי, וצ"ל כמו במנוה"מ ובאגה"ת ובכת"י **ואימנו: ב)** ד' ונציא רפ"ו **אתית**, וכ"ה במנוה"מ ובאגה"ת ובמהרש"א: **ג)** דפו"י **וגירד** את **הפרכות**: **ד)** דפו"י את **הפרכות** **ועשאן** (ועל הלשון רבים כתב היעב"ץ דבבי טובא הוי): **ה)** [לפי שהגלה את ישראל שנמשלו ליונה, טעם זה כתב בספר חסידים סי' תתשנ"א] (גלוין) ראשונים וכת"י בן יונה, וכמו בויק"ר כב ג: **ו)** [בערוך ערך נגר ד' איתא **בנגירא** פי' בכישוף] (גלוין): **ז)** [כלומר קודם שמיצר להם נעשה ראש שלא יאמרו ביד אומה שפילה מסר את בניו. כ"כ תוספות חגיגה יג: ד"ה שלא] (גלוין): **ס)** בכת"י נוסף **באמת**: **ע)** צ"ל **לי** (באה"מ, וכ"ה בכת"י): **פ)** בכת"י נוסף **כלומר**: **צ)** דפו"ר **עצמינו**:

לי ממך: **א. תֵּן לִי יַבְנֶה וַחֲכָמֶיהָ** שלא תחריבה ולא תהרוג את חכמיה[טו]. **ב. וְשׁוּשִׁילְתָּא דְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל** - אל תהרוג את משפחת רבן גמליאל הנשיא, ובכך תשאיר זכר למלכות בית דוד[טז]. **ג. וְאַסְוָותָא דְּמַסְיָין לֵיהּ לְרַבִּי צָדוֹק** - ורופאים מאנשיך תן לי, שירפאו את רבי צדוק, שנתקצרו מעיו מרוב תעניותיו, ולא היה יכול לבלוע אוכל[יז].

קָרֵי עֲלֵיהּ רַב יוֹסֵף - קרא עליו רב יוסף פסוק זה, **וְאִיתֵימָא** ויש אומרים שרַבִּי עֲקִיבָא קרא עליו כן, **'מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל'** (ישעיה מד כה) - הקב"ה משיב לאחור את חכמתם של החכמים, ומקלקל את דעתם, כלומר, הקדוש ברוך הוא לקח את חכמתו של רבן יוחנן בן זכאי שלא ידע מה לבקש מאספסיינוס. שכן **אִיבָּעֵי לְמֵימַר לֵיהּ** - רבן יוחנן בן זכאי היה צריך לומר לקיסר **לְשַׁבְקִינְהוּ הָדָא זִימְנָא** - שיעזוב את ירושלים בפעם זו, ולא יחריבה.

מבארת הגמרא מדוע רבן יוחנן בן זכאי לא ביקש מאספסיינוס כן. **וְהוּא** - רבן יוחנן בן זכאי **סָבַר, דְּלָמָא כּוּלֵּי הַאי לָא עָבִיד** - אולי אם יבקש בקשה גדולה כזו, לעזוב את ירושלים, לא יעשה אספסיינוס את בקשתו[יח], **וְנִמְצָא שאפילו הַצָּלָה פּוּרְתָּא** [-מועטת] **נַמִּי לָא הֲוֵי** - גם לא תהא, ולכן ביקש את הדברים האלו, בכדי שלפחות תהא הצלה מועטת.

הגמרא מביאה את האופן בו ריפאו את רבי צדוק:
מבררת הגמרא, **אַסְוָותָא דְּמַסְיָין לֵיהּ לְרַבִּי צָדוֹק, מַאי הִיא** - כיצד ריפאו הרופאים את רבי צדוק ממחלתו. מבארת הגמרא, **יוֹמָא קַמָּא אַשְׁקְיוּהָ מַיָּא דְּפַאֲרֵי** - ביום הראשון השקוהו מים ששרו בהם סובין, שהם קלים ביותר, ויכול היה רבי צדוק לבולעם. **לְמָחָר** השקוהו **מַיָּא דְּסִיפּוּקָא** - מים ששרו בהם סובין גסים יותר, ושמעורב בהם קמח. **לְמָחָר** השקוהו **מַיָּא דְּקִימְחָא** - מים ששרו בהם קמח, שהם סמיכים יותר, **עַד דְּרָוַוח מֵיעֵיהּ** - עד שמעיו התרחבו **פּוּרְתָּא פּוּרְתָּא** - מעט מעט, והיה יכול לאכול כל מיני מאכל.

הגמרא מספרת על המשך החורבן:
אָזַל - הלך אספסיינוס חזרה לרומי, **וְשַׁדְּרֵיהּ לְטִיטוּס הָרְשָׁע** - ושלח את טיטוס הרשע שילחם עם ישראל.

הגמרא דורשת כמה פסוקים המורים על רשעותו של טיטוס:
נאמר בתורה (דברים לב לז) **'וְאָמַר אֵי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ'** - והיינו שהאויב שיבוא על ישראל יאמר היכן אלהיהם החזק שהם חוסים בו, ודורשת הגמרא שאויב **זֶה** הוא **טִיטוּס הָרְשָׁע, שֶׁחֵירֵף וְגִידֵּף כְּלַפֵּי מַעְלָה** ואמר שהקב"ה כביכול אינו נמצא.

מספרת הגמרא את השתלשלות העניינים:
מָה עָשָׂה טיטוס הרשע, **תָּפַשׂ זוֹנָה בְּיָדוֹ, וְנִכְנַס** עמה **לְבֵית קָדְשֵׁי הַקֳּדָשִׁים, וְהִצִּיעַ סֵפֶר תּוֹרָה** תחתיהם, **וְעָבַר עָלֶיהָ עֲבִירָה**[יט]. **וְנָטַל סַיִף** [-חרב[כ]] **וְגִידֵּר אֶת הַפָּרוֹכֶת** - וחתך את הפרוכת, **וְנַעֲשָׂה נֵס**[כא], **וְהָיָה דָּם מִבַּצְּבֵץ וְיוֹצֵא** מהפרוכת[כב], **וְכַפֻּבּוּר** טיטוס הרשע **שֶׁהָרַג אֶת עַצְמוֹ** - כביכול את הקב"ה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (תהלים עד ד) **'שָׁאֲגוּ צָרֶיךָ בְּקֶרֶב מוֹעֲדֶיךָ'** - שאגו שונאיך בתוך בית מקדשך[כג] **שָׂמוּ אוֹתֹתָם אֹתוֹת'** - וכשגברה ידם להחריבו, אמרו שהסימנים שלהם הם סימנים אמיתיים, וכן היה טיטוס הרשע סבור שסימנו שהרג את עצמו הוא סימן, ודם זה הוא של עצמו שנהרג[כד].

אַבָּא חָנָן אוֹמֵר, פסוק זה (תהלים פט ט) יש לדרוש על מעשה זה, **'מִי כָמוֹךָ חֵסִין יָהּ'**, ופירושו **'מִי כָּמוֹךָ חָסִין'** - מתאפק **וְקָשֶׁה**[כה], **שֶׁאַתָּה שׁוֹמֵעַ** את **גִּיאוּצוֹ וְגִידּוּפוֹ שֶׁל אוֹתוֹ רָשָׁע, וְשׁוֹתֵק.**

הגמרא מביאה פסוק נוסף שנדרש על כך:
דְּבֵי רַבִּי יִשְׁמָעֵאל תָּנָא, נאמר בתורה (שמות טו יא), **'מִי כָמֹכָה בָּאֵלִים ה'**, ויש לדרוש שהפירוש הוא **מִי כָמוֹכָה בָּאִלְּמִים** שאינם עונים למחרפיהם[כו].

הגמרא ממשיכה לספר את מעשיו של טיטוס הרשע:
מָה עָשָׂה טיטוס הרשע, **נָטַל אֶת הַפָּרוֹכֶת**[כז], **וַעֲשָׂאוֹ כְּמִין**

טו. כל יושבי יבנה היו תלמידי חכמים היושבים בבית המדרש, וכולם הרביצו תורה הרבה, ולכן אמר לו 'תן לי יבנה וחכמיה', ונתכוין להפחידו בעמלי התורה, שידוע שכל זמן שהקול קול יעקב אין הידים ידי עשו שולטות (ב"ר סה כ). בן יהוידע (ד"ה מן).

טז. רש"י (ד"ה ושושילתא). וביאר בפתח עינים (ד"ה ושושילתא), שעיקר בקשתו היתה שלא יהרגם, ובשביל שלא ישאלנו מדוע הוא חושש לדמם יותר מלאחרים אמר לו שלא תכלה שולטנות בית דוד, שתהיה להם עכ"פ שליטה מסוימת, ואת זה הוא מבקש משום כבוד דוד המלך ע"ה. אבל לא נתכוין לבקש שימנו את רבן שמעון בן גמליאל לנשיא במקום אביו שהיה מהרוגי מלכות, משום שחשש מהקיסר, ולכן נתמנה רבן יוחנן בן זכאי עצמו לנשיא.

יז. כוונת רבן יוחנן בן זכאי היתה שבזכות שלושה דברים אלו ינצלו ישראל ולא יוכלו הגוים לנצחם, כי יבנה וחכמיה יש להם את כח התורה, ורבי צדוק היה כחו בתפילתו ובתעניתו, ושושילתא דרבן גמליאל יש להם חשיבות מצד עצמם שהם נשיאים, ועל ידי שלושה כוחות אלו יהיה לישראל תוקף כנגד הגוים, והיינו בכח התורה, בכח התפילה, ובכח חשיבותם שהינם חשובים ומיוחסים. וביאר ששלושה דברים אלו מרמזים על שלושת המידות שהקב"ה נוהג בעולמו, והם חסד, דין, ורחמים. והיינו שידוע שהחכמים העוסקים בתורה דבוקים במידת החסד, וכמו שאמרו חז"ל (מגילה יב:) כל העוסק בתורה בלילה, הקב"ה מושך עליו חוט של חסד ביום, דכתיב (תהלים מט ט) 'יומם יצוה ה' חסדו', ולמה, מפני ש'בלילה שירה עמי', והיינו שהשירה של התורה עמו, והתורה נקראת תורת חסד, שנאמר (משלי לא טו) 'ותורת חסד על לשונה', ולכן רצה ביבנה וחכמיה שהם דבוקים במידת החסד. ורבי צדוק היה משלים את מידת הדין על ידי תעניתו. ושושילתא דרבן גמליאל דבק בהם רחמים, משום שהיו זרע קודש בלי פסול, וכפי שמידת יעקב אבינו היא רחמים, לפי שהיה זרעו בלא פסולת כלל. וכאשר יהיו לישראל את כח שלושת מידות אלו שהקב"ה מנהיג בהם את עולמו, יציל אותם השי"ת. מהר"ל (חידושי אגדות, וגלה ישראל פ"ה ד"ה מן).

יח. רבן יוחנן בן זכאי הבין מדברי אספסיינוס שלא יניח בפעם זו לירושלים, לפי שהקדים ואמר לו 'מיזל אזילנא ואיניש אחרינא משדרנא', והיינו שלא יבקש ממנו דבר זה, כי אם דברים אחרים. מצודת דוד (ד"ה אמר ליה).

יט. לפנימיות הענין, ראה מהר"ל (חידושי אגדות כאן, וגלה ישראל פ"ה).

כ. לרמז על מה שהובטח לעשו 'ועל חרבך תחיה', מכיון שפרקו ישראל עולו של הקב"ה. מצודת דוד (ד"ה נמעשה דטיטוס).

כא. היה זה נס לישראל, מכיון שעל ידי כן חירף וגידף טיטוס הרשע את הקב"ה, וגרם שלא ימסרו ישראל בידיו כלליה ח"ו. בן יהוידע (ד"ה ונעשה), ועיי"ש שהאריך.

כב. כדי להראות שקשה לפני הקב"ה חורבן בית המקדש. תוס' (ד"ה ונעשה). במצודת דוד (ד"ה נמעשה דטיטוס) ביאר, שהדם שבצבץ היה דם ההזאות שהיזו על הפרוכת, ובא לרמז שעוונותיהם של ישראל לא נתכפרו, ולא קיבל הקב"ה את הזאתם, ושלא נתכפר להם דמו של זכריה הנביא שהרגוהו בהיכל, ושאר דמים ששפכו, ולכן נענשו, ולא יתלה זאת בכוחו וגבורתו. וראה עוד בילקוט ביאורים.

כג. בית המקדש נקרא 'מועד', לפי שנאמר בו (שמות כה כב) 'ונועדתי לך שם' ובו מתוועד הקב"ה. רש"י (ד"ה שאגו, ותהילים שם). ובמצודת ציון (שם) ביאר שהוא מלשון ועד ואסיפה.

כד. רש"י (ד"ה שמו). והמהרש"א (מ"ל, ד"ה ואמר מי) ביאר, שהיה סבור ש'אותותם' היינו אות וסימן להריגת אדם שהוא יציאת דמו, הוא גם 'אותות' להריגתו כביכול.

כה. מהמהר"ל (חידושי אגדות ד"ה ויש, וגלה ישראל פ"ה) משמע ש'קשה' הכוונה שמחמת עצמותו הקשה אינו עונה למחרפיו, ולא כמו בשר ודם שצריך לכבוש את כעסו בחזקה. ובאור החמה ביאר הכוונה, שאע"פ שהוא קשה וגיבור מכל מקום הוא מתאפק ושותק על גידופו.

כו. בביאור הדרשה יש כמה ביאורים: א. הראשונים [פירוש בעלי התוס' והחזקוני (שמות טו יא), וכן המהרש"א (מ"ל ד"ה מי)] ביארו, שהדרשה היא ממה שכתוב 'באלם' חסר יו"ד, שמשמעו אילם שאינו מדבר. ב. המהר"ל (גלה ישראל פ"ה סוף ד"ה ונטל, וחידושי אגדות ד"ה ויש) ביאר, שמי שאינו יכול לדבר כלל נקרא אילם משום ש'קשה' להוציא ממנו דיבור, ו'אלים' גם הוא משמעו חוזק וקושי, ושורש אחד לשניהם. ג. הכלי יקר (שמות שם) ביאר, שרבי ישמעאל פירש אף הוא ש'באלים' הוא לשון חוזק ואלימות, וכפי שפירש רש"י (שם), אלא שדרש שאלימותו היא בכך ששותק כאילם ואינו מגיב לדברי מחרפיו, וכפי שאמרו (אבות פ"ד מ"ג) איזהו גיבור הכובש את יצרו, וכך בזמן שהקב"ה שומע ושותק ועושה את עצמו כאילם כביכול, הרי זה מצד ידו החזקה שכובש את כעסו ושותק. וראה עוד בילקוט ביאורים.

כז. כדי להראות את הדם שעליו, שהיה סבור שהרג את עצמו. מהרש"א (מ"ל ד"ה ואמר מה).

איברא מלכא את. [3] מלך אתה עתיד להיות: והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא. אלמא אדיר הוא מושל: לבנון זה בית המקדש. שמלכין עוותיהן של ישראל[3]: ברוך עליה. דבוק ולהוט אחריה: אין שוברין את החבית. כדי שילך לו הדרקון, כך היה לכם להחמית חומת העיר ולשורפה באש כדי להשליך אותן ברויוי מתוכה: וחביתא שבקינן לה. כך היינו מניחים אולי יוכל להם ולהוציאם ממנה ותהיה העיר קיימת ונשלים עמך: פריסתקא. שליח: לא נפיק. שנתדשנו אברי משמחת השמועה: ורוח נבאה תיבש גרם. וכאשר תכלה רוחך מחמת השונא תיבש העצם שלך: תן לי יבנה. שלא תתריבנה ולא תהרוג חכמיה: ושושילתא דרבן גמליאל. משפחת הנשיא שלא תהרגם, שלא תכלה שולטנות בית דוד: ואסוותא. רופאים תן לי מאנשיך שירפאו את רבי לדוק, שלא היה יכול לבלוע אוכל לפי שנתקצרו מעיו בתעניתיו: והוא סבר. רבן יוחנן סבר: כולי האי. לישבק לירושלים לא עביד ליה[3] ואשתכח לאפי' הללה פורתא לא עבדי, הלכך בעינא מייה הא דתיהוי הללה פורתא: מיא דפארי. מיס שיעורו בהם סובין: מיא דסיפוקא. סובין גסין וקמח מעורב בהן: שאגו צוררייך בקרב מועדיך. בזית שאתה מתוועד בו: שמו אותותם אותות. אמרו שסימיהון סימן, [3] דס זה של מי הוא אם לא שהרגו את עצמו[3]: עצמו. כיצוי כלפי מעלה: חסין. מתאפק: כמין גרגותני. סל גדול שסופיס בו יין מגת לבור וקורין קולדוי"ר: וישתכחו בעיר אשר בן עשו. הגבורה הזאת שאתם רואין: מילי דימטמרן. מטמון ממונם של ישראל: נחשול. רוח סערה: סיסרא. נחל קישון גרפס[ג]: מעלנא. פה להכעיס מאכל: מפקנא. מוצא דרך בית הרעי: ארזפתא. קורנס: אישתיק. אותו יתוס מלנקר מפני קול הקורנס: כיון דדש דש. משהרגיל היתוס ולמד בקול הקורנס הכיר בו ולא הניח ניקורו: צפור דרור. רוגדיל"א: בנגידא. אוב: במאי

איברא מלכא את דאי לאו מלכא את לא מימסרא ירושלים בידך דכתיב [א] **והלבנון באדיר יפול ואין אדיר אלא מלך דכתי'** [ב] **והיה אדירו ממנו וגו' ואין לבנון אלא ביהמ"ק שנאמר** [ג] **ההר הטוב הזה והלבנון ודקאמרת אי מלכא אנא אמאי לא קאתית לגבאי עד האידנא בריוני דאית בן לא שבקינן אמר ליה אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון אישתיק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא** [ד] **משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי ליה למימר ליה שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן לה אדהכי אתא פריסתקא עליה מרומי אמר ליה קום דמית ליה קיסר ואמרי הנהו** [3] **חשיבי דרומי לאותיבך ברישא הוה סיים חד מסאני בעא למסיימא לאחרינא לא עייל בעא למשלפא לאידך לא נפק אמר מאי האי אמר ליה לא תצטער שמועה טובה אתיא לך דכתיב** [ה] **שמועה טובה תדשן עצם אלא מאי תקנתיה ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה ולחליף קמך דכתיב** [ו] **ורוח נכאה תיבש גרם עבד הכי עייל אמר ליה ומאחר דחכמיתו כולי האי עד האידנא אמאי לא אתיתו** [3] **לגבאי אמר ליה ולא אמרי לך אמר ליה אנא נמי אמרי לך אמר ליה מיזל אזילנא ואינש אחרינא משדרנא אלא בעי מינאי מידי דאתן לך אמר ליה תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דרבן גמליאל ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא** [ד] **משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא והוא סבר דלמא כולי האי לא עביד והצלה פורתא נמי לא הוי אסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק מאי היא יומא קמא אשקיוה מיא דפארי למחר מיא דסיפוקא למחר מיא דקימחא עד דרווח מיעיה פורתא פורתא. אזל שדריה לטיטוס הרשע** [ז] **ואמר אי אלהימו צור חסיו בו זה טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה מה עשה תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה ונטל סייף וגידר את הפרוכת** [3] **ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו שנאמר** [ח] **שאגו צוררייך בקרב מועדיך שמו אותותם אותות אבא חנן אומר** [ט] **מי כמוך חסין יה מי כמוך חסין וקשה שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק דבי רבי ישמעאל תנא** [י] **מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה באלמים מה עשה נטל את הפרוכת ועשאו** [3] **כמין גרגותני והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן והושיבן בספינה לילך להשתבח בעירו שנאמר** [כ] **ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו אל תיקרי קבורים אלא קבוצים אל תיקרי וישתכחו אלא וישתבחו איכא דאמרי קבורים ממש דאפילו מילי דמטמרן איגלייא להון עמד עליו נחשול שבים לטובעו אמר כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים בא פרעה טבעו במים בא סיסרא טבעו במים אף הוא עומד עלי לטובעני במים אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן בנו של עשו הרשע בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה אמאי קרי לה בריה קלה דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה עלה ליבשה בא יתוש ונכנס בחוטמו ונקר במוחו שבע שנים יומא חד הוה קא חליף אבבא דבי נפחא שמע קל ארזפתא אישתיק אמר איכא תקנתא כל יומא מייתו נפחא ומחו קמיה לנכרי יהיב ליה ארבע זוזי לישראל אמר ליה מיסתייך דקא חזית בסנאך עד תלתין יומין עבד הכי מכאן ואילך כיון דדש דש תניא אמר רבי פנחס בן ערובא אני הייתי בין גדולי רומי וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים במתניתא תנא כגוזל בן שנה** [3] **משקל שני ליטרין אמר אביי נקטינן פיו של נחושת וצפורניו של ברזל כי הוה קא מיית אמר להו ליקליוה לההוא גברא ולבדרי לקיטמיה אשב ימי דלא לשכחיה אלהא דיהודאי ולוקמיה בדינא.** [א] **אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס הוה בעי לאיגיורי אזל אסקיה לטיטוס בנגידא** [3] **אמר ליה מאן חשיב בההוא עלמא אמר ליה ישראל מהו לאידבוקי בהו אמר ליה מילייהו נפישין ולא מצית לקיומינהו זיל איגרי בהו בההוא עלמא והוית רישא דכתיב** [ז] **היו צריה לראש וגו'** [ו] **כל המיצר לישראל נעשה ראש** [3] **אמר ליה דיניה דההוא גברא במאי א"ל**

במאי

א) **ונקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול:** [ישעיה י, לד]

ב) **והיה אדירו ממנו ומשלו ממקרבו יצא והקרבתיו ונגש אלי כי מי הוא זה ערב את לבו לגשת אלי נאם יי:** [ירמיה ל, כא]

ג) **אעברה נא וארא את הארץ הטובה אשר בעבר הירדן ההר הטוב הזה והלבנון:** [דברים ג, כה]

ד) **מפר אתות בדים וקסמים יהולל משיב חכמים אחור ודעתם יסכל:** [ישעיה מד, כה]

ה) **מאור עינים ישמח לב שמועה טובה תדשן עצם:** [משלי טו, ל]

ו) **לב שמח ייטיב גהה ורוח נכאה תיבש גרם:** [משלי יז, כב]

ז) **ואמר אי אלהימו צור חסיו בו:** [דברים לב, לז]

ח) **שאגו צוררך בקרב מועדך שמו אותתם אותות:** [תהלים עד, ד]

ט) **יי אלהי צבאות מי כמוך חסין יה ואמונתך סביבותיך:** [תהלים פט, ט]

י) **מי כמכה באלם יי מי כמכה נאדר בקדש נורא תהלת עשה פלא:** [שמות טו, יא]

כ) **ובכן ראיתי רשעים קברים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו גם זה הבל:** [קהלת ח, י]

ל) **היו צריה לראש אויביה שלו כי יי הוגה על רב פשעיה עולליה הלכו שבי לפני צר:** [איכה א, ה]

לעזי רש"י

קולדויי"ר. פירוס מסגנת (רש"י סוכה ג ע"ב ד"ה לעבדיכו ועי' רש"י מגיגה כב ע"ב וע"ז נו ע"ב ד"ה גרגותני): רונדיל"א פירוס סגונית (עיין שבת עז ע"ב מולין סב ע"ב וירמיה ח ז):

מסורת הש"ס עם הוספות

1) סנהדרין קד: ע"ס. **2)** יומא לט:; **ג)** שופטים ה כא, **7)** [נפט"ז מ"ד דיימות כתב הסוי"ע על מ"ס תוס' דהכא כלפריסית בפ"ק דעירובין אבל לא מצאתי שם כלום עכ"ל נראה שלא היה לפניו מה שנדפס שם בתוספות דעירובין ז. ד"ה בגון שדרה וכו' בשם תוס' כ"י ומיהו כמה בני אדם וכו' ע"ש ועי' תוס' ב"ק נא. ד"ה נעביד ותוס' זבחים קטו. ד"ה ולעולא ותוס' מולין מב: ד"ה ולא"ל יהודה ותוספות בכורות לז. ד"ה כדי].

הגהות הגר"א

[א] גמ' **אונקלוס בר אונקלוס בר אחתיה דאנדריינוס הוה כו'** כל"ל:

הגהות וציונים

ל) דפו"י קיסר **ואמינו לדהו** חשיבי, וצ"ל כמו במנוה"מ ובאגה"ת ובכת"י **ואימנו: 3)** ד' ונציא רפ"ר **אתית**, וכ"ה במנוה"מ ובאגה"ת ובמהרש"א: **ג)** דפו"י **וגירד** את **הפרכות**: **ד)** דפו"י את **הפרכות** **ועשאן** (ועל הלשון רבים כתב היעב"ץ דבבי טובא הוי): **ס)** [לפי שהגלה את ישראל שנמשלו ליונה, טעם זה כתב בספר חסידים סי' תתשנ"א] (גלוין) ראשונים וכת"י בן יונה, וכמו בויק"ר כב ג: **ו)** [בערוך ערך נגר ד' איתא **בנגירא** פי' בכישוף] (גלוין): **ז)** [כלומר קודם שמיצר להם נעשה ראש שלא יאמרו ביד אומה שפילה מסר את בניו. כ"כ תוספות חגיגה יג: ד"ה שלא] (גלוין): **ס)** בכת"י נוסף **באמת**: **ע)** צ"ל **לי** (באה"מ, וכ"ה בכת"י): **ץ)** בכת"י נוסף **כלומר**: **ק)** דפו"ר **עצמינו**:

גַּרְגּוּתָנִי - סל גדול, **וְהֵבִיא** את **כָּל הַכֵּלִים שֶׁבַּמִּקְדָּשׁ, וְהִנִּיחָן בָּהֶן** - בפרוכת, **וְהוֹשִׁיבָן בִּסְפִינָה, לֵילֵךְ לְהִשְׁתַּבֵּחַ בְּעִירוֹ.**

הגמרא דורשת פסוק על מעשה זה, **שֶׁנֶּאֱמַר** (קהלת ח י) 'וּבְכֵן רָאִיתִי רְשָׁעִים קְבֻרִים וּבָאוּ, וּמִמְּקוֹם קָדוֹשׁ יְהַלֵּכוּ, וְיִשְׁתַּכְּחוּ בָעִיר אֲשֶׁר כֵּן עָשׂוּ', ודורשת הגמרא, **אַל תִּיקְרֵי** 'קְבוּרִים' **אֶלָּא** 'קְבוּצִים'[כח], **וְאַל תִּיקְרֵי** 'וְיִשְׁתַּכְּחוּ' **אֶלָּא** 'וְיִשְׁתַּבְּחוּ'[כט], וביאור הפסוק הוא, שהרשעים נקבצו ובאו ממקום המקדש, בכדי להשתבח בעירם על מה שעשו בבית המקדש. **אִיכָּא דְּאָמְרֵי** - יש שדרשו את התיבה 'קבורים' ככתיבתה, והיינו **קְבוּרִים מַמָּשׁ, דַּאֲפִילּוּ מִילֵּי דְּמִטַּמְּרָן** - מטמונם של ישראל שהיה קבור ומוסתר, **אִיגַּלְיָא לְהוֹן** - נתגלה להם.

הגמרא מספרת מה היה עונשו של טיטוס הרשע:
בעודו מפליג בספינה, **עָמַד עָלָיו**[ל] **נַחְשׁוֹל** - רוח סערה[לא] **שֶׁבַּיָּם** ואיים **לְטוֹבְעוֹ, אָמַר** טיטוס הרשע **כְּמִדּוּמֶּה אֲנִי, שֶׁאֱלֹהֵיהֶם שֶׁל אֵלּוּ** - ישראל, **אֵין גְּבוּרָתוֹ אֶלָּא בַּמַּיִם**[לב]. והראיה, **שבָּא פַּרְעֹה, טִבְעוֹ בַּמַּיִם** של ים סוף, **וּבָא סִיסְרָא, טִבְעוֹ בַּמַּיִם** של נחל קישון[לג], ולכן **אַף הוּא עוֹמֵד עָלַי** עתה, ורוצה **לְטוֹבְעֵנִי בַּמַּיִם**[לד], **אִם גִּבּוֹר הוּא, יַעֲלֶה לַיַּבָּשָׁה, וְיַעֲשֶׂה עִמִּי** שם **מִלְחָמָה**, ונראה מי ינצח.

יָצְתָה בַּת קוֹל מהשמים, **וְאָמְרָה לוֹ, רָשָׁע בֶּן רָשָׁע**[לה]**, בֶּן בְּנוֹ שֶׁל עֵשָׂו הָרָשָׁע**[לו]**, בְּרִיָּה קַלָּה יֵשׁ לִי בְּעוֹלָמִי, וְיַתּוּשׁ שְׁמָהּ.** ומבררת הגמרא, **אַמַּאי** קָרֵי לָהּ בְּרִיָּה קַלָּה - מדוע נקרא היתוש בריה קלה. מבארת הגמרא, משום **דְּמַעֲלָנָא אִית לָהּ** - שיש לה פה להכניס את האוכל, **וּמַפְקָנָא לֵית לָהּ** - ואין לה פתח להוציא הרעי[לז]. חוזרת הגמרא להמשיך את דברי הבת קול, **עֲלָה לַיַّבָּשָׁה, וְתַעֲשֶׂה עִמָּהּ מִלְחָמָה**, ונראה מי ינצח.

מספרת הגמרא כיצד היה הדבר:
עָלָה טיטוס **לַיַּבָּשָׁה, בָּא יַתּוּשׁ, וְנִכְנַס בְּחוֹטְמוֹ** - באפו, **וְנִקַּר בְּמוֹחוֹ שֶׁבַע שָׁנִים**[לח]. **יוֹמָא חַד, הֲוָה קָא חָלִיף אַבָּבָא דְּבֵי נַפְחָא** - יום אחד, עבר טיטוס לפני פתח של בית נפחים, **וּשְׁמַע** היתוש את **קַל אַרְזַפְתָּא** - קול דפיקות הקורנס שהיה הנפח דופק בו, **וְאִישְׁתִּיק** - ופסק היתוש מלנקר במוחו. **אָמַר** טיטוס, **אִיכָּא תַּקָּנְתָּא** - יש לי תקנה ודרך כיצד להפסיק את ניקורו של היתוש. **כָּל יוֹמָא מַיְיתוּ נַפְחָא** - בכל יום היו מביאים אליו נפח, **וּמָחוּ קַמֵּיהּ** - והיו דופקים לפניו. **לְנַפְח נָכְרִי, יָהִיב לֵיהּ** - נתן טיטוס בשכרו **אַרְבַּע זוּזֵי, וּלְנַפְח יִשְׂרָאֵל** לא שילם מאומה, **וְאָמַר לֵיהּ מִיסְתַּיָּיךְ** - דייך בשכר זה **דְּקָא חָזֵית בְּסַנְאָךְ** - שאתה רואה את שונאך מצטער.

עַד תְּלָתִין יוֹמִין עָבַד הָכִי - במשך שלושים יום עשה טיטוס כך, ושתק היתוש מחמת קול דפיקות הקורנס[לט], **מִכָּאן וְאֵילָךְ** - לאחר שלושים יום שוב לא הועילה תקנה זו, משום **שכֵּיוָן דְּדָשׁ** - שהורגל היתוש לקול דפיקות הקורנס, **דָּשׁ** - התרגל, ושוב לא פסק מניקורו מחמת קול דפיקות הקורנס.

הגמרא מתארת את גודלו וכוחו של היתוש:
תַּנְיָא, אָמַר רַבִּי פִּנְחָס בֶּן עֲרוּבָא, אֲנִי הָיִיתִי בֵּין גְּדוֹלֵי וחשובי רוֹמִי, וכְשֶׁמֵּת טיטוס **פָּצְעוּ אֶת מוֹחוֹ** ופתחוהו, **וּמְצָאוּ בּוֹ** את היתוש, שהיה גדול **כְּצִפּוֹר דְּרוֹר**, והיה **במִשְׁקַל שְׁנֵי סְלָעִים. בְּמַתְנִיתָא תָּנָא** שהיה גודלו של היתוש **כְּגוֹזָל בֶּן שָׁנָה**[מ], והיה **במִשְׁקַל שְׁנֵי לִיטְרִין**[מא]. **אָמַר אַבָּיֵי, נַקְטִינָן** - קבלה יש בידינו, **שפִּיו** היה **שֶׁל נְחוֹשֶׁת, וְצִפּוֹרְנָיו** היו **שֶׁל בַּרְזֶל**[מב].

כח. משמעות תיבת קבורים בארמית היא קבוצים, וכמו 'קיבורא דאהיני' (ב"ב ה.), שביאורו אשכול של תמרים המקובצים יחד. מהרש"א (ס"פ סוף ד"ה ואמר). ובחכמת מנוח (ד"ה אל) כתב שצריך לומר אל תקרי 'קבורים' בניקוד שוא, אלא 'קבוצים' בניקוד חיריק, שפירושו קבוצים. אמנם בספר מצור דבש ביאר שאותיות זסשר"צ שהינם ממוצא אחד [-השינים], מתחלפות זו בזו.
והמהר"ל (חידושי אגדות ד"ה שנאמר, ונגלה ישראל פ"ה ד"ה וכן) ביאר, שדרשו כן ממה שלכאורה לא היה צריך לכתוב 'וממקום קדוש יהלכו' בלשון הווה, כי אם 'ומקום קדוש הלכו' בלשון עבר, שהרי כבר נקברו, ולכן דרשו חז"ל שהפסוק בא לומר, שהרשעים היו נקבצים כדי לפרסם את שמם, ועל כך אמר הכתוב שהם קבורים, ואין להם שם כלל.
כט. אותיות בי"ת וכ"ף דומות בשורש כתיבתן, ולכך הן מתחלפות. מהרש"א (שם). ביאור נוסף כתב החכמת מנוח, ש'וישתכחו' הוא מלשון 'אשכחו' ו'שכיחא', והיינו מלשון מציאה ודבר המצוי, וזה מרמז על שבח, שאדם המשתבח ומתפאר יוצא שמו לגדולה, והוא מצוי אצל כל האנשים שמבקשים להכירו. ומה שאמרו 'אל תקרי וישתכחו אלא וישתבחו', היינו אל תקרא 'וישתכחו' בכ"ף דגושה, שמשמעותו ענין שכחה, אלא 'וישתבחו' בכ"ף רפויה, שמשמעותו ענין מצוי. ועוד ביאר שהפסוק לא רצה לומר על הרשעים לשון שבח 'וישתבחו', שיזכרו לשבח ולתפארת, ולכך כינה ואמר להיפך 'וישתכחו' שישתכח שם רשעים, ושם רשעים ירקב וימח שמם וזכרם.
ל. שאר האניות היו עוברים בשלום ורק אנייתו נתקלה בסערה, ולכן הבין שלא מקרה הוא ואמר 'כמדומה אני' וכו'. עץ יוסף (ד"ה כמדומה).
לא. ז"ל הערוך (ערך נחשול): 'ויהי סער גדול בים' (יונה א ד), תרגום והוה נחשול רבא בימא.
לב. דרכו של הקב"ה לאבד את הרשעים במים, מכיון שהמים מוחים את הצורה. מהר"ל (חידושי אגדות, ונגלה ישראל פ"ה ד"ה אין גוטרמן). ובענף יוסף (ד"ה ואמר) ביאר, שהמים נחפזים וממהרים לעשות רצון בוראם, כמאמר הפסוק (תהילים קד ח) 'יעלו הרים ירדו בקעות אל מקום זה יסדת להם', והם עושים את רצונו אפילו ללא ציווי הקב"ה, מרוב קנאתם אליו להרבות את כבודו, ועל כן כשראו רשע זה עובר בים עמד נחשול לטובעו.
לג. כמבואר בשופטים (ה כא). והטעם שלא הזכיר את דור המבול ששטפם במים, ביאר בעיון יעקב, לפי שהמבול בא עליהם ביבשה. אולם בבראשית רבה (כג ג) הוזכר גם דור אנוש ודור המבול שנפרע מהם על ידי מים. והמהרש"א (ס"פ סוף ד"ה גוטרמן) כתב, שטיטוס הרשע נתכוין לחרף ולומר שאע"פ שהאלהים נשבע שלא יוריד עוד מבול לעולם, מכל מקום אלהיהם של אלו אין כוחו אלא במים, ואין זה אותו אלהים.
לד. טיטוס הרשע האמין בדעה (ירושלמי ע"ז פ"ג סוף ה"א) שאין עבודה זרה שולטת בים, ולכן אמר שכוחו של הקב"ה אינו אלא בים לפי ששם אין העבודה זרה שולטת. גרש ירחים (ס"ק ריא).

לה. טיטוס היה בן אשתו של אספסיינוס. ספרי (האזינו פכ"ג).
לו. קבלה היתה בידי רומי שבית המקדש יפול בידי זרעו של עשו, ולכן שלחו את טיטוס הרשע שהיה מזרעו. מהרש"א (ס"פ ד"ה גוטרמן). ובמצודת דוד ביאר שגם עשו כפר בעיקר ולא האמין בתחיית המתים, וכמבואר בילקוט שמעוני (תהילים רמז קיא ד"ה מן האדום).
לז. מכיון שיש חסרון בבריאתה, ואינה יכולה לדחות את הפסולת ולהוציאה, נקראת פחותה, ולא משום קטנותה שהרי יש קטנים ממנה, כדוגמת בצי כינים. עץ יוסף (ד"ה אמאי). ובמצודת דוד (ד"ה כדאמר) ביאר, שנקראת בריה קלה, על שם זה שאוכלת ואינה מוציאה רעי, שכן מצינו במן, שהיה נבלע באיברים, ולכן הוא נקרא 'לחם קלוקל', כמבואר במדבר רבה (טז כד) שהיה המן שהם אוכלים נעשה קל במעיהם, ואפשר שגם היתוש אוכל דברים קלים ולכך נקרא בריה קלה על שם מאכלו.
וזה שהקב"ה נפרע ממנו על ידי יתוש, הוא משום שהיתוש מכניס ואינו מוציא, ורמז לו שיכנס לעירו בכבוד ויצא ממנה בבזיון שיפגר וימות. ועוד, שהיתוש יכנס למוחו ולא יצא. עץ יוסף (שם). וראה בילקוט ביאורים ביאורים נוספים.
לח. מספר שבע הוא מספר שיש בו ריבוי. מהר"ל (חידושי אגדות ד"ה ז' שמיש, ונגלה ישראל פ"ה ד"ה אין גוטרמן), עיי"ש. וראה בילקוט ביאורים טעמים נוספים שניקר במוחו שבע שנים. ועיי"ש ביאורים שונים לטעם שנענש בצורה זו בדווקא.
לט. הטעם שסיבבו משמים שישתוק מקול הקורנס, הוא כדי שיבואו ישראל לדפוק בקורנס לפניו, ויראו כיצד שונאם נמק ביסורים. בן יהוידע (ד"ה מעיילנא).
מ. המהרש"א (ס"פ ד"ה בא יתוש) ביאר, שהיה בגודל של ציפור או גוזל כדי לרמז על ברית בין הבתרים שנאמר בה (בראשית טו י) 'ואת הציפור לא בתר', וזה רמז שעובדי כוכבים יכלו וישראל יתקיימו לעולם.
מא. בבן יהוידע (ד"ה ומצאו) ביאר שהיה כציפור דרור לאחר שהוציאו אותו ותפח מן האויר. ונעשה כציפור לפי שהיה פרוץ הרבה, שחירף וגידף, וצפור בהיפוך האותיות הוא פרוץ. ומה שמובא בברייתא שהיה כגוזל בן שנה, היינו שאחר כך תפח יותר ונעשה כגוזל בן שנה.
מב. המהר"ל (חידושי אגדות, ונגלה ישראל פ"ה) ביאר שיש שני סוגי השחתה: א. על ידי מכה. ב. על ידי קציצה. והיתוש שהיה מנקר ומשחית במוחו של טיטוס הרשע [שהיה אף הוא בבחינת משחית ומחבל], היו לו את שני כוחות ההשחתה הללו. ולכן אמר שהיה פיו של נחושת, שטבע הנחושת הוא קשה [וכמו שנאמר (ישעיה מח ד) 'ומצחך נחושה'], והיה בו כח של מכה קשה. וציפורניו היו של ברזל, שהוא חד ומסרט מאוד, והיה בו כח של קציצה. ובבן יהוידע (ד"ה ומצאו) ביאר שיש בכך רמז לתכונותיו הרעות של טיטוס, שכן נחשת הוא אותיות 'נחש' ת', והיינו שהיה דבק בקליפת נחש, ובקליפת 'רע עין' שהיא בגימטריא 'ת'. ו'ברזל' הוא אותיות 'לב זר', שהיה טיטוס בבחינה זו. ועיי"ש עוד רמזים.

איברא מלכא את. [3] מלך אתה עתיד להיות: והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא. אלמא אדיר הוא מושל: לבנון זה בית המקדש. שמלכין עוותיהן של ישראל[2]: ברוך עליה. דבוק ולהוט אחריה: אין שוברין את החבית. כדי שילך לו הדרקון, כך היה לכם להשחית חומת העיר ולשורפה באש כדי להשליך אותן ברזיני מתוכה: וחביתא שבקינן לה. כך היינו מניחים אולי יוכל להם ולהוציאם ממנה ותהיה העיר קיימת ונשלים עמך: פריסתקא. שליח: לא נפיק. שנתרשנו אחריו משמחת השמועה: ורוח נבאה תיבש גרם. וכאשר תכלה רוחך מחמת השונא תיבש העצם שלך: תן לי יבנה. שלא תתריבנה ולא תהרוג חכמיה: ושושילתא דרבן גמליאל. משפחת הנשיא שלא תהרגם, שלא תכלה שולטנות בית דוד: ואסוותא. רופאים תן לי מאגשיך שירפאו את רבי לדוק, שלא היה יכול לבלוע אוכל לפי שנתקצרו מעיו בתעניתיו: והוא סבר. רבן יוחנן סבר: כולי האי. לישבק לירושלים לא עביד ליה[3] ואשתכח לאפי' הללה פורתא לא עבדי, הלכך בעינא מייה הא דתיהוי הללה פורתא: מיא דפארי. מים שישורו בהם סודין: מיא דסיפוקא. סודין גסין וקמחא מעורב בהן: שאגו צוררייך בקרב מועדיך. בזית שאתה מתוועד בו: שמו אותותם אותות. אמרו שסימיהון סימן, [4] דס זה של מי הוא אם לא שהרגו את עצמו[2]: עצמו. כיצוי כלפי מעלה: חסין. מתאפק: במין גרגותני. של גדול שסופיס בו יין מגת לבור וקורין קולדוי"ר: וישתכחו בעיר אשר כן עשו. הגדורה הזאת שאתם רואין: מילי דמיטמרן. מטמון ממונם של ישראל: נחשול. רוח סערה: סיסרא. נחל קישון גרפס[1]: מעלנא. פה להכניס מאכל: מפקנא. מוציא דרך בית הרעי: ארזפתא. קורנס: אישתיק. אותו יתוש מלנקר מפני קול הקורנס: כיון דדש דש. משהרגיל היתוש ולמד בקול הקורנס הכיר בו ולא הניח ניקורו: צפור דרור. רונדיל"א: בנגידא. אוב: במאי

אי לאו דמלכא את לא מימסרא ירושלים בידך. אע"ג דאכתי לא מימסרא בידו עד שבא טיטוס מ"מ כיון דכבר לר עליה שלא שניס והוה כפנא הוי כאילו כבר נמסרה:

ונעשה נס והיה דם כו'. להודיע דקשה לפני המקום תורכן בית המקדש:

וניקר במוחו ז' שנים. לא נעשה טרפה בכך דדרך תוטמו נכנס ולא ניקב הקרום ועוד יש תילוק בין טריפות לחדש לבהמה כדפרישית בפרק קמא דערובין (דף ז.)[7]: זה

איברא מלכא את דאי לאו מלכא את לא מימסרא ירושלים בידך דכתיב [1] והלבנון באדיר יפול ואין אדיר אלא מלך דכתי' [2] והיה אדירו ממנו וגו' ואין לבנון אלא ביהמ"ק שנאמר [3] ההר הטוב הזה והלבנון ודקאמרת אי מלכא אנא אמאי לא קאתית לגבאי עד האידנא בריוני דאית בן לא שבקינן אמר ליה אילו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה לא היו שוברין את החבית בשביל דרקון אישתיק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא [4] משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי ליה למימר ליה שקלינן צבתא ושקלינן ליה לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן לה אדהכי אתא פריסתקא עליה מרומי אמר ליה קום דמית ליה קיסר ואמרי הנהו[5] חשיבי דרומי לאותיבך ברישא הוה סיים חד מסאני בעא למסיימא לאחרינא לא עייל בעא למשלפא לאידך לא נפק אמר מאי האי אמר ליה לא תצטער שמועה טובה אתיא לך דכתיב [5] שמועה טובה תדשן עצם אלא מאי תקנתיה ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה ולחליף קמך דכתיב [6] ורוח נכאה תיבש גרם עבד הכי עייל אמר ליה ומאחר דחכמיתו כולי האי עד האידנא אמאי לא אתיתו[5] לגבאי אמר ליה ולא אמרי לך אמר ליה אנא נמי אמרי לך אמר ליה מיזל אזילנא ואינש אחרינא משדרנא אלא בעי מינאי מידי דאתן לך אמר ליה תן לי יבנה וחכמיה ושושילתא דרבן גמליאל ואסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק קרי עליה רב יוסף ואיתימא רבי עקיבא [7] משיב חכמים אחור ודעתם יסכל איבעי למימר ליה לשבקינהו הדא זימנא והוא סבר דלמא כולי האי לא עביד והצלה פורתא נמי לא הוי אסוותא דמסיין ליה לרבי צדוק מאי היא יומא קמא אשקיוה מיא דפארי למחר מיא דסיפוקא למחר מיא דקימחא עד דרווח מיעיה פורתא פורתא. אזל שדריה לטיטוס הרשע [8] ואמר אי אלהימו צור חסיו בו זה טיטוס הרשע שחירף וגידף כלפי מעלה מה עשה תפש זונה בידו ונכנס לבית קדשי הקדשים והציע ספר תורה ועבר עליה עבירה ונטל סייף וגידר את הפרוכת[2] ונעשה נס והיה דם מבצבץ ויוצא וכסבור הרג את עצמו שנאמר [9] שאגו צוררייך בקרב מועדיך שמו אותותם אותות אבא חנן אומר [10] מי כמוך חסין יה מי כמוך חסין וקשה שאתה שומע ניאוצו וגידופו של אותו רשע ושותק דבי רבי ישמעאל תנא [11] מי כמוכה באלים ה' מי כמוכה באלמים מה עשה נטל את הפרוכת ועשאו[2] כמין גרגותני והביא כל כלים שבמקדש והניחן בהן והושיבן בספינה לילך להשתבח בעירו שנאמר [12] ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו וממקום קדוש יהלכו וישתכחו בעיר אשר כן עשו אל תיקרי קבורים אלא קבוצים אל תיקרי וישתכחו אלא וישתבחו איכא דאמרי קבורים ממש דאפילו מילי דמטמרן איגלייא להון עמד עליו נחשול שבים לטובעו אמר כמדומה אני שאלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים בא פרעה טבעו במים בא סיסרא טבעו במים אף הוא עומד עלי לטובעני במים אם גבור הוא יעלה ליבשה ויעשה עמי מלחמה יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן בנו של עשו הרשע בריה קלה יש לי בעולמי ויתוש שמה אמאי קרי לה בריה קלה דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה עלה ליבשה ותעשה עמה מלחמה עלה ליבשה בא יתוש ונכנס בחוטמו ונקר במוחו שבע שנים יומא חד הוה קא חליף אבבא דבי נפחא שמע קל ארזפתא אישתיק אמר איכא תקנתא כל יומא מייתו נפחא ומחו קמיה לנכרי יהיב ליה ארבע זוזי לישראל אמר ליה מיסתייך דקא חזית בסנאך עד תלתין יומין עבד הכי מכאן ואילך כיון דדש דש תניא אמר רבי פנחס בן ערובא אני הייתי בין גדולי רומי וכשמת פצעו את מוחו ומצאו בו כצפור דרור משקל שני סלעים במתניתא תנא כגוזל בן שנה[2] משקל שני ליטרין אמר אביי נקטינן פיו של נחושת וצפורניו של ברזל כי הוה קא מיית אמר להו ליקליוה לההוא גברא ▼ ולבדרי לקיטמיה אשב ימי דלא לשכחיה אלהא דיהודאי ולוקמיה בדינא. [13] אונקלוס בר קלוניקוס בר אחתיה דטיטוס הוה בעי לאיגיורי אזל אסקיה לטיטוס בנגידא[2] אמר ליה מאן חשיב בההוא עלמא אמר ליה ישראל מהו לאידבוקי בהו אמר ליה מילייהו נפישין ולא מצית לקיומינהו זיל איגרי בהו בההוא עלמא והוית רישא דכתיב [7] היו צריה לראש וגו'[6] כל המיצר לישראל נעשה ראש[2] אמר ליה דיניה דההוא גברא במאי א"ל ▲ במאי

תורה אור השלם

א) וְנָקַף סְבְכֵי הַיָּעַר בַּבַּרְזֶל וְהַלְּבָנוֹן בְּאַדִּיר יִפּוֹל: [ישעיה י, לד]

ב) וְהָיָה אַדִּירוֹ מִמֶּנּוּ וּמֹשְׁלוֹ מִקִּרְבּוֹ יֵצֵא וְהִקְרַבְתִּיו וְנִגַּשׁ אֵלַי כִּי מִי הוּא זֶה עָרַב אֶת לִבּוֹ לָגֶשֶׁת אֵלַי נְאֻם יְיָ: [ירמיה ל, כא]

ג) אֶעְבְּרָה נָּא וְאֶרְאֶה אֶת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנוֹן: [דברים ג, כה]

ד) מַפֵּר אֹתוֹת בַּדִּים וְקֹסְמִים יְהוֹלֵל מֵשִׁיב חֲכָמִים אָחוֹר וְדַעְתָּם יְסַכֵּל: [ישעיה מד, כה]

ה) מְאוֹר עֵינַיִם יְשַׂמַּח לֵב שְׁמוּעָה טוֹבָה תְּדַשֶּׁן עָצֶם: [משלי טו, ל]

ו) לֵב שָׂמֵחַ יֵיטִיב גֵּהָה וּרוּחַ נְכֵאָה תְיַבֵּשׁ גָּרֶם: [משלי יז, כב]

ז) וְאָמַר אִי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ: [דברים לב, לז]

ח) שָׁאֲגוּ צֹרְרֶיךָ בְּקֶרֶב מוֹעֲדֶךָ שָׂמוּ אֹתֹתָם אֹתוֹת: [תהלים עד, ד]

ט) יְיָ אֱלֹהֵי צְבָאוֹת מִי כָמוֹךָ חָסִין יָהּ וֶאֱמוּנָתְךָ סְבִיבוֹתֶיךָ: [תהלים פט, ט]

י) מִי כָמֹכָה בָּאֵלִם יְיָ מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ נוֹרָא תְהִלֹּת עֹשֵׂה פֶלֶא: [שמות טו, יא]

כ) וּבֵכֵן רָאִיתִי רְשָׁעִים קְבֻרִים וָבָאוּ וּמִמְּקוֹם קָדוֹשׁ יְהֹלֵכוּ וְיִשְׁתַּכְּחוּ בָּעִיר אֲשֶׁר כֵּן עָשׂוּ גַּם זֶה הֶבֶל: [קהלת ח, י]

ל) הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ אֹיְבֶיהָ שָׁלוּ כִּי יְיָ הוֹגָהּ עַל רֹב פְּשָׁעֶיהָ עוֹלְלֶיהָ הָלְכוּ שְׁבִי לִפְנֵי צָר: [איכה א, ה]

לעזי רש"י

קולדויי"ר. פירוס מסגנת (רש"י סוכה ג ע"ב ד"ה לעבדיכו ועי' רש"י מגיגה כב ע"ב וע"ז נו ע"ב ד"ה גרגותני): רונדיל"א פירוס סגונית (עיין שבת עז ע"ב מולין סב ע"ב וירמיה ח ז):

מסורת הש"ס עם הוספות

1) סנהדרין קד: ע"ס. 2) יומא לט:. 3) שופטים ה כא. 7) [נפט"ז מ"ד דיימות כתב הסוי"ע על מ"ס תוס' דהכא כלפריסית בפ"ק דערובין אבל לא מצאתי שם כלום עכ"ל נראה שלא היה לפניו מה שנדפס שם בתוספות דערובין ז. ד"ה כגון שדרה וכו' בשם תוס' כ"י ומיהו כמה בני אדם וכו' ע"ש ועי' תוס' ב"ק נא. ד"ה נעבד ותוס' זבחים קטו. ד"ה ולעולא ותוס' מולין מב: ד"ה ולא"ל יהודה ותוספות בכורות לז. ד"ה כדי].

הגהות הגר"א

[א] גמ' אונקלוס בר אונקלוס בר אחתיה דאנדריינוס הוה כו' כל"ל:

הגהות וציונים

[1] דפו"י קיסר ואמינו לדהו חשיבי, וצ"ל כמו במנוה"מ ובאגה"ת ובכת"י ואימנו: [2] ד' ונציא רפ"ר אתית, וכ"ה במנוה"מ ובאגה"ת ובמהרש"א: [3] דפו"י וגירד את הפרכות: [4] דפו"י את הפרכות ועשאן (ועל הלשון רבים כתב היעב"ץ דבבי טובא הוי): [5] [לפי שהגלה את ישראל שנמשלו ליונה, טעם זה כתב בספר חסידים סי' תתשנ"א] (גלוין) ראשונים וכת"י בן יונה, וכמו בויק"ר כב ג: [6] [בערוך ערך נגר ד' איתא בנגירא פי' בכישוף] (גלוין): [7] [כלומר קודם שמיצר להם נעשה ראש שלא יאמרו ביד אומה שפילה מסר את בניו. כ"כ תוספות חגיגה יג: ד"ה שלא] (גלוין): [8] בכת"י נוסף באמת: [9] צ"ל לי (באה"מ, וכ"ה בכת"י): [10] בכת"י נוסף כלומר: [11] דפו"ר עצמינו:

הגמרא מספרת על מותו של טיטוס:

כִּי הֲוָה קָא מָיֵית - כאשר עמד טיטוס למות, ציוה **וְאָמַר לְהוּ** לאנשיו, לאחר מיתתי **לִיקַלְיוּהָ לְהַהוּא גַּבְרָא** - שישרפו את אותו אדם, כלומר אותי, **וּלְבַדְרֵי לְקִיטְמֵיהּ אַשֶּׁב יַמֵּי** - ויפזרו את אפרו בשבעה ימים[מג], בשביל **דְּלָא לִשְׁכְּחֵיהּ אֱלָהָא דִּיהוּדָאֵי, וְלוֹקְמֵיהּ בְּדִינָא** - שלא ימצאנו אלהי היהודים ויעמידו בדין[מד].

הגמרא ממשיכה בענין טיטוס הרשע:

אוּנְקְלוֹס בַּר קְלוֹנִיקוֹס, בַּר אֲחָתֵיהּ דְּטִיטוּס הֲוָה - היה בן אחותו של טיטוס, **בָּעֵי לְאִיגַּיּוֹרֵי** - ורצה להתגייר, **אָזַל, אַסְקֵיהּ לְטִיטוּס בְּנִגְרָא** - הלך והעלה את טיטוס באוב, **וְאָמַר לֵיהּ** - שאל אונקלוס את טיטוס, **מַאן חָשִׁיב בְּהַהוּא עָלְמָא** - מי חשוב בעולם הבא. **אָמַר לֵיהּ** - ענה לו טיטוס, **יִשְׂרָאֵל.** חזר אונקלוס ושאל את טיטוס, **מַהוּ לְאִיתַּבּוּקֵי בְּהוּ** - האם כדאי להדבק בהם, ולהתגייר, **אָמַר לֵיהּ** טיטוס, לא תוכל לעמוד בכך, שכן **מִילַּיְיהוּ נְפִישִׁין** - מצוותיהם מרובות, **וְלָא מָצִית לְקִיּוּמִינְהוּ** - ולא תוכל לקיימם. אלא זאת איעצך, **זִיל אִיגְּרֵי בְּהוּ בְּהַהוּא עָלְמָא** - לך תתגרה בהם בעולם הזה, **וְהָוֵית רֵישָׁא** - ותיעשה לראש, **וכדִכְתִיב** (מיכה ג ה) **'הָיוּ צָרֶיהָ לְרֹאשׁ וְגוֹ'**, והיינו **שכָּל הַמֵּיצֵר לְיִשְׂרָאֵל** - העושה צרות לישראל **נַעֲשָׂה לרֹאשׁ**[מה]. **אָמַר לֵיהּ** - שאל אונקלוס את טיטוס, **דִּינֵיהּ דְּהַהוּא גַּבְרָא, בְּמַאי** - מה דינו של אותו אדם, כלומר מה עונשך. **אָמַר לֵיהּ** טיטוס לאונקלוס

מג. מלשון ים. וביאר המהרש"א (ס"ג ד"ה ומר ליכלהו), ששבעה הימים הם כנגד שבעה אקלימים, שהם על שם שבעה כוכבי לכת שלמעלה, וטיטוס הרשע חירף כלפי מעלה ואמר שלהקב"ה אין כח בשבעה הימים, וסבר שכח הממשלה הוא בידי שבעה כוכבי הלכת, ואין לקב"ה שליטה עליהם ח"ו. והמהר"ל (מידושי אגדות ד"ה ומה שאמר שנכנס, ונגח ישראל פ"ה ד"ה ומה שאמר שמע) ביאר, שמכיון שטיטוס הרשע היה מחבל משחית כמבואר לעיל, גזר על עצמו גם כן עונש זה שהוא ענין חבלה והשחתה, וביטול מציאותו ופיזורו על פני שבעה ימים.

מד. במצודת דוד (ד"ה ומה שיגח) כתב, שאין להקשות מדוע ציוה טיטוס הרשע לפזר את אפרו בים, בכדי שכביכול לא ימצאהו הקב"ה, והלא הוא עצמו אמר 'אלהיהם של אלו אין גבורתו אלא במים', משום שטיטוס הרשע לא האמין בהשארת הנפש ובתחיית המתים, והיה סבור שח"ו אין דין ואין דיין לאחר מיתה. אבל המאיר לעולם (ס"ג ד"ג ד"ה אמנם לדעתי) הקשה, וכי טיטוס הרשע שוטה היה שציוה קודם מותו שישרפוהו ויפזרו אפרו על שבעה ימים כדי שלא ימצאנו הקב"ה להענישו, והרי אם היה מאמין בהשארת הנפש ודין שלאחר המיתה, מה תועיל לו שריפת גופו ופיזור אפרו, והרי עיקר העונש הוא לנפש, ואם אינו מאמין בהשארת הנפש מה חשש מעונש הגוף מאחר שהוא מוטל דומם ומת.

וביאר על פי מה שאמרו בסנהדרין (פא.), אמר לו אנטונינוס לרבי, גוף ונשמה יכולים לפטור את עצמם מן הדין, כיצד, גוף אומר נשמה חטאה, ומיום שפירשה ממני הריני מוטל כאבן דומם בקבר, ונשמה אומרת גוף חטא, ומיום שפירשתי ממנו הריני פורחת באויר כציפור, ואמר לו רבי אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שהיה לו פרדס נאה, והיה בו פירות נאים, והושיב בו שני שומרים אחד חיגר ברגליו, ואחד סומא בעיניו, אמר לו חיגר לסומא פירות נאים אני רואה בפרדס, בא והרכיבני ונקטוף מהפירות ונאכלם, לימים בא המלך ושאל אותם היכן הפירות, אמר לו החיגר כלום יש לי רגלים להלך בהם כדי לקטוף את הפירות, והסומא אמר לו כלום יש לי עינים לראות, מה עשה, הרכיב את החיגר על גבי סומא ודן אותם כאחד, כך הקב"ה מביא את הנשמה ומכניסה בגוף ודן אותם כאחד, שנאמר (תהלים נ ד) 'יקרא אל השמים מעל ואל הארץ לדין עמו', 'יקרא אל השמים מעל' זו הנשמה, 'ואל הארץ לדין עמו' זה הגוף. ולפי זה טיטוס הרשע סבר שמכיון שפיזר את אפרו בשבעה ימים ואיבד את גופו שוב לא תישאר כי אם הנשמה, ואת הנשמה לבד אי אפשר להעניש כי הרי חטאה בצירוף הגוף וכמבואר בגמרא הנ"ל. אמנם טעותו היתה שהקב"ה כל רז לא אניס ליה, ואין דבר שנסתר ממנו, ואפילו אחר שפיזר את אפרו בכל שבע הימים ימצא הקב"ה את אפרו ויעשה אותו שלם כמקודם, ויעניש אותו ואת נשמתו יחד.

מה. ביאורים רבים נאמרו בטעם הדבר שכל המיצר לישראל נעשה ראש: א. התוס' (חגיגה יג: ד"ה שלא) ביארו שהוא בכדי שלא יאמרו בידי אומה שפילה מסר את בניו [וכתבו שלכן נעשה למלך עוד לפני שמיצר לישראל]. ב. המהר"ל (מידושי אגדות ד"ה ומר, ונגח ישראל פ"ה ד"ה אמקיה) ביאר שמפני שישראל הם עליונים במדרגתם, וכמו שנאמר (דברים כח ו) 'ונתנך ה' עליון על כל הארץ', לכן כאשר הוא מיצר לישראל שהם בבחינת ראש, נעשה בעצמו ראש, שכל שתי צרות שוות הם ביחד, שהרי הם צרות זו לזו. ג. בעיון יעקב (ד"ה כל) ביאר שהוא מכיון שעל ידי שעושה צרות לישראל גורם להם לחזור בתשובה, ואין הקב"ה מקפח שכר כל בריה, לפיכך נותן לו שכרו בעוה"ז ונעשה לראש. ד. בבן יהוידע (ד"ה כל) ביאר, שכיון ששולט באותיות 'ראש' שבתוך שם ישראל, לכך נעשה לראש. ה. בילקוט הגרשוני (ד"ה כל) הובא, שאם ישאר בידי המיצר לישראל הבחירה לעשות כל אשר יחפוץ הלא יעשה ח"ו כליה בישראל, ולכך עושהו הקב"ה לראש שנאמר (משלי כא ו) בו 'לב מלך ביד ה' אל כל אשר יחפוץ יטנו', ואז נוטל הקב"ה ממנו את כח הבחירה שלא ירצה להרע לישראל כל כך.